

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२१-२०२२

महसूल व वन विभाग

२

(वने)

शासकीय मुद्रणालय, नागपूर
२०२१.

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२१-२०२२

महसूल व वन विभाग

२

(वने)

महसूल व वन विभागाने तयार केलेल्या कार्यक्रम अंदाजपत्रकांची यादी

कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचा क्रमांक	कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचे नाव
१	महसूल व पुनर्वसन विभाग
२	वने
३	नोंदणी व मुद्रांक विभाग
४	भूमि अभिलेख विभाग

(वने)

प्रास्ताविक :

वनाकरिता शेतीच्या खालोखाल जमिनीचा मोठा भाग संपूर्णतः वापरला जातो. राज्याच्या एकूण जमिनीपैकी सुमारे २०.८० टक्के जमीन वनाखाली तर सुमारे ५९.०५ टक्के जमीन शेतीखाली येते. वनशास्त्र आणि कृषि या दोहोंच्याही संबंधात जमीन, पाणी व वनस्पतीही महत्त्वाची नैसर्गिक साधनसंपत्ती आहे. वनातील पिके ही दीर्घ कालावधीची असतात तर या उलट शेतीची पिके हंगामी असतात, त्यामुळे वनासाठी दीर्घ नियोजन करण्यास महत्त्व प्राप्त झाले आहे. याखेरीज वनांना शेतीच्या कार्यक्रमांत व त्याचप्रमाणे औद्योगिक विकासात महत्त्वाचे स्थान आहे व त्यामुळे राज्य कोषाला बराच मोठा महसूल मिळतो.

२. वनामुळे अत्यावश्यक असे इमारती लाकूड, जळण व वैरण आणि त्याचप्रमाणे इतर वन उत्पादनही उपलब्ध होतेच. परंतु, त्यामुळे सूक्ष्म हवामान, मृद-संधारण व आर्द्रता संधारण आणि प्रदेशातील जलस्थिती यांच्यावर मोठ्या प्रमाणावर चांगला परिणाम होतो आणि त्यामुळे शेतीच्या जमिनीचा प्रतिकूल स्वाभाविक घटक व हवामानाविरुद्ध परिणामकारक संरक्षण मिळते. वन हे केवळ वनस्पतीचे नव्हे तर महत्त्वाचे प्राण्यांचे वास्तव्य स्थान आहे. त्यामुळे जीव समुहात इष्ट तो प्राणीजीवन-विज्ञानविषयक समतोल साधला जातो. अशाप्रकारे वनाची भूमिका विविध प्रकारची आहे व त्याचा उपयोग विविध प्रकारचा आहे. ते एकाच वेळी संरक्षण, उत्पादन व सामाजिक (जीवविषयक, सौंदर्य, शास्त्रीयविषयक) अशी तीन मूलभूत कामे पार पाडते आणि ही कामे वन व अन्न, धन व लाकूड आणि वन व लोक यातील महत्त्वाच्या जीवशास्त्रविषयक दुव्यांशी निकटता साधलेली आहे.

३. वनाचे आणखी एक महत्त्वाचे विशेष म्हणजे वनातील कामे मूलतः श्रमाभिमुख आहेत आणि त्यामुळे वनांतील प्रदेशातील विकासविषयक कार्यक्रमांमुळे विशेषतः त्या प्रदेशातील रोजगार क्षमतेत मोठी वाढ होते आणि त्यायोगे आदिवासी आणि वन प्रदेशात राहणारे लोक यांच्या कल्याणात मोठी मदत होते. या खेरीज वारंवार टंचाई निर्माण होणा-या प्रदेशातील धनाची स्थिती सुधारण्याविषयक वन संरक्षण कार्य अति महत्त्वाचे आहे व त्याचे महत्त्व आणखी विषद करण्याची आवश्यकता नाही.

४. वन विभागाकडून पार पाडण्यात आलेल्या कार्याच्या विश्लेषणाच्या आधारे पुढील दहा कार्यक्रम हिशेबाच्या सुधारित वर्गवारीवरून ठरविण्यात आले आहेत.—

१. संचालन व प्रशासन.
२. संशोधन.
३. विस्तार, प्रशिक्षण व शिक्षण.
४. वन संधारण आणि विकास.
५. वनरोपण योजना.
६. वनोत्पादन.
७. दळणवळण व इमारती.
८. निसर्ग संवर्धन व वन्यपशु संरक्षण.
९. वने, उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम.
१०. फॉरेस्ट डेव्हलपमेंट कार्पोरेशन ऑफ महाराष्ट्र लिमिटेड, नागपूर.

५. वर नमूद केलेल्या कार्यक्रमासाठी शासनाने वनांवरील महसूल व भांडवली खर्च म्हणून रकमा मंजूर केल्या आहेत. त्याशिवाय खाली नमूद केलेले कार्यक्रम शासनाच्या संबंधित विभागांनी वन विभागास उपलब्ध करून दिलेल्या अनुदानातून कार्यान्वित केले आहेत :—

१. रोजगार हमी योजना.
२. अवर्षण प्रवण क्षेत्र कार्यक्रम.
३. एकात्मिक पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम.
४. एकात्मिक ग्रामीण विकास कार्यक्रम.
५. जनजाती विकास उपयोजना.

६. वरील कार्यक्रमात या विभागाने केलेल्या कामगिरीचा भाग त्या-त्या विभागाच्या कार्यक्रम अंदाजपत्रकात समाविष्ट करण्यात आला आहे.

(२)

समग्र कार्यक्रम

(१)

(योजनेतर)

वनांचे व्यवस्थापन, संवर्धन, संरक्षण व विकास करण्यासाठी प्रत्येक वन विभागासाठी शासनाकडून कार्य आयोजना मंजूर झालेली आहे. कार्य आयोजनेनुसार जी पुनर्निर्मिती, रोपवन, विरळणी इत्यादी वन संवर्धनीय कामे, 'कुपांची तोड' इमारती लाकूड, आगाराचे व्यवस्थापन, वनांचे संरक्षण, सीमांकन इत्यादी सर्व कामे व त्याला लागणारे अधिकारी व कर्मचारी यांचा खर्च योजनेतर तरतुदीतूनच होत असतो. या सर्व कामाचे वर्गीकरण वेगवेगळ्या कार्यक्रमात केले आहे. त्याचा तपशील पुढीलप्रमाणे आहे :-

१. संचालन व प्रशासन

वन विभागांतर्गत जी योजनेतर वा योजनांतर्गत कामे होतात त्याचे पूर्ण नियंत्रण, निर्देशन व प्रशासन प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, (वन बल प्रमुख) म. रा. नागपूर हे त्यांच्या अधिपत्याखाली असणा-या प्रादेशिक मुख्य वनसंरक्षकाद्वारे आणि वन संशोधन, शिक्षण, मुल्यांकन व राष्ट्रीयीकरण व वन्यजीव, कार्य आयोजना इत्यादी विशिष्ट कामासाठी नेमलेल्या अधिकारी वर्गाच्या सहाय्याने करित असतात. योजनांतर्गत तरतुदीशिवाय प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, म. रा. नागपूर, प्रादेशिक मुख्य वनसंरक्षक तसेच वनसांख्यिकी, महाराष्ट्र राज्य, यांचे कार्यालयांचा पूर्ण खर्च याच शीर्षाखाली होतो. याबाबत कार्यक्रम-१ मधील प्रस्तावना पहावी.

२. संशोधन

अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, संशोधन, शिक्षण व प्रशिक्षण, पुणे यांच्या मार्गदर्शनाखाली वन संशोधनाचे काम योजनेतर खर्चातून चालू असते. निरनिराळ्या संशोधन केंद्राचे व्यवस्थापन, नवीन प्रजातीची क्षेत्रीय चाचणी, पुनर्निर्मिती व वनीकरणाच्या तंत्रात सुधारणा, इत्यादी कार्यक्रम या सदरात मोडतात. याबाबत कार्यक्रम-२ मधील प्रस्तावना पहावी.

३. विस्तार, प्रशिक्षण व शिक्षण

वन व्यवस्थापनेसाठी व वेगवेगळ्या विकास कार्यक्रमासाठी प्रशिक्षण अधिकारी व कर्मचा-यांची आवश्यकता आहे. चंद्रपूर, चिखलदरा, जालना, पाल व शहापूर शाळेचे व्यवस्थापन, वनपाल-वनरक्षकांचे प्रशिक्षण तसेच उजळणी प्रशिक्षणांचे काम या कार्यक्रमांतर्गत योजनेतर खर्चातून होत असते. याबाबत कार्यक्रम-३ मधील प्रस्तावना पहावी. तसेच कुंडल वन प्रशिक्षण केंद्राचे वन अकाडमी मध्ये रुपांतर करण्यात आले.

४. वन संधारण आणि विकास

प्रधान मुख्य वनसंरक्षक व प्रादेशिक मुख्य वनसंरक्षकांच्या निर्देशनाखाली विभागीय पातळीवर उप-वनसंरक्षक कार्यरत आहेत. त्यांचे मार्गदर्शनाखाली क्षेत्रीय वन संवर्धन, वनसंरक्षण व विकासाची कामे चालू असतात. यात प्रशासन व वनसंरक्षण, वनाचे सर्वेक्षण व जमाबंदी, पुनर्निर्मिती, कार्य आयोजना तयार करणे व सुधारणे, मृद-संधारणार्थ वनीकरण, वनविकास कर निधीमधून ध्यावयाच्या योजना इत्यादी कार्यक्रम वर्गीकृत केले आहेत. यातील महत्त्वाच्या वनसंरक्षण कार्यक्रमांची माहिती पुढीलप्रमाणे—शासकीय वनातील अवैध वृक्षातोड व अवैध तोडीच्या मालाची बेकायदेशीर वाहतूक, वनसंरक्षणाचे संबंधातील एक जटील समस्या बनलेली आहे. विशेषतः ठाणे, कोल्हापूर, यवतमाळ, नागपूर, नाशिक, पुणे, अमरावती व धुळे या भागातील परिस्थिती चिंताजनक आहे. अवैध तोडीच्या वनोपजाची ज्या मार्गावर चोरुन वाहतूक होण्याची संभावना आहे त्या मार्गावर व मुख्य नाक्यावरील तपासणी कडक करणे आवश्यक आहे. ही बाब विचारात घेऊन १९८५-८६ मध्ये २४ तास वाहनांची तपासणी व्हावी या दृष्टीने प्रत्येक तपासणी नाक्यावरील ३ वनरक्षकांच्या पदासह २२ तपासणी नाक्यांच्या स्थापनेस शासनाने मंजुरी दिली.

४.१. (१) एकूण ४३३ तपासणी नाक्यांपैकी २४ तास कार्यरत असणा-या तपासणी नाक्यांची संख्या आता ३९ आहे. असेही निदर्शनास आले की, आंतरराज्य सीमेवर समाज विघातक प्रवृत्ती व संघटीत टोळ्या या अवैध वृक्ष तोडीमध्ये गुंतल्या आहेत. या वन गुन्हेगारांच्या बेकायदेशीर हालचालींवर लक्ष ठेवून वन गुन्हासंबंधी बातमी त्वरेने वन अधिका-यांस कळविणे शक्य व्हावे म्हणून अवैध वृक्ष तोडीचे दृष्टीने संवेदनाक्षम असलेल्या भागातील १९ परिक्षेत्र कार्यालयांना यापूर्वी शासनाने दूरध्वनी यंत्रे मंजूर केलेली आहेत. सन २००८-०९ मध्ये क्षेत्रीय कर्मचा-यांना १२०९ भ्रमणध्वनी देण्यात आले आहेत.

४.१. (२) दूरध्वनीच्या व भ्रमण ध्वनीच्या या सुविधेमुळे वन व पोलीस अधिका-यांस संशयीत वाहन अवैध वनोपज तसेच वन गुन्हेगार यांना ऐन मोक्यांचे वेळी पकडणे सुकर होणार आहे.

४.२. वन गुन्हेगार व संघटित टोळ्यांच्या बेकायदेशीर कारवायांना आळा घालण्याचे दृष्टीने २४ तास गस्त आवश्यक आहे. असे आढळून आले की, वन गुन्हेगार व संघटित टोळ्या या अवैध वृक्ष तोडीसाठी तसेच वनोपजाच्या वाहतुकीसाठी जलद वेगाने धावणा-या वाहनांचा उपयोग करतात. ह्यावर उपाय म्हणून वन विभागातील सर्व वनक्षेत्रपालांना जीप पुरवठा करण्याचे योजिले आहे.

४.३. (१) आरा गिरण्या हा देखील वन संरक्षणाच्या दृष्टीने एक महत्त्वाचा घटक आहे. मुंबई वन नियम, १९४२ यामध्ये सुधारणा करून आरा गिरण्यांवर निर्बंध कडक केले आहेत. या सुधारणांनुसार आरा गिरणी मालकांना विहित नमुन्यात तीन नोंदवह्या ठेवाव्या लागतात. सखोल व नियमित तपासणी व्हावी यादृष्टीने खास २६ वनपाल पदांची निर्मिती केली.

४.३. (२) आरा गिरण्यांच्या नियमित तपासणीमुळे वन गुन्हांचा शोध लावण्यास मदत होणार आहे. वनसंरक्षणार्थ योजण्यात येणा-या विविध उपायांचा वरील नवीन उपाययोजनांमुळे प्रभाव वाढेल अशी खात्री आहे.

वन विकास कर वसुलीतून वित्त व्यवस्था केलेल्या योजना :

४.४. महाराष्ट्र वन विकास कर अधिनियम, १९८३ च्या कलम ६ नुसार कर म्हणून झालेले उत्पन्न प्रथम राज्याच्या एकात्मिकृत निधीत जमा करावयाचे असून नंतर अशा उत्पन्नातून वनावरील कर वसूल करण्यावर शासन ठरवेल ती रक्कम वजा करून उरलेली रक्कम यासाठी आवश्यक नियमानुसार वनखात्याकडे शासन जादा अर्थसंकल्पीय बाब म्हणून उपलब्ध करून देईल. वनखात्यास उपलब्ध करून घ्यावयाची रक्कम वन रोपवन किंवा वन विकास कार्यक्रमात सहाय्यभूत प्रयोजनासाठी तसेच वनात राहणा-या लोकांच्या आणि वन उत्पन्नावर उपजीवीकेसाठी अवलंबून असणा-या लोकांपैकी दुर्बल घटकांच्या विकासासाठी खर्च करण्यात यावी, हा योजनेचा उद्देश आहे.

५. वनरोपण योजना

११ व्या पंचवार्षिक योजनेपूर्वी योजनांतर्गत घेतलेल्या सर्व योजनांची देखभाल व त्यासाठी मंजूर कर्मचारी तरतूद, आता या कार्यक्रमांतर्गत योजनेत खर्चातून होत असते. त्यामुळेच वृक्षरोपण या सदरात घेण्यात येणा-या कार्यक्रमासाठी योजना व योजनेत खर्चात तरतूद दर्शविली जाते. याबाबत कार्यक्रम-५ मधील प्रस्तावना पहावी.

६. वनोत्पादन

कार्य आयोजनानुसार वनक्षेत्रामधील इमारती लाकूड, जळाऊ लाकूड इत्यादींचे समुपयोजन करून त्याची विक्री होईपर्यंतचा संपूर्ण कार्यक्रम या सदराखाली येतो. समुपयोजनाचे काम एक तर शासनाद्वारे किंवा जंगल कामगार सहकारी संस्थामार्फतच होत असते. अशा जंगल कामगार संस्था स्थापन करण्याचा अग्रमान नाशिक जिल्ह्याला आहे. याबाबत कार्यक्रम-६ मधील प्रस्तावना पहावी.

७. दळणवळण व इमारती

वनविभागांतर्गत वन व्यवस्थापनेच्यादृष्टीने लागणारे रस्ते व इमारतीचे नविन बांधकाम वन विभागातर्फे घेतले जाते. सर्व रस्ते व इमारतींचे परिरक्षण करणे व नविन कामे घेणे हे या कार्यक्रमाचे प्रमुख अंग आहे. त्यासाठी वनविभागात स्वतंत्र अभियांत्रिकी विभाग निर्माण केला गेला आहे. कार्यक्रम-७ चे प्रस्तावनेमध्ये सविस्तर माहिती दिली आहे.

८. निसर्ग संवर्धन व वन्यपशु संरक्षण

मानव जातीच्या दिर्घ कालावधीच्या हिताचेदृष्टीने जीवशास्त्रीयदृष्ट्या दुर्मिळ वन्यप्राण्यांच्या प्रजातीचे काटेकोरपणे संरक्षण करण्याची नितांत आवश्यकता आहे, हे सार्वत्रिकरित्या पटलेले आहे. त्यामुळे विविध राष्ट्रीय उद्याने, अभयारण्ये यांची निर्मिती व त्यांचा वन्यजीव शास्त्रीय व्यवस्थापनानुसार विकास करणे अपरिहार्य आहे. वन्यजीव हे राष्ट्रीय संपत्तीचाच एक अनमोल ठेवा असल्यामुळे या ठेव्याचे जतन करण्यासाठी वन्यजीव आश्रयस्थळांचा विकास, त्यांचे संगोपन, संवर्धन व संरक्षण इत्यादी बाबींवर, सदर कार्यक्रमांमध्ये भर दिला जातो.

९. वने, उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम

११ व्या पंचवार्षिक योजनेकाळात पर्यटकांसाठी स्थापन केलेल्या वन उद्यानाची व त्यात स्थापन केलेल्या पर्यटन सुविधांची देखभाल योजनेत खर्चातून होत असते. या उद्यानाचे व त्यातील सुविधांचे परिरक्षण करणे हे या योजनेत कार्यक्रमांचे प्रमुख अंग आहे. या कामासाठी लागणा-या कर्मचारी वर्गाची तरतूद यात समाविष्ट आहे. कार्यक्रम-९ ची प्रस्तावना पहावी.

१०. संशोधन

वन संशोधन.—चंद्रपूर जिल्ह्यातील लोहारा व गडचिरोली जिल्ह्यांतील हेमलकसा आणि ठाणे जिल्ह्यातील कमारे येथे पूर्वी स्थापन केलेल्या केंद्राच्या विकासासाठी व चंद्रपूर जिल्ह्यातील चिचपल्ली येथे बांबू संशोधन व प्रशिक्षण केंद्र स्थापन करणे याकरिता सन २०१८-१९ या वर्षात रुपये ५७५.०० लाखाची तरतूद होती. सन २०१९-२० सालाकरिता रुपये ३८३८.४६ लाखाची तरतूद प्रस्तावित करण्यात आलेली आहे.

११. प्रसिद्धी विस्तार, शिक्षण व प्रशिक्षण

अधिकारी/कर्मचा-यांचे प्रशिक्षण.—वन व्यवस्थापन व वन विकासाचे विविध कार्यक्रम राबविण्यासाठी प्रशिक्षित अधिकारी, वनक्षेत्रपाल व इतर क्षेत्रीय कर्मचारी आवश्यक असतात त्यांच्या प्रशिक्षणासाठी आणि जालना वसतीगृहाचे बांधकाम व कुंडल येथील वन प्रशिक्षण महाविद्यालयांचे बांधकाम व कर्मचारी वृंद या करिता २०१८-१९ मध्ये रुपये १२४७३.९९ लाखाची तरतूद होती. सन २०१९-२० सालाकरिता रुपये ८०७.६९ लाखाची तरतूद प्रस्तावित करण्यात आलेली आहे.

१२. वन संधारण आणि विकास

वनक्षेत्राचे सर्वेक्षण, सिमांकन व जमाबंदी.—वनक्षेत्रांच्या हद्दीचे सिमांकन ही अत्यंत आवश्यक व महत्वाची बाब आहे. जेणेकरून क्षेत्रीय वनकर्मचा-यांसहित प्रत्येकास राज्यातील वनसरहद्दीबाबत माहिती होईल. दिवसेंदिवस वाढत जाणारी लोकसंख्या व जमिनीची वाढत जाणारी मागणी, यामुळे वनजमिनीवर अतिक्रमण करण्याची प्रवृत्ती लोकांमध्ये वाढलेली आहे, विशेषतः ज्या ठिकाणी वनक्षेत्रांचे सिमांकन व्यवस्थित झालेले नाही अशा ठिकाणी अतिक्रमणाचे प्रमाण जास्त असल्याचे दिसून येते. राखी व वनक्षेत्रांचे सिमांकन जरी चांगल्या त-हेने असले तरी संरक्षित व अवर्गीकृत वनक्षेत्र व संपादित केलेले खाजगी वनक्षेत्र यांचे सिमांकन अद्यापही चांगल्या त-हेने झालेले नाही. मुंबई, ठाणे आणि पुणे या महानगराचे समीपच्या जमिनीच्या मागणीत व किंमतीत मोठ्या प्रमाणात वाढ झाल्याने, त्या वनक्षेत्रात अतिक्रमण आणि अनधिकृत बांधकाम निदर्शनास आलेले आहे. वन जमिनीवर अतिक्रमणे, अनधिकृत बांधकाम, खाणकाम व खरेदी-विक्रीचे अनेक प्रकरण निदर्शनास आल्याने संबंधित प्रकरणात, विभिन्न न्यायालयात दावे दाखल करण्यात आले आहे. हे दावे चालविण्यासाठी

शासनाला मोठ्या प्रमाणात वेळ आणि पैसा खर्च करणे भाग पडत आहे. सध्या या वनजमिनीची आणि त्यावर उभे असलेल्या झाडांची किंमत अब्जो रुपयांची आहे. शासनाच्या अशा मुल्यवान संपत्तीच्या सुरक्षितेसाठी आणि संवर्धनासाठी वनहद्दीचे सर्वेक्षण, जमाबंदी व सिमांकन याचा कालबद्ध कार्यक्रम राबविला जात आहे. वनक्षेत्राच्या हद्दीचे सिमांकन परिपूर्ण झाल्यास वनक्षेत्रावर अतिक्रमण होण्यास मोठा आळा बसेल. सन २०१८-१९ साली रु. ११००.०० लक्ष या योजनेखाली तरतूद प्रस्तावित करण्यात आलेली होती. सन २०१९-२० मध्ये या योजनेसाठी रुपये १०००.०० लक्ष प्रस्तावित आहे.

३.१. (२) मृद-संधारणार्थ क्षेत्राचे वनिकरण व वनतळी बांधणे.-ही योजना राज्यातील प्रमुख नद्यांच्या पाणलोट क्षेत्रातील धूपप्रवण क्षेत्रात राबविली जाते. सन २०१८-१९ मध्ये राज्याची रुपये ११००.०० लक्ष तरतूद होती. सन २०१९-२० मध्ये रुपये ३००.०० लाखाची सर्वसाधारण राज्य उपयोजनेत तरतूद प्रस्तावित केली आहे.

३.२. राज्य व जिल्हा योजने अंतर्गत वैरण संपत्तीचा विकास.-सदर योजना सन २०१०-११ पासून जिल्हा योजनेमधून वगळण्यात आलेली आहे.

३.३. वनाचे संरक्षण राज्य योजनेअंतर्गत.-जंगलाची होत असलेली अवैध कटाई, जंगल उत्पन्नाची चोरी, वाहतूक, आगीपासून संरक्षण यासाठी खबरदारीचे उपाय म्हणून योजलेली फिरती पथके, आग प्रतिबंधक सामुग्री ही अजून तितकी पुरेशी पडत नाही. त्यामुळे वनसंरक्षणासाठी निरनिराळ्या उपाययोजनेसाठी सन २०१७-१८ साठी शासनाने रुपये १७१८.९५ लाखाची तरतूद ठेवली होती. त्याच क्षेत्रीय कार्यालयात दूरध्वनी बसविणे, तपासणी नाके उभारणे, जीपगाड्या पुरविणे, दक्षता कक्ष निर्माण करणे, दक्षता कक्षास जीप गाड्या पुरविणे, इत्यादींचा समावेश आहे. याशिवाय वनविकास महामंडळ, नागपूरमार्फत आधुनिक, वन वणवा प्रतिबंधक प्रकल्प, चंद्रपूर जिल्ह्यामध्ये राबविण्यात येत असून वर दाखविलेल्या एकूण तरतुदीत त्याचा समावेश आहे.

सन २०१९-२० वर्षात या कार्यक्रमासाठी राज्य योजनेअंतर्गत एकूण रुपये ११८०.०० लक्ष नियतव्यय प्रस्तावित करण्यात आलेला आहे.

४. वनरोपण योजना (राज्य)

४.०. मध्यवर्ती रोपवाटिकेची स्थापना.-कोणत्याही लागवडीचा कार्यक्रम होण्यासाठी योग्य वाढ झालेल्या रोपांची आत्यंतिक आवश्यकता असते. सध्या अस्तित्वात रोपवाटिकांमधून लागवडीसाठी लागणारी आवश्यक रोपे पुरविली जाणार नाहीत. सदर उपयोजनेखाली सन २०१७-१८ सालात अस्तित्वात असलेल्या रोपवाटिकांच्या देखभालीसाठी रुपये ४१७०.०० लाखाची तरतूद आहे. सन २०१८-१९ करिता रुपये १२६००.०० लाख तरतूद प्रस्तावित करण्यात येत आहे.

४.१. निकृष्ट वनांचे पुनर्वनीकरण.-गरीब व बेकार लोकांना उत्पादनाच्या कार्यात समाविष्ट करणेचे दृष्टीने सन १९८१-८२ मध्ये ही योजना शासनाने मंजूर केली आहे. स्वखुषीने भूमिहीन व बेकार स्थानिक लोकांची निवड लाभार्थी म्हणूनच या योजनेसाठी केली जाते. तरीपण प्रत्यक्षात सदर योजनेस लोकांकडून उत्साहजनक प्रतिसाद न मिळाल्यामुळे सन १९८४-८५ पासून नवीन लाभार्थीची निवड बंद केली आहे.

४.२. औद्योगिक व व्यापारी उपयोगासाठी लागणा-या वन झाडांच्या जातीच्या लागवडीची योजना.-सदर योजना सन २०१०-२०११ पासून जिल्हा योजनेतून वगळण्यात आलेली आहे.

४.३. भरीव वनीकरण कार्यक्रम व इतर वनीकरण योजना.-पर्यावरणाचे महत्त्व लक्षात घेता जास्तीत जास्त क्षेत्र वनीकरणाखाली आणण्यासाठी वनीकरणाचा भरगच्च कार्यक्रम व इतर वनीकरणाच्या योजना या योजनेअंतर्गत सन २०१७-१८ मध्ये रुपये १६७१३.६५ लाखाची तरतूद होती. सन २०१८-१९ वर्षात बिगर आदिवासीसाठी रुपये ५७५९५.०० लाखाची तरतूद प्रस्तावित करण्यात आली आहे.

५. वनोत्पादन

५.१. जळाऊ व इमारती लाकूड विक्रीसाठी आगाराची स्थापना.-ग्रामीण व शहरी भागातील वर्गासाठी व वनातून जे लोक जळाऊ लाकडाच्या मोळ्या आणून जंगलाची नासधूस करतात त्यास प्रतिबंध करण्यासाठी लहान आगारे निवडक ठिकाणी उघडण्याची ही योजना आहे.

५.२. किरकोळ वन उत्पादनाचा विकास.-सदर योजना सन २०१०-२०११ पासून जिल्हा योजनेतून वगळण्यात आली आहे.

६. वनातील इमारती (राज्य)

६.१. निवासी कार्यालयीन इमारतीचे बांधकाम.-वन कर्मचा-यांनी वनांमध्ये अगर आसपास संरक्षणाच्यादृष्टीने राहणे आवश्यक आहे. तसेच काही कार्यालये भाड्याच्या इमारतीत ठेवली जातात अशा जागांचा प्रश्न सोडविण्यासाठी या कार्यक्रमाखाली वनविभागामार्फत निवासी व कार्यालयीन इमारतीचे बांधकाम हाती घेतले जाते. सन २०१९-२० करिता रुपये ३७००.०० लक्षांची तरतूद प्रस्तावित केली आहे.

७. निसर्ग संवर्धन व वन्यपशु संरक्षण

योजनेअंतर्गत व्याघ्र प्रकल्प व इतर राष्ट्रीय उद्याने व अभयारण्यात वनप्राणी व्यवस्थेच्यादृष्टीने निरनिराळ्या विकासाची कामे घेतली जातात, त्यासाठी राज्य योजनेअंतर्गत २०१८-१९ मध्ये रुपये १३०२०.७६ लाखाची तरतूद होती. सन २०१९-२० करिता राज्य योजनेअंतर्गत अंदाजित रुपये १५००.०० लक्ष प्रस्तावित आहे.

८. वने, उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम व इतर योजना

वनउद्याने व पर्यटकांसाठी सुविधा.—सन २०१८-१९ मध्ये या योजनेखाली रुपये ११६३२.०० लाखाची तरतूद असून त्यात वेगवेगळ्या वन उद्यानात पर्यटकांसाठी सुखसोयी निर्माण करावयाच्या आहेत. वनपर्यटनासाठी तसेच संरक्षित क्षेत्राबाहेरील सुखसोयीसाठी वर्ष २०१९-२० मध्ये रुपये ८५००.०० लाखाची तरतूद प्रस्तावित आहे. नागपूर जवळील गोरेवाडा व आरे जवळील गोरेगाव येथे दोन ठिकाणी आंतरराष्ट्रीय स्तराचे प्राणीसंग्रहालय विकसीत करण्याचे प्रस्तावित आहे.

९. फॉरेस्ट डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन ऑफ महाराष्ट्र लिमिटेड, नागपूर

९. निकृष्ट प्रतीचा झाडोरा असलेली परंतु, उत्पादनक्षम जंगलाचे आर्थिकदृष्ट्या फायदेशीर करणा-या जंगलात रुपांतर करण्याच्यादृष्टीने वन विकास महामंडळाची एक कंपनी म्हणून १९७४ मध्ये स्थापना करण्यात आली. महामंडळाचे अधिकृत भाग रुपये ३५ कोटी होते. महामंडळाच्या कार्यक्रमांसाठी शासनाने ४,५२९.५९ चौ. कि. मी. चे वनक्षेत्र सुपूर्द केले. महामंडळाच्या कार्यक्रमानुसार दरवर्षी साग तोड करून सुमारे १०,००० हेक्टरवर सागाचे वनरोपन करण्याचा प्रकल्प नाबार्डने कर्जासाठी मंजूर केला होता. त्यानुसार कार्यक्रम १९८६-८७ च्या पावसाळ्यापर्यंत चालला. परंतु, नंतर शासनाने साग तोडीवर निर्बंध घातल्याने हा प्रकल्प खुंटला. आता महामंडळ शासनाच्या भरीव वनीकरणाच्या कार्यक्रमात सहभागी होऊन दरवर्षी भाग घेतात. त्यासाठी वित्तीय संस्थांकडून कर्ज मिळविण्याची प्रक्रिया सुरु असून त्या कर्जासाठी शासनाचा सहभाग म्हणून अनुदानाची सोय करावी लागणार आहे. या इक्विटरी शेअरपोटी सन २०१८-१९ मध्ये एकूण रुपये ०.०१ लाख रुपयांची तरतूद होती. सन २०१९-२० मध्ये रुपये ०.०१ लक्षाची तरतूद प्रस्तावित केली आहे.

टीप : महाराष्ट्र शासन नियोजन विभाग यांचेकडील शासन निर्णय क्र. जिवायो-१००७/प्र.क्र. ३९/का. १४४४, दिनांक १६-२-२००८ अन्वये सर्वसाधारण जिल्हा वार्षिक योजना निधी अर्थसंकल्पित करणे/वितरीत करणे व या निधीतील कामांना प्रशासकीय मान्यता देण्याबाबतची सुधारित कार्यपद्धती अंमलात आली आहे. (सर्वसाधारण जिल्हा योजनाशी संबंधित जिल्हाधिका-याकडे नियतव्यय अर्थसंकल्पित करणे/निधी वितरीत करणे/मान्यता प्रदान करणे यांचे अधिकार देण्यात आलेले आहेत). त्यामुळे या पुस्तिकेत जिल्हा योजनांचा समावेश करण्यात आलेला नाही.

(६)

कार्यक्रम व त्यातील कर्मचा-यांसाठी संख्या दर्शविणारे विवरणपत्र

कर्मचारीविषयक गोषवारा

तक्ता-१

PERSONNEL SUMMARY

TABLE-I

कार्यक्रम क्रमांक व नाव Performance No. and Name (1)	कर्मचारी संख्या	
	२०२०-२०२१	२०२१-२०२२
	No. of Employees	
	2020-2021 (2)	2021-2022 (3)
१. संचालन व प्रशासन		
1. Direction and Administration	805	805
२. संशोधन		
2. Research	205	205
३. विस्तार, शिक्षण व प्रशिक्षण		
3. Extension, Education and Training	180	180
४. वनसंधारण आणि विकास		
4. Forest Conservation and Development.. .. .	12478	12478
५. वनरोपण योजना		
5. Plantation Programme	336	336
६. वनोत्पादन		
6. Forest Produce	2136	2136
७. दळणवळण व इमारती		
7. Communication and Building	83	83
८. निसर्ग संरक्षण व वन्यपशु संरक्षण		
8. Nature Conservation and Wildlife Preservation	824	824
९. वन, उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम		
9. Forest, Park and Welfare Activities	9735	9735
१०. वनविकास महामंडळ मर्यादित		
10. Forest Development Corporation Ltd.,
एकूण		
Total	26782	26782

टीप.—शासन निर्णय महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबईचे पत्र क्रमांक एमएफएस-२०१७-प्र. क्र. ७७-फ-८, दिनांक १३ सप्टेंबर २०१९ मधील सूचनेनुसार सर्व कार्यक्रमांतील चार कर्मचारीविषयक गोषवारा तक्ते-III एकत्रित केले. तसेच खालील तक्ता-II मध्ये कर्मचा-यांचे पदनाम व वेतनमान दिले आहे.

सर्व कार्यक्रमातील कर्मचारीवर्गाचे पदनाम, वेतनमान दर्शविणारे विवरणपत्र

कर्मचारीविषयक गोषवारा

तक्ता-२

PERSONNEL SUMMARY

TABLE-II

अ. क्र. Serial No.	पदनाम	वेतनश्रेणी Scale	पदसंख्या No. of Post		Designation
			2020-21	2021-22	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	राजपत्रित वर्ग १ व २ - (गट-अ)	Rs.			<i>Gazetted—</i>
१	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन बल प्रमुख)	level 17 in pay matrices	1	1	Principal Chief Conservator of Forests. (Head of Forest Force)
२	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव)	level 16 in pay level matrices	1	1	Principal Chief Conservator of Forests (Wildlife).
३	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (SFD) पूणे	Do.	1	1	Principal Chief Conservator of Forests. (S.F.D. Pune)
४	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (माहिती तंत्रज्ञान व धोरण)	Do.	1	1	Pccf (ITP)
५	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (उत्पादन व व्यवस्थापन)	Do.	1	1	Principal Chief Conservator of Forests (Production & Management).
६	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास)	Do.	1	1	Principal Chief Conservator of Forests (Budget, Planning and Development).
७	सदस्य सचिव, जैवविविधता मंडळ नागपूर	Do.	1	1	Member Secretary Biodiversity Board Nagpur.
८	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (प्रशासन दुय्यम संवर्ग).	level 15 in pay matrices 182200-224100	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Administration Sub-ordinate cadre).
९	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (संशोधन शिक्षण व प्रशिक्षण) पूणे.	Do.	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests APCCF (RET) Pune.
१०	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (संधारण)	Do.	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Conservation).
११	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अकाष्ठ वनोपज नागपुर).	Do.	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (NTFP,)
१२	व्यवस्थापकीय संचालक बाबू विकास मंडळ, नागपूर	Do.	1	1	M.D. Bamboo Board Nagpur
१३	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (संरक्षण)	Do.	1	1	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Protection).
१४	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव)	Do.	2	2	Additional Principal Chief Conservator of Forests (Wildlife).
१५	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) तथा क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प, मेळघाट अमरावती.	Do.	1	1	Chief Conservator of Forests and field Director, Tiger Project, Melghat, Amravati.
१६	अ.प्र.मू.वसं(मुख्यालय) साववी, पुणे	Do.		1	1 APCCF (Head office) SFD Pune

(८)

तक्ता-२—चालू

TABLE-II—contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	राजपत्रित वर्ग १ व २ —चालू	Rs.			Gazetted—
१७	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (कार्मिक)	Do.	1	1	Addi. Principal Chief Conservator of Forests (Personnel).
१८	अपर प्रधान वनसंरक्षक तथा (केंद्रस्थ अधिकारी)	Do.	1	1	Addi. Principal Chief Conservator of Forests and (Nodal Officer).
१९	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (कांदळवण) मुंबई	Do.	1	1	Addi. Principal Chief Conservator of Forests (Mangroves Cell) Mumbai.
२०	संचालक, चंद्रपूर वन प्रशासन विकास व व्यवस्थापन प्रबोधनी, चंद्रपूर	Do.	1	1	Director Chandrapur Forest Administration Development & Management Chandrapur
२१	अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षण (कॅम्पा)	Do.	1	1	Addi. Principal Chief Conservator of Forests (Campa), Nagpur.
२२	मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक)	Level 14 in pay matrices 1,44,200-2,18,200	10	10	Chief Conservator of Forests (T).
२३	मुख्य वनसंरक्षक (शिक्षण व प्रशिक्षण)	Do.	1	1	Chief Conservator of Forests (Education & Training).
२४	मुख्य वनसंरक्षक, भूमि अभिलेख कक्ष	Do.	1	1	Chief Conservator of Forests, Land Record Cell.
२५	मुख्य वनसंरक्षक (अकाप्ट वनोपज) नागपूर,	Do.	1	1	Chief Conservator of Forests (NFT)
२६	व्यवस्थापकीय संचालक, निसर्ग पर्यटन विकास मंडळ, नागपूर	Do.	1	1	M.D. Maharashtra State Eco Turisum Development Board Nagpur
२७	सदस्य सचिव महाराष्ट्र राज्य प्राणी संग्रहालय प्राधीकरण, नागपूर	Do.	1	1	Member Secretary Maharashtra State Zoo Authrity Nagpur Board Nagpur
२८	सहसचीव महसूल व वनविभाग मंत्रालय, मुंबई.	1,44,200-2,18,200 Level 14	1	1	Dy Joint Secratary Revenue & Forest Deptt. Mantralya Mumbai
२९	मूवस तथा क्षेत्र संचालक पेंच व्याघ्र प्रकल्प.	Do.	1	1	CCF&F.D. PENCH.

TABLE-II—contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	राजपत्रित वर्ग १ व २ -चालू	Rs.			Gazetted-
३०	वनसंरक्षक/सहसचीव/महासंचालक	1,31,100-2,16,600	21	21	Conservator of Forests/ Joind Secratary/MD
		Level 10 to 13			
३१	उपवनसंरक्षक /प्राध्यापक/संचालक कूंडल	1,23,100-2,51,900	73	73	Dy.Conservator of Forests.
३२	प्रसिद्धी व माहिती अधिकारी, नागपूर	67,700-2,08,700	1	1	Publicity and Information Officer, Nagpur.
३३	प्रधानाचार्य	Do.	1	1	Principal.
३४.	वरिष्ठ स्वीय सहा.	Do.	3	3	Sr. P. A.
३५	मुख्य वनसांख्यिकी	Do.	2	2	Chief Forest Statistician.
३६	उप संचालक, भूमि अभिलेख (प्रतिनियुक्तीचे पद)	Do.	1	1	Dy. Director, Land Record.
३७	वन अभियंता	Do.	1	1	Forest Engineer.
३८	प्रशासकीय अधिकारी	Do.	20	20	Administrative Officer.
३९	विभागीय वन अधिकारी	Do.	122	122	Divisional Forest Officer.
४०	उपायुक्त, पशुसंवर्धन (वन्यजीव)	67,700-2,08,700	1	1	Dy. Commissioner of Animal Husbandry
४१	सहाय्यक आयुक्त (वन्यजीव)	60,000-1,90,800	3	3	Assit. Commissioner (Wild life)
४२	सहाय्यक संचालक	Do.	1	1	Assit. Director
४३	उपआयुक्त (वन्यजीव)	Do.	1	1	Dy. Commissioner (Wildlife)
४४	वनसांख्यिकी	56100-177500	9	9	Forest Statistician.
४५	उपवन अभियंता	Do.	13	13	Dy. Forest Engineer.
४६	वैद्यकीय अधिकारी	Do.	1	1	Doctor
४७	स्वीय सहायक (पीए)	44,900-1,42,400	9	9	Personal Asstt.
४८	सहा. वनसंरक्षक	Do.		316	316 ACF
४९	पशुवैद्यकीय अधिकारी		8	8	Veterinary officer
५०	सहा.रासायणीक विश्लेषक	41,800-132300	1	1	Assit Chemical Analyst
	(गट-ब राजपत्रित)				
१	उप-विभागीय वन अधिकारी	Do.	3	3	Sub-D.F.O.
२	वन जमाबंदी अधिकारी	56100-177500	6	5	Forest Settlement Officer.
३	उपयांत्रिकी अभियंता	44,900-1,42,400	1	1	Dy. Mechanical Engineer.
४	पर्यवेक्षक अधिकारी	47,600-1,51,100	1	1	Supervising Officer
५	कार्यालय अधीक्षक	41,800-1,32,300	67	73	Office Superintendent.
६	कार्यशाळा अधीक्षक	Do.	2	2	Workshop Superintendent.

तक्ता-२—चालू

TABLE-II—contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	गट ब राजपत्रित—चालू	Rs.			<i>Gazetted—</i>
७	सहाय्यक वनसांख्यिकी	Do.	17	17	Assistant Forest Statistician.
८	तालुका निरीक्षक भूमि अभिलेख	Do.	3	3	Taluka Inspector of land Record.
९	सहाय्यक अभियंता	Do.	3	3	Assit. Engineer
१०	वनक्षेत्रपाल	Do.	992	992	Range Forest Officer.
११	शाखा अभियंता	Do.	17	17	Sectional Engineer.
१२	हस्तशिल्प निदेशक	Do.	2	2	Handcraft Director
१३	सहा. वैद्यकीय अधिकारी (प्रतिनियुक्ती)	Do.	7	7	Asst. Doctor.
	अराजपत्रित वर्ग ३ – गट ब	Rs. <i>Non-Gazetted—</i>			
१	लघुलेखक (उच्च श्रेणी)	41800-132300	39	39	Stenographer (Higher Grade)
२	लघुलेखक (निम्नश्रेणी)	38,600-1,22,800	52	52	Steno (Lower Grade).
३	वन क्षेत्र सर्वेक्षक	Do.	56	56	Range Surveyor
	गट क –				
४	वाणिज्य लेखापाल	Do.	1	1	
५	वरिष्ठ सांख्यिकी सहाय्यक	Do.	23	23	Senior Statistical Assistant.
६	शारीरिक शिक्षण निदेशक	35,400-1,12,400	2	2	Physical Education Inspector.
७	कनिष्ठ अभियंता	38,600-1,22,800	10	10	Junior Engineer.
८	पोलीस बिनतारी संदेश दुय्यम निरीक्षक	Do.	4	4	Police Wireless sub-Inspector.
९	मुख्य लेखापाल	35,400-1,12,400	168	168	Chief Accountant.
१०	उपलेखापाल	35,400-1,12,400	1	1	Deputy Accountant.
११	उपमुख्यलेखापाल (प्रतिनियुक्तीचे पद)	Do.	1	1	Deputy Chief Accountant.
१२	आरेखक	38,600-1,22,800	4	4	Draftsman.
१३	कलाकार/चित्रकार	29,200-92,300	4	4	Artist.
१४	अवल कारकून	Do.	5	5	Aval Karkun.
१५	मिश्रक	Do.	7	7	Compounder.
१६	लेखापाल	29,200-92,300	874	874	Accountant.
१७	गृह प्रमुख	29,200-92,300	2	2	House Master.
१८	निमतनदार	35,400-1,12,400	4	4	Nimatandar.
१९	नभोवाणी यांत्रिक	25,500-81,100	2	2	Radio Mechanic
२०	भांडारपाल	Do.	9	9	Store Keeper
२१	लघु टंकलेखक	Do.	46	46	Steno-Typist
२२	कनिष्ठ सांख्यिकी सहाय्यक	Do.	29	29	Junior Statistical Assistant.
२३	वनपाल	Do.	3025	3025	Forester.
२४	वन सर्वेक्षक	Do.	221	221	Forest Surveyor
२५	सहाय्यक अभिरक्षक	Do.	1	1	Assistant Curator
२६	वीजतंत्री	Do.	9	9	Electrician
२७	करवत्या	Do.	7	7	Sawyer.

TABLE-II—contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	अराजपत्रित वर्ग ३—चालू	Rs.			Non-Gazetted (Class III)—
२८	बिनतारी यंत्रचालक	Do.	15	11	Wireless Operator.
२९	बिनतारी तंत्रज्ञ	Do.	1	1	Wireless Technician.
३०	लेथमन	Do.	4	4	Latheman.
३१	बिनतारी संदेश वनपाल	Do.	1	1	Wireless Forester.
३२	सहाय्यक आरेखक	Do.	2	2	Assistant Draftsman.
३३	मंडल अधिकारी (प्रतिनियुक्तीचे पद)	25,500-81,100	6	6	Circle Officer.
३४	केअर टेकर		4	4	Care Taker
३५	कवायत शिक्षक	21,700-69,100	1	1	Drill Teacher.
३६	क्रिडागन सहाय्यक		1	1	Play Ground Assis.
३७	मोटर लांच चालक	21,700-69,100	7	7	Motor Launch Driver.
३८	तारतंत्री	Do.	2	2	Wireman.
३९	अनुरेखक	25,500-81,100	12	12	Tracer.
४०	प्रक्षेपित चालक	25700-69,100	3	3	Project Operator.
४१	यांत्रिकी	25,500-81,100	26	24	Mechanic.
४२	हेड कॉन्स्टेबल	Do.	3	3	Head Constable.
४३	स्वयंचलीत विजतंत्री	21,700-69,100	2	2	Auto Electrician.
४४	संग्रहालय सहाय्यक	Do.	1	1	Museum Assistant.
४५	लिपिक-नि-टंकलेखक	19,900-63,200	1648	1648	Clerk.
४६	भांडार लिपिक	Do.	1	1	Store Clerk.
४७	सहाय्यक यांत्रिकी	Do.	8	8	Assistant Mechanic.
४८	प्रयोग शाळेतील परिचर	21,700-69,100	4	1	Laboratory Attendant.
४९	प्रसविका	19,900-63,200	4	4	Midwife.
५०	वाहन चालक	Do.	663	663	Driver.
५१	सहा. मशीन निदेशक	Do.	2	2	Assistant Machine Inspector
५२	छोटी गाडी चालक	Do.	1	1	Mini Train Driver.
५३	लोहार	Do.	1	1	Blacksmith.
५४	जोडारी	Do.	5	5	Fitter.
५५	सांधाता	Do.	4	4	Welder.
५६	हवादाब यंत्रचालक	Do.	1	1	Air Compressor Operator.
५७	हत्यार पोलीस	19,900-63,200	150	150	Armed Constable.
५८	सहाय्यक सांधाता	Do.	1	1	Assistant Welder.
५९	सहाय्यक जोडारी	Do.	2	1	Assistant Welder.
६०	पोलीस कॉन्स्टेबल	Do.	18	18	Police Constable.
६१	SRP वाहन चालक	Do.	1	1	SRP Van Driver
६२	डिधी चालक	Do.	2	2	Dhighi Chalk

तक्ता-२—चालू

TABLE-II—contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	अराजपत्रित वर्ग ३ -चालू	Rs.			<i>Non-Gazetted (Class III)—</i>
६३	महावत	Do.	27	19	Mahawat.
६४	दूकश्राव्य व्यवस्थापक	Do.	1	1	
६५	वनरक्षक	18,000-56,900	9677	9677	Forest Guard.
६६	लहान आगगाडी रक्षक	Do.	1	1	Mini Train Guard.
६७	वन निरीक्षक	16,600-52,400	108	108	..
६८	डीलर		1	1	drilar
६९	बिनतारी संदेशक		1	1	Wireless Sender
७०	क्रीडांगण सहाय्यक				
७१	सॉशार्पनर/आरातिक्षणक		1	1	Saw Sharper
७२	मशिन निदेशक		2	2	Machine Supervisor
	अराजपत्रित वर्ग ४ - गट ५	Rs.			<i>Non-Gazetted(Class IV)—</i>
१	नाईक	16,600-52,400	104	80	Naik.
२	केबीन अटेंडन्ट	Do.	1	1	Cabin Attendant.
३	खानसामा-कम-चौकीदार	Do.	6	6	Khansama-cum-Chaukidar.
४	नाकेदार	Do.	2	2	Nakedar.
५	गवत कापणारा	Do.	21	21	Chara Cutter.
६	संदेशवाहक (बिनतारी)	Do.	2	2	Newsman (Wireless)
७	—,,— मदतनिस	Do.	2	3	Helper (Wireless)
८	प्राणी रक्षक	Do.	2	4	Animal Keeper.
९	रखवालदार	15,000-47,600	2	2	Gate Keper.
१०	खानसामा	Do.	33	33	Khansama
११	डार्क रुम सहाय्यक	Do.	1	1	Dark Room Asstt.
१२	ग्राऊंडमॅन	Do.	1	1	Ground Man.
१३	ग्रंथालय परिचर	Do.	4	2	Library Attendant.
१४	चौकीदार-कम-अटेंडन्ट	Do.	324	324	Chaukidar-cum-attendant.
१५	पाणीवाला	15,000-47,600	11	11	Waterman.
१६	गॅंगमन	15,000-47,600	2	2	Gangman.
१७	बॉक्स बॉय	Do.	1	1	Box Boy.
१८	कीमन	Do.	01	01	Keyman.
१९	चपराशी (शिपाई)	15000-47600	492	492	Peon.
२०	माली	Do.	176	176	Mali.
२१	टपाल वाहक	Do.	13	13	Dak-Runner.
२२	सफाई कामगार	Do.	33	33	Sweeper.
२३	लहान आगगाडी स्वच्छक	15,000-47,600	01	01	Mini Train Cleaner.
२४	लॉग लिफ्टर	Do.	2	2	Log Lifter
२५	स्वयंपाकी	Do.	08	06	Mess Cook.
२६	कक्ष सेवक	Do.	06	08	Ward Boy.
२७	धोबी	15,000-47.600	02	02	Washerman.
२८	खलासी	Do.	17	17	Khalashi.
२९	तांडेल	Do.	1	1	Tandel.
३०	चेनमन	15,000-47,600	11	11	Chainman.
३१	मास्क लस्कर	Do.	2	2	Mask-Lasker.
३२	पॅन क्लिनर	Do.	02	2	Pan Cleaner.
३३	लॉच तांडेल	Do.	01	01	Launch Tandel.
३४	आचारी मदतनीस	Do.	6	6	Assistant Mess Cook.

TABLE-II—contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
	अराजपत्रित वर्ग ४ - गट ५- चालू	Rs.			<i>Non-Gazetted(Class IV)—</i>
३५	स्वच्छक	Do.	219	219	Cleaner.
३६	आरेकस	Do.	01	01	Brozer.
३७	प्लंबर	Do.	1	1	Plumber
३८	मदतनीस	Do.	8	8	Helper
३९	वर्ग परिचर	16600-52400	3	3	Class attendant
४०	देखभाल सेवक	Do.	10	10	Care worker
४१	दपतरी	Do.	24	24	Office Boy
४२	बोधारक्षक	Do.	5	5	

२००९७	२००९७
-------	-------

अधिसंख्या वन्यमजूर . . ८३२९ ७३५०

एकूण कर्मचारी संख्या . . २८४२६ २७४४७

Total Post of Govt. Servant

वनविभागात एकूण ११ प्रादेशिक वृत्ते व ९ कार्यात्मक वृत्ते आहेत. ११ वनवृत्ताकरीता मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक) हे प्रमुख असून ते भारतीय वनसेवेतील असतात. त्यांना सहाय्यक म्हणून वृत्तांतर्गत प्रत्येकी सर्वसाधारणपणे ४ ते ५ राजपत्रित अधिकारी व सर्वसाधारणपणे १५ ते २५ पर्यंत अराजपत्रित कार्यालयीन कर्मचारी असतात. त्यांच्या मदतीने ते वर नमूद केलेल्या त्यांच्या प्रादेशिक वृत्ताच्या कक्षेतील कामावर नियंत्रण ठेवणे, देखरेख करणे, इत्यादी कामे करतात.

कार्यात्मक असलेल्या प्रत्येक वृत्ताचे प्रमुख अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक असून ते पण भारतीय वनसेवेतील असतात. ते विशेष कामासंबंधी म्हणजे व्याघ्र प्रकल्प, कार्य आयोजन, मुल्यांकन, संशोधन, शिक्षण तसेच वन्यजीव व्यवस्थापन इत्यादी कर्तव्य पार पाडतात.

There are in all 11 territorial circles and 9 functional circles. The 11 territorial circles are headed by the Chief Conservator of Forests (Territorial) who are in I.F.S. cadre and are assisted by an average 4 to 5 Gazetted Officers and 15 to 25 Non-Gazetted staff, with the help of this staff he controls, supervise the functions concerning the territorial circles as mentioned above so far as their respective charges are concerned.

As far as functional circles are concerned they are headed by the Addl. Principal Chief Conservator of Forests, who are also I.F.S. cadre. They control and supervise the special functions attached to them e.g. Working Plan, Tiger Project, Evaluation, Education, Research and Wildlife Management etc.

विभागीय स्तर :-प्रत्येक वृत्ताच्या कारभाराच्या सोयीसाठी सर्वसाधारणपणे ४ ते ६ विभागात विभागणी केली आहे. विभागीय पातळीवर उपवनसंरक्षक यांचेमार्फत विभागातील कामाची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी केली जाते. उपवनसंरक्षकांची सहाय्यक म्हणून सर्वसाधारणपणे ८ ते १२ राजपत्रित अधिकारी (वनक्षेत्रपालासह) आणि कार्यालयीन अराजपत्रित कर्मचारी तसेच वनपाल व वनरक्षक, मोजणीदार इत्यादी कार्यकारी कर्मचारी सुद्धा असतात.

Divisional Level :—Each circle is further divided into 4 to 6 Divisions to suit the administration. At Divisional level the works are implemented by the Deputy Conservator of Forests who are assisted by 8 to 12 Gazetted Officers and Non-Gazetted staff (Ministerial and other executive staff viz. Rangers, Foresters, Guard, Surveyor) etc.

सामाजिक वनीकरण

कर्मचारी विषयक गोषवारा-मध्यवर्ती रोपमळे

पदनाम	वेतनश्रेणी	पदसंख्या	
		२०२०-२१	२०२१-२२
(अ) अराजपत्रित			
(ब) अराजपत्रित (वर्ग-३)			
१. वनपाल	२५५००-८११००	२९	२९
२. वनरक्षक	१६६००-५२४००	२९	२९
	एकूण . .	५८	५८
अराजपत्रित (वर्ग-४)			
१. माली	१५५००-४७६००	२३	२३
	एकूण . .	२३	२३
	एकूण (वर्ग-३) + (वर्ग-४)	८१	८१

कर्मचारी विषयक गोषवारा-पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम : (योजनेत्तर)

पदनाम	वेतनश्रेणी	पदसंख्या	
(अ) अराजपत्रित			
(ब) अराजपत्रित (वर्ग-३)			
१. वनरक्षक	१६६००-५२४००	२१	२१
	एकूण (वर्ग-३)	२१	२१

कर्मचारी विषयक गोषवारा-सामाजिक वर्गीकरण अंतर्गत नियमित आस्थापनेवर काम करणारा कर्मचारी वर्ग (मजूर)

पदनाम	वेतनश्रेणी	पदसंख्या	
अराजपत्रित (वर्ग-४)			
१. मजूर	१५५००-४७०००	७६९	७६९
	एकूण . .	७६९	७६९

कर्मचारी विषयक गोषवारा-चालू

(१) महासंचालक, सामाजिक वनीकरण व उपमहासंचालक

(२) सामाजिक वनीकरण विभाग (३) लेखापरीक्षण पथक

अ. क्र.	पदनाम	वेतनश्रेणी	पदसंख्या	
			२०२०-२१	२०२१-२२
१	प्रधान मुख्यवनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण	७ वा वेतन आयोग	१	१
२	अपर प्रधान मुख्यवनसंरक्षक (मुख्यालय)	७ वा वेतन आयोग	१	१
३	वनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण	१३११००-२१६६००	६	६
४	चिवअ सामाजिक वनीकरण	६७७००-२०८७००	३७	३६
५	सहाय्यक वनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण	५५१००-१७५१००	५५	५४
६	सहाय्यक जनसंपर्क अधिकारी	४१८००-१३२३००	२	२
७	प्रसिद्धी अधिकारी	४१८००-१३२३००	१	१
८	अधीक्षक	४१८००-१३२३००	७	७
९	वनक्षेत्रपाल	४१८००-१३२३००	२९७	२६१
१०	स्वीय सहाय्यक	४१८००-१४२४००	१	१
११	लेखापरीक्षा अधिकारी	४१८००-१३२३००	१	१
१२	सहाय्यक वनसांख्यिकी	४१८००-१३२३००	१	१
१३	वनक्षेत्र सव्हेक्षक	४१८००-१३२३००	७	७
१४	वरिष्ठ सांख्यिकी सहाय्यक	३८६००-१२२८००	१	१
एकूण (१)			४१८	३८०
(२) अराजपत्रित (वर्ग-३)				
१	वनपाल	२५५००-८११००	५३९	४६८
२	कनिष्ठ सांख्यिकी सहाय्यक	२५५००-८११००	२	२
३	मुख्यलेखापाल	३५४००-११२४००	३९	३९
४	सव्हेक्षक	४१८००-१३२३००	६७	६१
५	लघुलेखक (उच्चश्रेणी)	४१८००-१३२३००	७	७
६	लेखापाल	२९२००-९३२३००	६४	६४
७	लघुटंकलेखक	२५५००-८११००	३२	३२
८	लिपिक-टंकलेखक	१९९००-६३२००	३३८	३३७
९	कलाकार	२९२००-९३२३००	१	१
१०	वाहनचालक	१९९००-६३२००	१२१	१२०
११	प्रक्षेपी यंत्रचालक	२१७००-६९१००	१	१
१२	वनरक्षक/अधिसंख्य पदासह	१६६००-५२४००	३८८	२४८
एकूण (२)			१५९९	१३८०

कर्मचारी विषयक गोषवारा-चालू

अ. क्र.	पदनाम	वेतनश्रेणी	पदसंख्या	
			२०२०-२१	२०२१-२२
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	स्वच्छक	१५५००-४७६००	३५	३४
२	शिपाई	१५५००-४७६००	१३८	१०८
३	पहारेकरी	१५५००-४७६००	२४	२४
४	माळी	१५५००-४७६००	२३	२३
५	नाईक	१५५००-४७६००	१	१
६	अंधार खोली सहाय्यक	१५५००-४७६००	१	१
७	मजूर	१५५००-४७६००	८४४	७०३
८	दिनांक १०-५-२०१८ च्या निर्णयान्वये निर्माण करण्यात आलेली अधिसंख्य मजूर पदे		८०	७३
एकूण बेरीज . .			११४६	९६७
एकूण एकंदर			३१६३	२७२७
राजपत्रित (वर्ग-१ व २)			४१८	३८०
अराजपत्रित (वर्ग-३)			१५९९	१३८०
अराजपत्रित (वर्ग-४)			११४६	९६७
एकूण . .			३१६३	२७२७

विवरणपत्र “अ”
STATEMENT “A”

महसूल व वन विभाग/REVENUE AND FOREST DEPARTMENT

कार्यक्रम-एकूण अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२१-२२/Programme-Total Budget Estimates 2021-22

विवरणपत्र 'अ' /STATEMENT 'A'

(रुपये हजारात)

(Rs. in thousands)

कार्यक्रमाचे नाव Name of Programme		प्रत्यक्ष खर्च, २०१९-२०२० Actual Expenditure, 2019-2020	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२०-२०२१ Budget Estimates, 2020-2021	सुधारीत अंदाज, २०२०-२०२१ Revised Estimates, 2020-2021	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२१-२०२२ Budget Estimates, 2021-2022
(1)		एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
(1)	संचालन व प्रशासन-२४०६ Direction and Administration-- योजनेतर Non-Plan योजनांतर्गत Plan	भारीत Charged दत्तमत Voted .. 21472533 ..	भारीत Charged दत्तमत Voted .50 26052298 ..	-	-
	एकूण Total	21472533	26052298		
(2)	संशोधन— Research— योजनेतर (२४१५००१६) Non-Plan (44150011) योजनांतर्गत Plan	भारीत Charged दत्तमत Voted 107056 3000 ..	भारीत Charged दत्तमत Voted 166676 5000 ..	138782 4750 ..	178106 4000 ..
	एकूण Total	110056	171676	143532	182106
(3)	प्रसिद्धी विस्तार शिक्षण व प्रशिक्षण— Education and Training— योजनेतर (२४१५०४८२) Non-Plan योजनांतर्गत Plan (44150154) (44150192) (24068589) (24151068) (24151077)	भारीत Charged दत्तमत Voted 92925 242413 228151 269208 38118 184684	भारीत Charged दत्तमत Voted 168124 55052 35052 100000 50000 100000	107196 41024 26524 40000 37500 65000	162103 119000 104000 300000 30,000 200000
	एकूण Total	870815	508228	317244	915103

वनसंधारण आणि विकास—(24060096)					
(4) Forest Conservation and Development—	भारीत				
योजनेत्तर	Charged	5552489	6939332	5692405	6663889
Non-Plan	दत्तमत				
	Voted
योजनांतर्गत					
Plan		-	0
	एकूण				
	Total	.. 5552489	6939332	5692405	6663889
वनरोपन योजना—					
(5) Plantation Scheme—	भारीत				
	Charged
	दत्तमत				
	Voted
योजनेत्तर					
Non-Plan	
योजनांतर्गत					
Plan	
	एकूण				
	Total
वनोत्पादन—(2406461)					
(6) Forest Produce— 481	भारीत				
	Charged	58	1	1	1
	दत्तमत				
	Voted	36427	40000	38885	25000
योजनेत्तर					
Non-Plan	
योजनांतर्गत					
Plan	
	एकूण				
	Total	.. 36485	40001	38886	25001
दळणवळण व इमारती— (24060078)					
(7) Communication and Buildings—					
योजनेत्तर	
Non-Plan		33177	54973	27965	56917
योजनांतर्गत					
Plan	
	एकूण				
	Total	.. 33177	54973	27965	56917

विवरणपत्र 'अ'—चालू
STATEMENT 'A'—contd.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
निसर्ग संवर्धन व वन्य पशुचे संरक्षण—				
(8) Nature Conservation and Wild Life Preservation—
योजनेत्तर				
Non-Plan (2406-0775)	92178	150000	130875	200000
योजनांतर्गत				
Plan	
	एकूण . .			
	Total . .	92178	150000	130875
वन, उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम—				
(9) Forest, Parks and Welfare Activities—	भारीत			
योजनेत्तर	Charged
Non-Plan (2406-659+677)	Voted	122773	161673	168352
योजनांतर्गत				
Plan		5581	9850	7793
	भारीत			
	Voted
	एकूण			
	Total	128354	171523	149099
वन विकास महामंडळ—				
(10) Forest Development Corporation—
योजनेत्तर				
Non-Plan (24060668)	0	1	1	1
योजनांतर्गत				
Plan
	एकूण			
	Total	0	1	1
योजनेत्तर	भारीत			
Non-Plan	Charged
	दत्तमत			
	Voted
योजनांतर्गत				
Plan	
	भारीत			
	Charged
	दत्तमत			
	Voted
	एकूण			
	Total . .			

१. संचालन व प्रशासन

(एक) प्रास्ताविक :

पर्यावरणाचे संतुलन अबाधित राहण्याच्या दृष्टीने वने ही फार महत्वपूर्ण भूमिका बजावित असल्यामुळे सर्व वनक्षेत्रांचे शास्त्रीय पद्धतीने व्यवस्थापन होणे अत्यावश्यक आहे. वनक्षेत्राचे शास्त्रीय व्यवस्थापन वन विभागाच्या माध्यमामार्फत केले जाते. हे व्यवस्थापन करतांना वने ही नैसर्गिक साधनसंपत्ती अबाधित राहिल या प्रमुख दृष्टिकोनातून वनांचे व्यवस्थापन केले जाते. हे व्यवस्थापन करतांना वनात वाढणा-या वनस्पती, वनात आश्रय घेणारे वन्यजीव, यांचे संधारण शास्त्रीय पद्धतीने होण्याकडे वन विभागास विशेष लक्ष द्यावे लागते. याशिवाय वन विभागास वनोत्पादन व वनसंरक्षण विषयक कर्तव्ये सुद्धा पार पाडवी लागतात. महाराष्ट्र राज्यामध्ये एकूण वनक्षेत्राची व्याप्ती सुमारे ६४,००० चौ. कि. मी. इतकी असल्यामुळे एवढ्या विस्तीर्ण वनक्षेत्राचे शास्त्रीयदृष्ट्या व्यवस्थापन करण्यासाठी जी वनविभागाची प्रशासकीय संघटना आहे, त्याबाबतची माहिती आस्थापना तक्त्यात दिलेली आहे.

महाराष्ट्र राज्यामध्ये या वन प्रशासन संघटनेचे प्रमुख म्हणून प्रधान मुख्य वन संरक्षक (वन बल प्रमुख) हे असून त्यांना वनोत्पादन व वन्यजीव या विषयांसाठी प्र. मु. व. सं. दर्जाचे अधिकारी मदतीस आहेत. वनसंधारण या वन व्यवस्थापनेच्या प्रमुख पैलूबाबत धोरण आखण्यासाठी, साहाय्य करण्यासाठी त्यांचे कार्यालयात अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक या दर्जाचे १२ विषय प्रमुख अधिकारी आहेत. प्रादेशिक स्तरावर एकूण ११ प्रादेशिक वनवृत्ते असून या प्रादेशिक वृत्तांचे प्रमुख मुख्य वनसंरक्षक या दर्जाचे अधिकारी आहेत. या प्रादेशिक वनाधिका-यांच्या अधिकाराकक्षेत ४ ते ६ प्रादेशिक विभाग असून त्या प्रादेशिक विभागाचा कार्यभार उपवनसंरक्षक या दर्जाच्या अधिका-यांमार्फत चालविला जातो. याशिवाय या वनविभागीय स्तरावर कार्यरत असलेल्या अधिका-यांच्या अधिपत्याखालील प्रत्यक्ष वनक्षेत्रात कार्य करणारे वनक्षेत्रपाल, वनपाल व वनरक्षक हे कर्मचारी असतात. त्याशिवाय उपवनसंरक्षक यांना कार्यालयीन कामकाज तसेच क्षेत्रिय कामकाज सुलभतेने हाताळता यावे म्हणून त्यांच्या हाताखाली प्रत्येकी तीन ते चार सहाय्यक वनसंरक्षक या दर्जाचे अधिकारी असतात.

वनविभागाचा एकूण कार्यव्याप लक्षात घेता वनविषयक प्रयोगाची माहिती विविध स्तरावरून, कारभार सुव्यवस्थितपणे चालविण्यासाठी संकलीत करावी लागते. ही माहिती संकलीत करण्यासाठी व त्या माहितीच्या आधारे योग्य ते निष्कर्ष काढून त्या निष्कर्षाच्या आधारे/वनव्यवस्थापनेमध्ये काही बदल करणे शक्य आहे किंवा कसे याचा आढावा घेण्यासाठी मुख्य वनसांख्यिक यांचे अधिपत्याखाली वनसांख्यिकी कक्ष कार्यरत आहे. या कक्षातर्फे वन साधनसंपत्ती पाहणी, निरीक्षण, तुलनात्मक अभ्यास, सांख्यिकी प्रयोगाची आखणी, प्रयोगाचे निष्कर्ष व त्याचे विश्लेषण इत्यादी कामे पार पाडली जातात.

वनविभागीय प्रशासकीय कामकाज अधिक सक्षमतेने पार पाडणेसाठी दिनांक २६-९-२०११ चे शासन निर्णयान्वये अस्तित्वात असलेल्या लिपिकवर्गीय संवर्गातील पदांची पुनर्रचना करून प्र. मु. व. सं. (वनबल प्रमुख) प्र. मु. व. सं. (वन्यजीव) प्रादेशिक वनवृत्त, वन्यजीव वनवृत्त इत्यादी कार्यालयाला २० प्रशासकीय अधिकारी व ६४ कार्यालय अधीक्षकांची पदे निर्माण करण्यात आली आहे.

राज्यातील एकूण वनक्षेत्रापैकी पुष्कळसे वनक्षेत्र हे अतिरिक्त वनचराई, अवैध वृक्षतोड, यामुळे आच्छादन विरहित झालेले आहे. सहाजिकच अशा ओसाड आच्छादन विरहित वनक्षेत्रावर व्यापक प्रमाणात वनीकरणाचा धडक कार्यक्रम वन विभागाने कार्यान्वित केलेला असून विविध योजनांतर्गत राज्यामध्ये वनीकरणाची कामे वन विभागातर्फे हाती घेतली जातात. या वनीकरणाच्या योजनांचे यथार्थ मूल्यमापन होण्यासाठी मुख्य वनसंरक्षक (मूल्यनिर्धारण) यांच्या अधिपत्याखाली मूल्यनिर्धारणेचे कार्य पार पाडले जाते. या मुख्य वनसंरक्षक (मूल्यनिर्धारण) यांना मूल्यनिर्धारणाच्या कार्यामध्ये मदत करण्यासाठी उपवनसंरक्षक या दर्जाचे एकूण ६ अधिकारी आहेत.

वनांचे शास्त्रीय पद्धतीने व्यवस्थापन करण्यासाठी प्रत्येक वनविभागासाठी कार्य आयोजना तयार करावी लागते, या कार्यआयोजनामध्ये त्या विभागातील वनांची सद्यःस्थिती विचारात घेऊन त्याप्रमाणे ग्रामीण जनतेच्या गरजा ध्यानात घेऊन वनांचे व्यवस्थापन कोणत्या वन शास्त्रीय पद्धतीने करणे व संवर्धनाच्या दृष्टीने अधिक पोषक असेल व त्यासाठी कोणती कामे करावी लागतील याचे विवेचन कालबद्धरित्या सदर कार्य आयोजनेत केलेले असते. सदर कार्य आयोजन निश्चित करावयाचे काम मुख्य वनसंरक्षक या दर्जाचे अधिकारी करतात. या अधिका-यांच्या कार्यावर संनियंत्रण ठेवण्यासाठी व त्यांना उचित मार्गदर्शन करण्यासाठी अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक कार्य आयोजना हे अधिकारी असतात.

पर्यावरणाचे संतुलन राखण्यासाठी वने व वन्यजीव अस्तित्वात असणे आवश्यक आहे. वन्यजीवांचे व्यवस्थापन शास्त्रीय पद्धतीने करण्यासाठी व दुर्मिळ होत चाललेल्या वन्य/वन्यजीव प्रजातींची संख्या परत वाढीस दृष्टीने योग्य ते पोषक वातावरण निर्माण करण्यासाठी राष्ट्रीय उद्याने व अभयारण्ये निर्माण केली जातात. महाराष्ट्र राज्यात याप्रमाणे एकूण ५ राष्ट्रीय उद्याने व ३५ अभयारण्ये-नि-वन्यजीव राखीव भाग आहेत. या सर्व राष्ट्रीय उद्यानांचे व अभयारण्यांचे व्यवस्थापन शास्त्रीयदृष्टीने परिपूर्ण होण्यासाठी खास वन्यजीव शाखा असून त्या शाखेचे प्रमुख अधिकारी हे प्रधान मुख्य वनसंरक्षक या दर्जाचे अधिकारी आहेत. त्यांना त्यांच्या कार्यात मदत व्हावी म्हणून या शाखेकडे खास उपवनसंरक्षक व सहाय्यक वनसंरक्षक या दर्जाचे अधिकारी पण दिलेले आहेत. तसेच वन्यजीव शाखेचे ४ प्रभाग असून त्यापैकी ३ चे प्रमुख अप्रमुखसं (वन्यजीव) व मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाचे प्रमुख मुखसं. दर्जाचे अधिकारी आहेत.

वनांपासून शासनास महसूल, इमारती लाकूड व जळाऊ सरपण यांच्या विक्रीपासून जरी प्रामुख्याने मिळत असला तरी, काही गौण वनोपजांच्या विक्रीतून सुद्धा शासनास महसूल प्राप्त होत असतो. या गौण वनोपजांपैकी तेंदूपत्ता हा एक वनोपज असा आहे की, ज्याच्या विक्रीपासून शासनास विशेष महसूल प्राप्त होतो. महाराष्ट्र वनोपज (विक्री नियमन) अधिनियम, १९६९ अंतर्गत संपूर्ण राज्यामध्ये तेंदूपत्ताची विक्री फक्त शासनामार्फतच होत असते. राज्यामध्ये तेंदूपत्त्याचे उत्पादन साधारणतः ७ ते ८ लाख प्रमाणित गोणी इतक्या मोठ्या प्रमाणात होत असल्यामुळे या गौण वनोपजाच्या विक्रीचे नियमन अधिक जबाबदारीने करण्यासाठी एका विशेष अधिका-याची नियुक्ती केलेली असून सदर अधिकारी हे अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक या दर्जाचे आहेत.

राष्ट्रीय व राज्याच्या प्राथमिकतेनुसार राज्य वन धोरण तयार करणे, धोरण व नियोजन यामध्ये समन्वय करणे, तसेच वन धोरण व आर्थिक बाबींचे योग्य विश्लेषण करून विविध वानिकी प्रकल्प तयार करणे बदलत्या गरजानुसार राहतील. सामाजिक संस्था, अशासकीय संस्था, सहकारी संस्था व खाजगी उपक्रम यांचेबरोबर संवाद स्थापन करणे, विस्तार, प्रसिद्धी, प्रशिक्षणासंबंधी उपक्रमाबाबत मार्गदर्शन करणे व राज्यात प्रस्तावित राज्य वानिकी सल्लागार समितीचे सदस्य सचिव म्हणून आवश्यक कामे करणे, वन खात्याकरिता धोरणात्मक नियोजन व संगणकीकरण करणे, वनसंहितेची सुधारणा करणे, व्यवस्थापकीय माहिती प्रणाली विकसीत करणे, वनसांख्यिकी विषयक कामे इत्यादी बाबींकरिता विभागात अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (माहिती तंत्रज्ञान व धोरण) हे पद कार्यरत आहे.

तक्ता—एक

TABLE— I

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :

(ii) Financial Requirements :

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

		प्रत्यक्ष खर्च, २०१९-२०२० Actual Expenditure, 2019-2020	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२०-२०२१ Budget Estimates, 2020-2021	सुधारीत अंदाज, २०२०-२०२१ Revised Estimates, 2020-2021	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२१-२०२२ Budget Estimates, 2021-2022
कार्यक्रमाचे नाव Name of Programme (1)		एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
संचालन व प्रशासन—					
(अ) कार्यवार वर्गीकरण-	भारित				
(A) Activity Classification—	Charged
	दत्तमत				
	Voted
	मुख्य वनसंरक्षक (2406 0031)				
(1) Chief Conservator of Forests (2406 0022)		152073	198369	190969	210652
	वनसंरक्षक (प्रादेशिक) (2406 031) भारित	0	50	50	50
(2) Territorial Conservator of Forests	दत्तमत Voted
	वन सांख्यिकी (2406 0042)				
(3) Forest Statistics		328297	425051	352497	452492
(2406 0051)	दत्तमत				
	Voted	39017	70630	56304	70730
एकूण (अ)-स्थूल					
Total—A—Gross		519387	694100	599820	733924
एकूण (अ)-स्थूल					
Total—A—Gross		519387	694100	599820	733924
(4) महासंचालक, सामाजिक वनीकरण व (24068506)		27332	51752	40361	51746
	मुख्य वनसंरक्षक सामाजिक वनीकरण विभाग दत्तमत				
एकूण Total—A		27332	51752	40361	51746
(ब)-उद्दिष्टवार वर्गीकरण-					
(B) Objectwise Classification—					
	मुख्य वनसंरक्षक				
	(2406 0013) (भारित)
(1) Chief Conservator of Forest--					
	(2406 0022) दत्तमत Voted				
	वेतन	140730	183195	183195	196019
	Salaries				
	वेतनत्तर	11343	15174	7774	14633
	Non-Salaries				
	Charged भारित	152073	198369	190969	210652
एकूण (ब)-स्थूल					
Total—1	
	Voted दत्तमत				

वनसंरक्षक, प्रादेशिक

(2) Conservator of Forest, Territorial
(2406 0031)

भारित

Charged

..

50

50

50

(2406 0042)

दत्तमत

Voted

..

..

..

..

वेतन

(i) Salaries

309611

400000

340000

428000

वेतनत्तर

(ii) Non-Salaries

18686

25051

12497

24492

भारित

Charged

328297

425051

352547

452542

एकूण (२)

Total—(2)

दत्तमत

Voted

..

..

..

..

वन सांख्यिकी

(3) Forests Statistician (2406 0051)

वेतन

(i) Salaries

38640

70000

56000

70,000

वेतनत्तर

(ii) Non-Salaries

377

630

304

730

एकूण (३)

Total—(3)

39017

70630

56304

70730

एकूण “ब”

Total “B”

सामाजिक वनीकरण (2406 0238)

Voted

..

..

..

..

Charged

75502

88196

78421

94289

..

..

..

..

(क) वित्तव्यवस्थेची साधने—

(c) Source of Finance

मागणी क्र. सी-७

२४०६—वनीकरण व वन्यजीवन

भारित

Charged

..

..

..

..

Demand No. C-7

2406—Forestry and Wildlife

वन विभाग सामाजिक वनीकरण

एकूण “क” स्थूल

Total “C” Gross

भारित

Charged

..

..

..

..

दत्तमत

Voted

..

..

..

..

एकूण “सी”

..

..

..

..

तक्ता - एक—चालू
TABLE - I —contd.

अ. क्र.	लेखाशीर्ष/योजनेचे नाव	प्रत्यक्ष खर्च २०१९-२० Actual Exp. 2019-20	अर्थसंकल्पिय अंदाज २०२०-२१ Budget Estimate 2020-21	सुधारित अंदाज २०२०-२१ Revised Estimate 2020-21	अर्थसंकल्पिय अंदाज २०२१-२२ Budget Estimate 2021-22
(1)	(2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)	एकूण Total (6)
१	(०१)(०६) महासंचालक, सामाजिक वनीकरण व मुख्य वनसंरक्षक (२४०६ ८५०६) Director of Social Forests and Chief Conservator of Forests				
	वेतन Salaries	26358	48240	38672	48340
	वेतनेत्तर (Non-Salaries)	974	3512	1689	3406
	एकूण	27332	51752	40361	51746
२	(०१) (०७) उपसंचालक, सामाजिक वनीकरण व मुख्य वनसंरक्षक (२४०६ ८५१५) Dy. Director of Social Forests and Chief Conservator of Forests				
	वेतन Salaries	41062	101145	80916	101225
	वेतनेत्तर (Non-Salaries)	2601	7801	3862	7806
	एकूण	43663	108946	84778	109031
३	(०१) (०८) उपसंचालक, सामाजिक वनीकरण (२४०६ ८५२४) Dy. Director of Social Forests and Chief Conservator of Forests				
	वेतन Salaries	331855	1226969	1042923	1312857
	वेतनेत्तर (Non-Salaries)	31738	85032	42598	85904
	एकूण	363593	1312001	1085521	1398761
	(०१) (०९) लेखापरीक्षण (२४०६ ८५३३) Audit wing of Social Forest
४	वेतन Salaries	2572	4599	3220	4599
	वेतनेत्तर (Non-Salaries)	22	140	67	132
	एकूण	2594	4731	3287	4721
	(०१) (०६) महासंचालक, सामाजिक वनीकरण व मुख्य वनसंरक्षक (२४०६ ८५४२) Director of Social Forest and Chief Conservator of Forests				
५	वेतन Salaries	0	0
	वेतनेत्तर (Non-Salaries)
	एकूण	10	10	50	50
	एकूण (१ - ५)	435251	1477440	1214002	1564309

२. वन संशोधन

(क) प्रास्ताविक :

महाराष्ट्र राज्यामध्ये एकूण राज्याच्या भौगोलिक क्षेत्रापैकी सुमारे २१ टक्के भौगोलिक क्षेत्र हे वनांनी व्यापलेले आहे. तथापि, हे क्षेत्र संलग्न एकरूप पद्धतीचे नसल्यामुळे राज्याच्या निरनिराळ्या महसूल विभागातील वन क्षेत्राच्या उत्पादनक्षमतेत फरक आहे. एकूण राज्यामधील क्षेत्रापैकी फक्त सुमारे ६० टक्के वनक्षेत्र कमी अधिक प्रमाणात उत्पादनक्षम आहे. ही वनांची उत्पादनक्षमता वाढविण्यासाठी शक्य ते उपाय व मार्ग शोधून काढणे व नैसर्गिक वने व मानवनिर्मित वने यापासून इष्टतम उत्पादन प्राप्त करणे हे त्यामुळे अत्यंत आवश्यक झालेले आहे. यासाठीच कोणत्या क्षेत्रामध्ये कोणत्या प्रकारच्या वनप्रजातींची लागवड करणे अधिक किफायतशीर ठरेल, लागवड क्षेत्रावरील रोपामध्ये प्रजातीनुसार इष्टतम अंतर काय असावे, विविध वनस्पती प्रजातीची लागवडीसाठी रोपे तयार करताना कोणती विशिष्ट काळजी घ्यावी, रोप वाटीकेमध्ये विविध प्रजातींची रोपे तयार करताना प्रत्येक प्रजातीच्या रोपांची विविध कालावधीकरिता पाण्याची गरज काय प्रमाणात असते, लागवड क्षेत्रात लावलेली रोपे अधिक जोमाने वाढविण्यासाठी कोणते उपाय योजावे इत्यादी विविध प्रश्नांची उकल करण्यासाठी वनसंशोधनाची विशेष निकड आहे. ही निकड ओळखून राज्यामधील वन विभागांतर्गत एक संशोधन विभाग निर्माण करण्यात आला असून या विभागाचे प्रमुख अधिकारी हे अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक दर्जाचे अधिकारी आहेत. या विभागामार्फत वन संशोधनाचे प्रयोग व चाचण्या हाती घेतल्या जातात व या प्रयोगाचे निष्कर्ष विविध वन अधिका-याना कळविले जातात. या विभागातर्फे वनामुळे जमिनीची धूप कायम प्रमाणात रोखली जाते. वनामुळे भूगर्भातील जलपातळीवर काय इष्ट परिणाम होतो, वन क्षेत्रामधील वनस्पतींवर कोणत्या प्रकारची कीड येते व त्यापासून काय प्रमाणात हानी होते, इत्यादी बिकट संशोधनात्मक बाबींवर सखोल व दीर्घकाल संशोधन केले जाते. या संशोधन विभागातर्फे राज्यातील कृषि विद्यापीठे, डेहराडून येथील केंद्रीय वन संशोधन संस्थांशी, तसेच इतर राज्यामधील वन संशोधन संस्था यांच्याशी सातत्याने संपर्क ठेवला जाऊन प्रयोगांती काढलेल्या निष्कर्षांशी या वन संशोधन संस्थांशी देवघेव केली जाते. राज्यामध्ये एकूण ४७ संशोधन केंद्रे असून त्यामार्फत हे वनसंशोधनाचे कार्य पार पाडले जाते. सदर संशोधन वन विभागाने कोणत्या विशिष्ट बाबींवर संशोधनाचे कार्य हाती घ्यावे याबाबत उच्च वन अधिका-याची एक खास समिती असून, त्या समितीतर्फे संशोधन विभागाने वर्षासाठी हाती घ्यावयाच्या कार्यक्रमाची रुपरेषा ठरविली जाते.

तक्ता-१

TABLE-I

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :

(ii) Financial Requirements :

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousand)

कार्यक्रमाचे नाव Name of Programme (1)	प्रत्यक्ष खर्च, २०१९-२०२० Actual Expenditure, 2019-2020	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२०-२०२१ Budget Estimates, 2020-2021	सुधारीत अंदाज, २०२०-२०२१ Revised Estimates, 2020-2021	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२१-२०२२ Budget Estimates, 2021-2022
	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
वन संशोधन-				
(अ) कार्यवार वर्गीकरण-				
(A) Activity Classification—				
संशोधन केंद्र-प्रायोगिक व क्षेत्रीय चाचण्या (4415 0011)	2000	5000	4750	4000
(i) Research Station Experimental Trials and Field Trials (4415 0011 & 2415 0016)	106523	166676	138782	178106
एकूण (अ)-स्थूल Total "A" Gross	108523	21676	143532	182106
(ब)-उद्दिष्टवार वर्गीकरण-				
(B) Objectwise Classification—				
(१) संशोधन केंद्रे प्रायोगिक चाचण्या व क्षेत्रविकास चाचण्या.—(44150011)	2000	5000	4750	4000
(२) संशोधन केंद्रे प्रायोगिक चाचण्या.—(2415 0016)
(i) Research Station Experimental Trials वेतन
(ii) Salaries	99698	157233	133648	168239
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून)
(iii) Non Salaries (Except Wages)	6825	166676	5134	9867
एकूण (ब)-स्थूल Total "B" Net	108523	323909	143532	182106
(क)-वित्त व्यवस्थेची साधने-				
(C) Sources of Finance—				
मागणी क्र. सी-७ Demand No. C-7				
२४१५—कृषी संशोधन व शिक्षण				
2415—Agriculture Research & Education	423194	484800	348478	570209
4415—Capital outlay on Agriculture Research and Education	242413	55052	41024	119000
एकूण (क) निव्वळ	601177	539852	389502	689209

कार्यक्रम-२

(तीन) कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतेचे स्पष्टीकरण
खालील तक्त्यात वनसंशोधनांतर्गत केलेल्या बाबीवर माहिती दिली आहे.

वन संशोधन

अ.क्र.	तपशीलवार बाबी	प्रत्यक्ष, २०१८-२०१९		अपेक्षित, २०१९-२०२०		प्रस्तावित, २०२०-२०२१		अपेक्षित, २०२०-२०२१	
		परिरक्षण केलेले अथवा प्रस्तावित केलेले	नवीन निर्माण केलेले अथवा प्रस्तावित केलेले	परिरक्षण केलेले अथवा प्रस्तावित केलेले	नवीन निर्माण केलेले अथवा प्रस्तावित केलेले	परिरक्षण केलेले अथवा प्रस्तावित केलेले	नवीन निर्माण केलेले अथवा प्रस्तावित केलेले	परिरक्षण केलेले अथवा प्रस्तावित केलेले	नवीन निर्माण केलेले अथवा प्रस्तावित केलेले
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)
१	संशोधन केंद्र	४७	०	४७	०	४७	०	४७	०
२	हाताळलेल्या समस्यांची संख्या	०	०	०	०	०	०	०	०
३	संशोधन उद्यान	०	०	०	०	०	०	०	०
४	नमुना भूखंड	६१	०	६१	०	६१	०	६१	०
५	बीज उत्पादन भूखंड	३२	०	३२	०	३२	०	३२	०
६	जतन भूखंड	५२	०	५२	०	५२	०	५२	०
७	तयार केलेले संशोधन निबंध	०	०	०	०	०	०	०	०
८	साग बीज उद्यान	३५	०	३५	०	३५	०	३५	०
९	बीजापासून बीज उद्याने	०	०	०	०	०	०	०	०
१०	साग बीज उद्याने क्षेत्र हे.	५५२.३२	०	५५२.३२	०	५५२.३२	०	५५२.३२	०

३. विस्तार, प्रशिक्षण व शिक्षण

(१) प्रास्ताविक :

वन शिक्षण व प्रशिक्षण हे या विभागाचे महत्त्वाचे कार्य आहे. वन प्रशिक्षणाची जबाबदारी पार पाडण्यासाठी पुणे येथे स्वतंत्र शाखा (वन शिक्षण वृत्त) असून त्याचे प्रमुख मुख्य वनसंरक्षक दर्जाचे अधिकारी आहेत. विविध पदांवर नेमणुका करण्यासाठी विभागाला राजपत्रित व अराजपत्रित अशा दोन्ही प्रकारच्या तांत्रिक कर्मचारीवर्गाची आवश्यकता आहे. वनरक्षकांना शहापूर, जालना व पाल येथील प्रशिक्षण विद्यालयात तसेच वनपालांना चिखलदरा व चंद्रपूर येथे प्रशिक्षण देण्यात येते. वनक्षेत्रपालांना डेहराडून, कोईमतूर, चिखलदरा व चंद्रपूर येथील वनक्षेत्रपाल महाविद्यालयात प्रशिक्षण देण्यात येते. तसेच राजपत्रित वन अधिकारी जे भारतीय वन सेवेत असतील त्यांना इंदिरा गांधी राष्ट्रीय वन अकादमी, डेहराडून या ठिकाणी तर राज्य वन सेवेत असतील त्यांना आसाम मधील बर्निहाट, कोईमतूर या ठिकाणी महाविद्यालयीन प्रशिक्षण देण्यात येते. डेहराडून येथे वन्य पशू व्यवस्थापनेचे सेवांतर्गत प्रशिक्षण देण्यात येते. वन विभागातील लिपिकांनासुद्धा चंद्रपूर येथे प्रशिक्षण देण्यात येते.

तसेच वन अधिका-यांना परदेशात विविध सहाय्यक कार्यक्रमांखाली विशेषकृत प्रशिक्षण घेण्याची संधी देण्यात येते. तसेच वन अधिका-यांना विविध पद्धतीच्या उजळणी पाठ्यक्रमांसाठी डेहराडून येथे पाठविण्यात येते व मृद सर्वेक्षणासाठी अखिल भारतीय मृद व भूमि उपयोजना सर्वेक्षण, नागपूर या संस्थेत पाठविण्यात येते.

राज्यातील वन क्षेत्र हे एकूण भौगोलिक वन क्षेत्राच्या सुमारे २१ टक्के एवढेच असल्यामुळे सहाजिकच इमारती व जळावू लाकडाची दुर्मिळता राज्यात भासते. यामुळे इमारती लाकूड व जळावू सरपन यांचे भाव बाजारात प्रतिवर्षी वाढतच असतात. ही दुर्मिळता व या वनोपजास बाजारात मिळणारे चढेभाव व तसेच खुले वनक्षेत्र यामुळे अवैध वृक्षतोड होण्यास मोठा वाव आहे. जरी वन विभागाचे कर्मचारी हे ही अवैध वृक्षतोड रोखण्यासाठी सतर्क असले तरी काही गुन्हेगार प्रवृत्तीच्या व्यक्तींच्या, द्रुतगतीने चालणारी वाहने, शस्त्रास्त्रे यांचा वापर करून संघटीत वन-गुन्हेगारी वन विभागामध्ये प्रस्थापित केलेली आहे. या संघटीत वन-गुन्हेगारांचा मुकाबला करण्यासाठी वन कर्मचा-यांना पोलीस प्रशिक्षण देण्याची योजना कार्यान्वित केलेली असून नाशिक येथील पोलीस महाविद्यालयामध्ये वनक्षेत्रपाल या दर्जाच्या अधिका-यांना व पुणे येथील पोलीस प्रशिक्षण विद्यालयात वनपाल व वनरक्षक या श्रेणीच्या कर्मचा-यांना खास प्रशिक्षण दिले जात आहे.

कुंडल अकादमी ऑफ अॅडमिनीस्ट्रेशन, डेव्हलपमेंट अॅन्ड मॅनेजमेंट

महाराष्ट्र राज्यातील वनविभागात वनक्षेत्रपालाची ९९२ पदे, वनपालाची ३०२५ व वनरक्षकाची ९४६१ पदे मंजूर आहेत. सदर पदावरील अधिकारी व कर्मचारी यांना वनविभागाचे नियमित व उजळणी प्रशिक्षणाकरिता राज्यामध्ये वनखात्याची पाच प्रशिक्षण केन्द्रे अस्तिवात आहेत. या पाच प्रशिक्षण केंद्रांमध्ये ४०० ते ५०० अप्रशिक्षित वनरक्षक वनपालांना प्रतिवर्षी प्रशिक्षण देण्यात येत आहे. अद्यापही बरेच कर्मचा-यांना प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. तसेच सदर पाच प्रशिक्षण केन्द्रे मराठवाडा, उत्तर महाराष्ट्र व कोकण या विभागामध्ये विखुरलेली असून पश्चिम महाराष्ट्रात एकही प्रशिक्षण केन्द्र अस्तिवात नसल्याने पश्चिम महाराष्ट्रातील अधिकारी/कर्मचारी यांना दूरच्या ठिकाणी प्रशिक्षणासाठी जावे लागते. सदरच्या ५ प्रशिक्षण संस्थेमध्ये उपलब्ध असलेल्या मूलभूत सुविधा, अधिकारी/कर्मचारी यांची असलेली संख्या विचारात घेता अधिकारी व कर्मचारी यांना नियमित व उजळणी प्रशिक्षण देणे शक्य होत नाही, त्यामुळे या प्रशिक्षण केन्द्रावर जास्तीचा भार पडतो. या बाबी विचारात घेता प. महाराष्ट्रातील मौजे कुंडल, जि. सांगली येथे नवीन वानिकी प्रशिक्षण केन्द्रे उभारण्याचे काम चालू असून त्याचे रूपांतर आता राज्य वन अकादमी या शिखर प्रशिक्षण संस्थेत करण्यात आले आहे. सदर प्रशिक्षण केन्द्र आता कुंडल अकादमी ऑफ अॅडमिनीस्ट्रेशन डेव्हलपमेंट अॅन्ड मॅनेजमेंट या नावाने संबोधले जाईल. सदर राज्य वन अकादमी मध्ये सध्या पायाभूत सुविधा उपलब्धतेचे कार्य जोमात सुरु आहे.

तक्ता-१
TABLE-I

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :
(ii) Financial Requirements :

तक्ता-१
TABLE—I

(रुपये हजारात) (Rs. in thousand)

कार्यक्रमाचे नाव Name of Programme (1)	प्रत्यक्ष खर्च, २०१९-२०२० Actual Expenditure, 2019-2020	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२०-२०२१ Budget Estimates, 2020-2021	सुधारीत अंदाज, २०२०-२०२१ Revised Estimates, 2020-2021	अर्थसंकल्पीय अंदाज, २०२१-२०२२ Budget Estimates, 2021-2022
	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
विस्तार, शिक्षण व प्रशिक्षण—				
(अ) कार्यवार वर्गीकरण-				
(A) Activitywise Classification—				
(i) (00) (02) विस्तार व प्रसिध्दी Extension & Publicity (2406 8589) वन प्रशिक्षण विद्यालयाची स्थापना (कुंडल)	266269	100000	40000	300000
(ii) (24151068) (2415 7077) (4415 0192) इतर कर्मचा-यांचे प्रशिक्षण 4415 0154	461248	180052	64024	134000
(iii) Training of Other Staff (2406 0612)	16503	20000	14500	15000
(iv) वनक्षेत्रपालासहित वन अधिका-यांचे प्रशिक्षण (2415 0482)	35349	43152	35662	46090
	92925	168124	107196	162103
एकूण (अ) Total (A)	836945	511328	261382	657193
(ब)-उद्दिष्टवार वर्गीकरण-				
(B) Objectwise Classification—				
वनक्षेत्रपालासहित वन अधिका-यांचे प्रशिक्षण (2415 0482)				
(i) वेतन Salaries	40599	65661	55812	70257
(ii) मजुरी Wages
(iii) वेतनत्तर (मजुरी वगळून) Non-Salaries (Except Wages)	52326	102463	51384	91846
एकूण (ब) Total (1)	92925	168124	107196	162103

(००) (०२) विस्तार व प्रसिद्धी . .				
(Extension and Publicity- वेतनेतर Non Salaries (24068589)	266269	100000	40000	300000
एकूण-(२) Total—(ii)	266269	100000	40000	300000
(क) इतर कर्मचा-यांचे प्रशिक्षण- . .				
(C) Training of Other Staff—(44150154)	14262	200000	14500	15000
(a) Salaries . . वेतनेतर	9085	40150	34127	42961
(b) Non-Salaries . .	630	3002	1535	3129
एकूण-(२) Total—(ii)	23977	63152	50162	61090
वन प्रशिक्षण विद्यालयाची स्थापना (कुंडल) . .				
Establishment of training school at (Kundal)—(24151068) (24151077)				
वेतन (44150192)	0	0	0	0
(a) Salaries वेतनेतर	52319	68602	12242	6620
(b) Non-Salaries	494667	111450	9532	93380
एकूण-(३) Total—(iii)	446986	180052	21774	100000
(सी) वित्त व्यवस्थेची साधने- . .				
(C) Source of Finance— मागणी क्र. सी-७ Demand No. C-7 २४०६-वनिकरण व वन्यजीवन 2406—Forestry and Wild Life मागणी क्र. सी-७ Demand No. C-7 २४१५-कृषी संशोधन व शिक्षण 2415—Agriculture Research and Education	577602	286304	151324	692180
मागणी क्र. सी-१० Demand No. C-10 ४४१५-कृषी संशोधन व शिक्षणावरील भांडवली खर्च 4415—Capital Outlay on Agriculture Research and Education	1667102	168124	149446	196103
702902	435104	77298	234000	
एकूण-(क) Total—(C)	2947606	889532	378068	1122283

मुख्य वनसंरक्षक (शिक्षण व प्रशिक्षण), पुणे

अ.क्र.	संस्थेचे नाव	वर्ष	पाठ्यक्रमाचे नांव	क्षमता पाठ्यक्रमांचा कालावधी	प्रवेश देण्याची क्षमता	प्रवेश दिलेल्या प्रशिक्षणार्थींची संख्या	यशस्वी प्रशिक्षणार्थींची संख्या	उत्तीर्ण टक्केवारी
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
१	चंद्रपूर वन प्रशासन विकास व व्यवस्थापन प्रबोधिनी, चंद्रपूर	२०२०-२१	२८० कोव्हिड रुग्णाकरिता सुविधा करिता जिल्हा प्रशासनाने ताब्यात घेतल्याने तेथे प्रशिक्षण प्रस्तावित केलेले नाही.	
२	वन प्रशिक्षण संस्था, चिखलदरा	२०२०-२१	सरळसेवा वनरक्षक प्रशिक्षण ६ महीने	..	०२-११-२०२० ते ३०-०४-२०२१	८०	३०	४१
			सरळसेवा वनरक्षक प्रशिक्षण	..	०१-०६-२०२१ ते ३१-१२-२०२१	८०	३३	..
३	वन प्रशिक्षण संस्था, शहापूर	२०२०-२१	सरळसेवा वनरक्षक प्रशिक्षण ६ महीने	..	०२-११-२०२० ते ३०-४-२०२१	१२०	४०	..
			— " —		०१-०६-२०२१ ते ३१-१२-२०२१	१२०	३३	..
४	वन प्रशिक्षण संस्था, जालना	२०२०-२१	सरळसेवा वनरक्षक प्रशिक्षण	..	०२-११-२०२० ते ३०-०४-२०२१	१००	४२	..
			सरळसेवा वनरक्षक प्रशिक्षण		०१-०६-२०२१ ते ३१-१२-२०२१	१००	३८	..
			सरळसेवा वनरक्षक प्रशिक्षण
५	वन प्रशिक्षण संस्था, पाल	२०२१-२२	सरळसेवा वनरक्षक प्रशिक्षण	..	०२-११-२०२० ते ३०-०४-२०२१	१२०	३९	..
			सरळसेवा वनरक्षक प्रशिक्षण		०१-०६-२०२१ ते ३१-१२-२०२१	१२०	३३	..

६	कुंडल विकास प्रशासन व व्यवस्थापन प्रबोधिनी (वने), कुंडल	२०२०-२१	पदोन्नत वनपालांचे उजळणी प्रशिक्षण १ महिना कालावधी	माहे नोव्हें. २०	६०	४५
				माहे डिसें. २०	६०	४५
				माहे जाने. २१	६०	४५	०	..
				माहे फेब्रु. २१	६०	४५
				माहे मे २१	६०	४५
				माहे जुन २१	६०	४५
				माहे जुलै २१	६०	४५	३८	..
				माहे ऑगस्ट २१	..	४५	०	..
एकूण	

४. वन संधारण आणि विकास

(एक) प्रास्ताविक :

वने ही पर्यावरणाचा संतुलन राखण्याच्या संदर्भात अत्यंत महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावित असल्यामुळे या वनांचे जतन व संवर्धन करणे ही काळाची गरज आहे. या नैसर्गिक वनसंपत्तीचे संरक्षण मानव, पाळीव जनावरे व वणवे या तीन प्रमुख घटकांपासून करणे अत्यंत आवश्यक आहे. वनक्षेत्रामध्ये होत असलेल्या तीव्रतम चराईमुळे त्या क्षेत्रात नैसर्गिकरित्या कोणत्याही वनस्पती प्रजातीचे नैसर्गिक उत्पादन होऊ शकत नाही. त्याचप्रमाणे वनक्षेत्रावर सातत्याने शेतीसाठी होत असलेल्या अतिक्रमणामुळे वनक्षेत्राचा संकोच झालेला आहे. शिवाय अस्तित्वात असलेल्या वनक्षेत्रामध्ये संघटीतरित्या होणारी अवैध वृक्षतोड ही वनव्यवस्थापनेच्या दृष्टीने एक जटील समस्या बनलेली आहे. संघटीत वन गुन्हेगारीस आळा घालण्यासाठी राज्याच्या प्रत्येक वनविभागामध्ये फिरती पथके प्रस्थापित करण्यात आलेली आहेत. तथापि, वनोत्पादनांना सातत्याने बाजारात प्रचंड मागणी असल्यामुळे संघटीत वन गुन्हेगारीला ही फिरतीपथके समर्थपणे मुकाबला करू शकत नाही. यासाठी वनविभागामध्ये चोरट्या तोडीसाठी संवेदनशील असलेल्या वनक्षेत्रास बिनतारी संदेश यंत्रणा, त्याचप्रमाणे दृतगतीने जाणारी वाहने, शस्त्रास्त्रे यांचा पुरवठा करण्यात आला असून याद्वारे संघटीत वन गुन्हेगारीस आळा बसण्याची आशा आहे.

वनक्षेत्रावर शेतीसाठी जी अतिक्रमणे होतात त्याचे एक मूलभूत कारण म्हणजे वन हद्दीचे सीमांकन परिपूर्ण नसल्यामुळे होय. ही त्रुटी दूर करण्यासाठी वनहद्दीचे सर्वेक्षण, जमाबंदी व सीमांकन यांचा कालबद्ध कार्यक्रम राबविला जात आहे. वनक्षेत्राच्या हद्दीचे सीमांकन परिपूर्ण झाल्यास वनक्षेत्रावर शेतीसाठी अतिक्रमण होण्यास मोठा आळा बसेल.

वनक्षेत्राचा विकास करण्यासाठी सध्या ज्या वनक्षेत्रामध्ये वनांची घनता कमी आहे, तेथे इष्ट प्रजातींच्या रोपांची लागवड करून, वनांची घनता वाढविण्याच्या दृष्टीने योग्य ते प्रयत्न केले जातात. रोपवनामध्ये लावण्यात येणारी रोपे ही सुदृढ व जोमदार वाढीचे असल्यास ते रोपवन यशस्वी होते. याकरिता राज्यामध्ये असलेल्या रोपवाटीकामध्ये मोठ्या प्रमाणात सागवान, बांबू इ. प्रजातींची रोपे तयार केली जातात.

वनक्षेत्रांची वन-वणव्यांपासून हानी होऊ नये यासाठी राज्यामध्ये १९८४ या वर्षापासून आधुनिक वन-वणवा प्रतिबंधक प्रकल्प कार्यान्वित असून त्या आधारे आधुनिक वन-वणवा तंत्रज्ञान व अवजारे यांचा वापर करून वन-वणव्यांपासून वनक्षेत्रांचे संरक्षण केले जाते. सध्या या प्रकल्पाची व्याप्ती चंद्रपूर जिल्ह्यापुरतीच मर्यादित आहे ; यापुढील कालावधीमध्ये सदर प्रकल्पाची कार्यक्षेत्राची व्याप्ती इतर वनवृत्तामध्ये, वनक्षेत्रामध्ये सुध्दा पोहचवण्याचा मानस आहे.

वनव्यवस्थापन शास्त्रोक्तरित्या करण्यासाठी राज्यामध्ये पुणे व नागपूर याठिकाणी दोन कार्य आयोजना वृत्त कार्यरत आहेत. या दोन वृत्तांतर्गत कार्यरत असलेले एकूण ११ कार्य आयोजना विभाग, त्यांना नेमून दिलेल्या प्रादेशिक वन विभागाची कार्य आयोजना तयार करतात. कार्य आयोजना तयार करण्याचे पारंपरिक पध्दतीमध्ये बदल करण्यात आले असून, सुदूर संवेदन शास्त्राचा वापर व सॅटेलाईट इमेज प्रोसेसचे मध्यमातून वृक्ष घनतेचे वर्गीकरण यासारख्या आधुनिक तंत्रज्ञानाचे सहाय्याने सध्या कार्य आयोजना तयार करण्याचे काम करण्यात येते. कार्य आयोजना तयार करण्याचे कामाकरिता, भारतीय वन सर्वेक्षण विभागाकडून उपलब्ध झालेले १५,००० व १,५०,०००, ४"=१ मैल व १६"=१ मैल, या विविध स्केलचे नकाशांचे आधार धरण्यात येते.

वन प्रशासन कार्य त्याचप्रमाणे मूल्य निर्धारण कार्य अधिक कार्यक्षमरित्या होण्यासाठी मूल्यनिर्धारण घटकांचे बळकटीकरण, राज्याच्या वनविभागामध्ये लेखा व लेखापरीक्षा कक्षांची स्थापना, प्रधान मुख्य वनसंरक्षक यांचे कार्यालयामध्ये गोपनीय कक्षाची स्थापना, निवृत्तीवेतन कक्षाची स्थापना इत्यादींची स्थापना करण्यात आली आहे. याशिवाय वन (संवर्धन) अधिनियम, १९८० अंतर्गत वन जमिनीच्या वनेत्तर प्रयोजनासाठी वापर करावयाचा झाल्यास जे प्रस्ताव केंद्र शासनाकडे मान्यतेसाठी पाठवावे लागतात त्या प्रस्तावाचा पाठपुरावा करण्यासाठी प्रधान मुख्य वनसंरक्षक यांच्या कार्यालयातील केंद्रस्थ अधिकारी यांच्या अधिपत्याखाली जी संघटना आहे, त्या संघटनेचे बळकटीकरण करून पर्यायी वनिकरणासाठी अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (कॅम्प) हे स्वतंत्र पद निर्माण करण्यात आले आहे. याशिवाय यापूर्वी, प्रस्तावित केल्याप्रमाणे वनक्षेत्रासंबंधी सर्व दस्तऐवज परिपूर्णरित्या ठेवण्यासाठी वन विभागामध्ये भूमी अभिलेख कक्ष निर्माण करण्यात आलेला आहे.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :

(ii) Financial Requirements :

तक्ता-एक

TABLE-1

	प्रत्यक्ष खर्च, २०१८-२०१९ Actual Expenditure, 2018-2019	अर्थसंकल्प, २०१९-२०२० Budget Estimates, 2019-2020	सुधारित अंदाज, २०२०-२०२१ Revised Estimates, 2020-2021	अर्थसंकल्प, २०२१-२०२२ Budget Estimates, 2021-2022
	एकूण Total	एकूण Total	एकूण Total	एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
वनसंधारण आणि विकास				
अ-कार्यवार वर्गीकरण				
(A) Activitywise Classification—				
भारीत (24061468)				
Charged				
(i) प्रशासन व संरक्षण (24060096)				
Administration and Protection	6243914	6939182	5868857	6861213
(ii) वनांचे सर्वेक्षण, जमाबंदी व सीमांकन (24060102)				
Survey Settlement and Demarcation of Forests	124621	187107	176452	197324
(iii) नैसर्गिक पुनर्निर्मिती (24060111)				
Natural Regeneration	34424	54570	54645	57399
(iv) कृत्रिम पुनर्निर्मिती (24060122)				
Artificial Regeneration	721431	908359	848822	962169
(v) आगीपासून वनांचे संरक्षण (24062375)				
Fire and Forest Protection (State) (24062043)	52603	242000	96800	30000
(vi) कार्य आयोजना तयार करणे व सुधारणे (24060149)				
Revision and Preparation of Working Plans	265814	302786	264204	318135
(vii) वन महोत्सव (24068551)				
Van Mahotsav	386789	200000	774488	100000
(viii) वैरण संपत्तीचा विकास				
Development of fodder Resources (24060247)	1902	2791	2345	2795
(ix) ताब्यात घेतलेल्या खाजगी जंगलाचे सर्वेक्षण व जमाबंदी				
Survey Settlement of Private Forest (44060071)

(x) सनियंत्रण व मुल्यांकन आणि सामाजिक वनीकरण M..... & E..... & (24061 8622)	0	2000	10	10
(xi) गोरेवाडा येथील प्रस्तावीत 44063858 प्राणी संग्रहालयाची प्राथमिक कामे	119999	100000	75000	750000
(xii) हत्ती प्रकल्प केंद्र पुरस्कृत (2406235) (2406A111)	4349	30200	12100	4000
(xiii) संजय गांधी रा. उ. भोवती (44063849) संरक्षण भित्त बांधणे	24000	5000	6138695	10545000
(xiv) वन्यप्राणी अपंगालयाची स्थापना (24062232)	18917	200000	180000	600000
(xv) वनकर्मचा-यांना शस्त्र देणेसाठी तरतूद (राज्य) (24062114)
(xvi) बिनतारी यंत्रणेचे बळकटीकरण (24062123)
(xvii) चक नाक्याचे बळकटीकरण (24062141)
(xviii) फिरत्या पथकाचे बळकटीकरण (24062161)	9938	20000	10500	10000
(xix) फॉरेस्ट स्टेशनचे बांधकाम (24062188)
(xx) गोरेगाव व आरे वसाहत मुंबई येथे आंतरराष्ट्रीय स्तरावर प्राणी संग्रहालयाची स्थापना (24068201)	6000	5000	3750	5000
एकूण-(अ)				
Total—(A)	3026701	9198995	14456668	20443044
भारतीय				
Charged	.. 3026701	9198995	14456668	20443044

(ब) उद्दीष्टवार वर्गीकरण—
(B) Objectwise Classification—

प्रशासन व संरक्षण— भारतीय (24061468)				
(1) Administration and Protection— (24060096) (दत्तमत)
Voted	
वेतन				
(i) Salaries मजुरी	6157555	6804974	5624477	6528374
(ii) Wages वेतनंतर (मजुरी वगळून)	0	117
(iii) Non Salaries (Except Wages)	86359	134091	67928	135515
एकूण-(१)				
Total—(1)	6243914	6939182	5692405	6663889
भारतीय				
Charged

तक्ता एक— चालू
TABLE 1— Contd.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(2) वनांचे सिमांकन, सर्वेक्षण व जमाबंदी— (24060102) (Plane) (44060053)	124621	187107	176452	197324
(2) Forest Survey and Settlement— वेतन				
(i) Salaries मजुरी	0	0	0	0
(ii) Wages वेतनेतर (मजुरी वगळून)	0	0	0	0
(iii) Non Salaries (Except Wages)	0	0	0	0
एकूण-(२) Total—(2)	124621	187107	176452	197324
(3) पुनर्निर्मिती— (3) Regeneration— नैसर्गिक पुनर्निर्मिती—(24060111)				
(i) Natural Regeneration (अ) मजुरी				
(a) Wages	34424	54570	54570	57299
(ब) वेतनेतर (मजुरी वगळून)	0	0	0	0
(b) Non Sahries (Except Wages) पुरवठा सामुग्री	0	100	75	100
एकूण-(३) Total—(3)	34424	54670	54645	57399
(४) कृत्रिम पुनर्निर्मिती (24060122) (4) Artificial Regeneration वेतन				
(a) Salaries	407529	488871	439984	523092

मजुरी				
(b) Wages	0	388877
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
(c) Non Salaries (Except Wages)	313902	..	408838	439077
एकूण-(४)				
Total—(4)	721431	908359	848822	962169

आधुनिक वन वनवा नियंत्रण व व्यवसाय ७५%, २५%

आग व वन संरक्षण —(2406 2043)/(२४०६२३७५)

(5) Fire and Forest Protection—

वेतन

(i) Salaries	
मजुरी				
(ii) Wages	41331	106478	106478	83477
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
(iii) Non Salaries (Except Wages)	11272	135522	135522	106243
एकूण-(५)				
Total—(5)	52603	2422000	242000	189720

कार्य आयोजना तयार करणे व सुधारणा —

(6) Revision and Preparation of Working Plans— (2406 0149)

वेतन

(i) Salaries	247723	280619	252557	300262
मजुरी	०	2366
(ii) Wages	18091
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
(iii) Non Salaries (Except Wages)	16647	17873
एकूण-(६)				
Total—(6)	265814	302786	264204	318135

तक्ता एक— चालू
TABLE 1— Contd.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(७) वन महोत्सव (Van Mahotsav) (2406 8551) वेतन				
(i) Salaries		
मजुरी				
(ii) Wages	247231	99590	1	1
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
(ii) Non Salaries (Except Wages)	139558	100410	17487	99999
एकूण-(७) Total—(7)	386789	200000	17488	100000
(८) वैरण संपत्तीचा विकास—(2406 0247)				
(8) Development of Forest resources— वेतन				
(i) Salaries	1859	2671	2270	2671
मजुरी				
(ii) Wages
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
(ii) Non Salaries (Except Wages)	43	30	75	124
एकूण-(८) Total—(8)	1902	2791	2345	2795
(९) संनियंत्रण व मुल्यांकन आणि सामाजिक वनीकरण—				
(9) Monitoring & Evaluation & FD Scheme (24068622) अर्थसहाय्य				
Subsidies	.. 0 2000	10	10
एकूण-(९) Total—(9)	.. 0 2000	.. 10	10

(१०) ताब्यात घेतलेल्या खाजगी
जंगलाचे सर्वेक्षण व जमाबंदी—
(XVI) Survey Settlement of मजुरी
Private Forests लहान बांधकामे
(District) (4406 0071)

एकूण
Total

..
..
..

(११) गोरेवाडा येथील प्रस्तावित
प्राणी संग्रहालयाची प्राथ. कामे
(XVII) Pre Works of proposed Zoo at
Gorewada (4406 3858)
गोरेवाडा येथील प्रस्तावित
प्राणी संग्रहालयाची प्राथ. कामे

मजुरी

सा. पु.

इतर खर्च

मोठी बांधकामे

एकूण
Total

..
..
83999	95168	71376	713760
36000	4832	3624	36240
119999	1,00,000	75000	75000

(१२) (XVIII) हत्ती प्रकल्प (कें. पु. यो)
(XVIII) Elephant Project
(2406 2357) (2406 A111)

मजुरी

इतर

एकूण
Total

1776	7550	3025	1000
2573	22650	9075	3000
4349	30200	12100	4000

(00) (17) गोरेगाव आरे वसाहत, मुंबई येथे
आंतरराष्ट्रीय स्तराच्या प्राणी संग्रहालयाची
स्थापना (२४०६ ८२०१)

(00) (17) Estt. of international Zoo at Goregao
Aare Colony, Mumbai

५० इतर खर्च

50 Other Exp.

एकूण
Total

..
6000	5000	3750	50
6000	5000	3750	50

तक्ता एक— चालू
TABLE 1— Contd.

(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
संजय गांधी रा. उ. भोवती संरक्षण भित बांधणे (2406 2203) (4406 3849)	24000	5000	6138695	10545000
एकूण Total	24000	5000	6138695	10545000
वन्यप्राणी अपंगालयाची स्थापना (2406 2232)	18917	200000	180000	600000
एकूण Total	18917	200000	180000	600000
वन कर्मचा-यांना शस्त्र देणे आणि तरतूद (राज्य) (2406 2114)
एकूण Total
बिनतारी यंत्रणेचे बळकटीकरण मजुरी (2406 2123) सा. पु. इतर
एकूण Total
चेक नाक्याचे बळकटीकरण (2406 2141) मजुरी परीक्षण इतर खर्च मोठी बांधकामे
एकूण Total

फिरत्या पथकाचे बळकटीकरण इतर खर्च
मोटार वाहने (2406 2161)	9938	2000	10500	10000

एकूण				
Total	9938	2000	10500	10000

फॉरेस्ट स्टेशनचे बांधकाम (राज्य)				
मजुरी (2406 2188)
लहान बांधकामे
इतर खर्च

एकूण				
Total

एकूण (ब)
----------	----	----	----	----

कार्यक्रम-४

तक्ता दोन

खालील तक्त्यात वन खात्याने प्रस्थापित केलेल्या तपासणी नाक्यापर्यंत तपासलेले वनोत्पादन व वाहतुकीस परवानगी दिलेल्या उत्पादनाबाबत माहिती दर्शविली आहे

The following table indicates the information about Check Nakas and Forests Produce checked and permitted for transport.

(1) Check Nakas :

TABLE-II

क्षेत्र	वर्ष	एकूण सुरक्षित क्षेत्र	स्थापन केलेल्या तपासणी नाक्यांची संख्या	सन २०१९-२०२० मध्ये वन विभागाने अनुज्ञात केलेल्या वनोत्पादनाचे परिमाण			सन २०२०-२०२१ मध्ये तपासणी नाक्यावर अनुमत केलेले वनोत्पादनाचे परिमाण			तपासणी नाक्यांचा खर्च (रु. हजारात)		
				प्रकार	परिमाण	मूल्य	प्रकार	परिमाण	मूल्य	प्रत्यक्ष २०१८-२०१९	अपेक्षित २०१९-२०२०	प्रस्तावित २०२०-२०२१
Territory	Year	Total area under protection (in Sq. Kms.)	No. of Check Nakas established so far	Quantity of forest produce permitted by the Forest Department during 2019-2020			Quantity of forest produce allowed by Check Nakas during 2020-2021			Expenditure of Check Nakas (Rs. in thousands)		
				Type	Quantity	Value	Type	Quantity	Value	(Actuals) २०१८-२०१९	(Estimated) २०१९-२०२०	(Proposed) २०२०-२०२१
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
प्रादेशिक वनवृत्ते	२०१९-२०	६९८७६.६३	..	इमारती लाकूड (घ. मी.)	९०	२७७३०	इमारती लाकूड (घ. मी.)	१३६.७२	२७८९२	२२५९८८	५३९३६६	३७६६६९
		०	०	जळाऊ लाकूड	१९०.३२०	४८१.००	जळाऊ लाकूड	२२७.२२०	५५७	७०	०	०
		०	०	कोळसा	१९९५	१	कोळसा	१९९५	१	०	०	०
		०	०	बांबु	११९९७३३	०	बांबु	११९९७३३	०	०	०	०
		०	०	बल्लीज	०	०	बल्लीज	०	०	०	०	०
		०	०	तर (योग्य ती नावे)	०	०	इतर (योग्य ती नावे)	०	०	०	०	०
		०	०	डिंक	०	०	डिंक	५५४	६८	०	०	०
..	..	०	०	बांबु बंडल्स (नग)	४४९५	०	बांबु बंडल्स (नग)	७८३६	४०	४०	०	०
..	..	०	०	इतर	५०५००	४२५५००	इतर	५०६००	४३५९००	०	०	०
..	..	०	०	हिरडा	०	०	हिरडा	४६९.२५	८५५०००	०	०	०
..	..	०	०	आवळा	०	०	आवळा	०	०	०	०	०
..	..	०	०	तेंदुपाने (प्र. गो.)	१८४२१९	२७८१४	तेंदुपाने (प्र. गो.)	१५४३१५.३१५	५८०२३.२००	०	०	०

खालील तक्त्यात प्रादेशिक वन कर्मचा-यांनी
THE FOLLOWING TABLE INDICATES THE
कार्यक्रम-
तक्ता-
TABLE—

क्षेत्र	वर्ष	एकूण संरक्षित क्षेत्र (कि.मी.)	२०१८-२०१९ मध्ये प्रादेशिक कर्मचा-यांनी शोधलेले गुन्हे		शासनाने प्रमाणित केलेला तोटा २०१८-२०१९			वसुल झालेला तोटा		
			प्रकार	प्रकरणांची संख्या	प्रकार	परिमाण	मूल्य	प्रकार	परिमाण	मूल्य
Territory	Year	Total area under protection (in Sq. Kms.)	Offences detected by the territorial staff during 2018-2019		Loss sustained by Government during 2018-2019			Loss recovered		
(1)	(2)	(3)	Type	No. of cases	Type	Quantity	Value	Type	Quantity	Value
(1)	(2)	(3)	(4)		(5)			(6)		
प्रादेशिक वनवृत्ते	२०१८-१९	५५०९.१९	चोरी Theft	४५०९	इमारती लाकूड (घ. मी.)	९८२६.३५१	४५७२६५१	इमारती लाकूड (घ. मी.)	८९५३.०८	२४७७५८०
०	..	०	चोरी Theft	०	जळाऊ लाकूड	५.९४८	३९२२७	जळाऊ लाकूड	२१.७	८३६१६
०	..	०	चोरी Theft	०	कोळसा	०	०	कोळसा	०	०
०	०	बांबू	५०	१२००	बांबू	५०	९०९१६७
०	..	०	चोरी Theft	०	बल्लीज	२८५	५२०८६	बल्लीज	२८५	५२०८६
०	..	०	चोरी Theft	०	इतर (योग्य ती नावे)	३५	८३२०.००	इतर (योग्य ती नावे)	३५	०
०	..	०	चराई	०	गवत (मे. टन)	०	०	गवत (मे. टन)	०	०
०	..	०	डिक	०	डिक	१६६	९९६०	डिक	१६६	९९६०
०	..	०	बांबू बंडल्स (नग)	०	बांबू बंडल्स (नग)	१२८०	१८००	बांबू बंडल्स (नग)	१९००	२०००
०	..	०	०	०	चंदन (क्विंटल)	०	०	चंदन (क्विंटल)	०	०
०	..	०	इतर	०	बिगर पार्सी वाहतुक	०	३५२.३८९	बिगर पार्सी वाहतुक	१८७०९५	२०७.५
०	..	०	गुरेचराई	०	गुरे	७१८५	३०२९५	गुरे	४४८६	१७४७०८
०	..	०	आग	०	आग	२१२१.३	३४०९०४	आग	७.६४	११६०६.६.
०	..	०	अतिक्रमण	७९०	अतिक्रमण	३०२.९७	०	अतिक्रमण	१८९.७७	०
०	..	०		०		०				
०	..	०		०						
०	..	०		०						
०	..	०	गिट्टी	०	०	३	०	गिट्टी	०	०
०	..	०	पक्षी	०	०	०	०	पक्षी	०	०
एकूण बेरीज	..	५५०९.१५	०	५२९९	०	१९३५१५६९	५०५६७९९.३८९	२०३४३३.७२	५७१८७९०.५१	

शोधून काढलेल्या गुन्ह्याबाबत माहिती दिलेली आहे
OFFENCES DETECTED BY THE TERRITORIAL STAFF

४

तीन

III

निव्वळ तोटा			खर्च (रुपये हजारात)						
प्रकार	परिमाण	मूल्य	गुन्ह्यात अंतर्भूत असलेल्या व्यक्तींची संख्या	मिटवलेल्या प्रकरणातील व्यक्तींची संख्या	खटला भरलेल्या व्यक्तींची संख्या	शिक्षेस पात्र ठरलेल्या व्यक्तींची संख्या	प्रशासन	इतर	एकूण
Net Loss			No. of persons found involved	No. of persons in cases compounded	No. of persons prosecuted	No. of persons convicted	Expenditure (Rs. in thousands)		
Type	Quantity	Value					Administra- tion	Other	Total
	(7)		(8)	(9)	(10)	(11)	(12)		
ईमारती लाकूड (घ. मी.)	६६.४२९	१११३.४८४	१३६	१३७	१६	१७	४१७९.५०	४१४२६.४८	४२२०९२६.४८
जळाऊ लाकूड	२६४.५५३	३८९८२.५५	४५	४४	०	०	०	०	०
कोळसा	०	०	०	०	०	०	०	०	०
बांबू	१२९५.१	३२७७.४	१९६४	१७८४	५५६	७२
बल्लीज	६४७.५४	१६३८.७	९८२	८९२	२७८	३६	०	०	०
इतर (योग्य ती नावे)	१९८	३००९.८	१२६	१२५	१	०	०	०	०
गवत (मे. टन)	०	०	०	०	०	०	०	०	०
डिंक	०	०	०	०	०	०	०	०	०
बांबू बंडल्स (नग)	०	०	०	०	०	०	०	०	०
चंदन (क्विंटल)	०	०	०	०	०	०	०	०	०
बिगर पार्सी	१०३९१६	०	०	०	०	०	०	०	०
वाहतुक									
गुरे	२७१०	१४८६३०	२००	१८२	०	०	०	०	०
आग	३५.८१	२५०००	०	१०७७३०	०	०	०	०	०
अतिक्रमण	१३८९.५११	०	३३	५	०	०	०	०	०
हे. क्षे.									
इमारत लाकूड	०	०	०	०	०	०	०	०	०
बांबू ताटवे	०	०	०	०	०	०	०	०	०
रेती घन फुट	०	०	०	०	०	०	०	०	०
गिट्टी	०	०	०	०	०	०	०	०	०
पक्षी	३	०	०	०	०	०	०	०	०
०	११०५२५.९३७	२४७७४०.१३४	३४८५	११०८९९	८५१	१२५	४१७९५.५०	४१४२६.६४८	४२२०९२६.४८

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)				
प्रादेशिक वनवृत्ते	२०१८-१९	..	गुरेचराई Grazing (in cm)	२०३	इमारती लाकूड (घ. मी.)	४	५ इमारती लाकूड (घ. मी.)	७	८
०	५	जळाऊ लाकूड जळाऊ लाकूड
०	२	कोळसा	४	.. कोळसा
०	५१	बांबू	३३	३३ बांबू	३३	३३
०	२१२	बल्लीज	१२२	११११ बल्लीज	१०१	१११
०	इतर (योग्य ती नावे) इतर (योग्य ती नावे)
०	२२२	गवत (मे. टन)	४४४	५५ गवत (मे. टन)	५६	२
०	७७	डिंक डिंक
०	बांबु बंडल्स (नग) बांबु बंडल्स (नग)
०	०	० ९९९
०	०	हिरडा	३५	२०७ हिरडा	१२११	२२२
०	०	आवळा	१४४४	२४४ आवळा	०	०
०	०	तेंदूपाने (प्र. मो.)	०	० तेंदूपाने (प्र. मो.)	०	०
०	आपटा (क्विंटल) आपटा (क्विंटल)
०	शिकेकाई	३३	४४ शिकेकाई	७८	८९
०	वनतुळस वनतुळस
०	१५४	मोहा फुले (क्विंटल)	१०५	१०५ मोहा फुले (क्विंटल)	१०५	१०५
०	चंदन (क्विंटल) चंदन (क्विंटल)
०	औषधी वनस्पती औषधी वनस्पती
०	२७७	चिरान माल	८०००	८०० चिरान माल	१२१	४८८
एकूण बेरीज	१२०३	..	८७८०	२३६०	१७१३	११०८

तीन-चालू
III--Contd.

	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)		
ईमारती लाकूड (घ. मी.)	४	५
जळाऊ लाकूड
कोळसा	४
बांबु	३३	३३
बल्लीज	१२२	११११
गवत (मे. टन)	४४४	५५५
डिंक
बांबु बंडल्स (नग)
१९९
	०	०
आवळा	०	०
तेंदूपाने (प्र. मो.)	०	०
आपला (क्विंटल)
शिकेकाई	४	१०
वनतुळस
मोहा फुले (क्विंटल)	१५१	१५१
चंदन (क्विंटल)
औषधी वनस्पती
घिरान माल	०	०
..	१५६२	२६६५

**खालील तक्त्यात फिरत्या पथकांनी शोधून
THE FOLLOWING TABLE INDICATES THE OFFENCES
कार्यक्रम-
तक्ता-
TABLE—**

क्षेत्र	वर्ष	फिरत्या पथकांची संख्या	पथकांनी नोंदविलेल्या गुन्ह्यांची संख्या		पथकांनी शोध लावलेल्या गुन्ह्यांची संख्या	शोध लावल्यामुळे टळलेली तूट (जमा केलेली अगर जप्त केलेली वनोत्पादन)		शासनाने प्रमाणित केलेली तूट		
			प्रकार	नंबर		परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	
			No. of offences reported by squads			Loss availed due to detection (Forest produce confiscated or attached)		Loss sustained By Government		
Territory	Year	No. of Mobile Squads	Type	No.	No. of offences detected by squads	Quantity	Value	Quantity	Value	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	
प्रादेशिक/वृत्त	२०१८-१९	१७		०	२२०	ईमारती लाकुड (घ. मी.)	९९.०५७	०	ईमारती लाकुड (घ. मी.)	१५१७
			चोरी Theft	५६७	३४७	चोरी	१७३१९.२१७	५१९५५९२.१६	चोरी	१८.२२१/ ६४७१७१
		०		०	०	जळाऊ लाकुड	७	९१	जळाऊ लाकुड	९१
		०		०	०	बल्ली हे.	२६.२१८	३४.९८	बल्ली ७२ हे.	०
		०	आग	५	५	हे.	०	०	हे.	४
		०	गुरेचराई	१८	१०	गुरेचराई	२	१४१	गुरेचराई	०
		०	इतर	२२१	२२१	इतर	२२०.२४	२९.१७५	इतर	९२३८
		०	अतिक्रमण	१	१	अतिक्रमण	०.४हे.	४००	अतिक्रमण	०
		०	अवैध वाहतुक	१५	१०	अवैध वाहतुक		२७१५	आडजात इमारती	८२२५०
		०	अवैध वाहतुक	०	०	अवैध वाहतुक		०	जळावू	०
		०	शिकार	०	०	शिकार		०	शिकार	०
		०	अवैध चराई	०	०	अवैध चराई		०	अवैध चराई	१
		०	मालकी प्रकरण	१	४२.३३३	मालकी प्रकरण		७०९	मालकी प्रकरण	०

खालील तक्त्यात अग्निरेषा व अग्निचे गुन्हे याबाबत माहिती दिलेली आहे.

The following table indicates the information about the Fireline and Fire Offences.

कार्यक्रम-४

तक्ता पाच

TABLE V

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

क्षेत्र	वर्ष	हाती घेतलेल्या अग्निरेषांची लांबी		संरक्षित क्षेत्र (चौ.कि.मी.)	लागलेल्या आगीची संख्या	आगीमुळे झालेली तूट		वनसंरक्षणाचा खर्च	दरडोई खर्च
		वनक्षेत्र (कि.मी.)	वन नसलेले क्षेत्र (चौ.कि.मी.)			परिमाण (हेक्टर)	मूल्य		
Territory	Year	Length of Fireline undertaken		Area Protected sq. Km.	No. of fire occurred	Loss due to Fire		Expenditure of fire Protection	Per Capita expenditure
		Forest Area Kms.	Non-Forest Area sq. Kms.			Quantity (Hq.)	Value		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
प्रादेशिक वृत्त									
Territory	2019-2020	42986.352	4147.480	14736.489	1726	9540.363	2800045.576	11269758.360	27549.730
Circles	(प्रत्यक्ष)								
	2020-2021	38467.843	1918.640	11252.660	887	2974.031	73199.660	167112.010	32541.320
	(अंदाजित)								
	2021-2022	47456.333	1948.640	10612.872	945	3207.562	107526.786	474710.00	55042.510
	(प्रस्तावित)								

खालील तक्त्यात वन जमिनीचे केलेले व करावयाचे सर्वेक्षण याबाबत माहिती दिलेली आहे.

The following table indicates the Forest areas Surveyed and to be Surveyed

कार्यक्रम-४

तक्ता सहा

TABLE VI

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

क्षेत्र	सन २०१९-२०२० च्या सुरुवातीला सर्वेक्षणाचे आवश्यक असलेले क्षेत्र (चौ.कि.मी.)	सर्वेक्षण केलेले क्षेत्र २०१९-२०२० (चौ.कि.मी.)	सन २०२०-२०२१ च्या सुरुवातीला असलेली शिल्लक (चौ.कि.मी.)	सर्वेक्षित सन २०२०-२०२१ मध्ये (चौ.कि.मी.)	सन २०२१-२०२२ सालाचे सुरुवातीची शिल्लक (चौ.कि.मी.)	सर्वेक्षण सन २०२१-२०२२ प्रस्तावित (चौ.कि.मी.)
Territory	Total Ground area required to be surveyed at the beginning of the year of 2019-2020 (Sq. Km.)	Surveyed during 2019-2020 (Sq. Km.)	Balance at the beginning of the year 2020-2021	Surveyed during 2020-2021 (Sq. Km.)	Balance at the beginning of the year 2021-2022 (Sq. Km.)	Survey during 2021-2022 (Proposed) (Sq. Km.)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
प्रादेशिक वनवृत्ते						
Territorial Circles	6780.3735	8020.162	3429.509	4462.084	1028.654	4150.396
सर्वेक्षणावरील खर्च (रु. हजारात)			सर्वेक्षणावरील खर्च प्रत्येकी चौ.कि.मी. (रु. हजारात)			
सन २०१९-२०२० प्रत्यक्ष	२०२०-२०२१ अंदाजित	२०२१-२०२२ प्रस्तावित	सन २०१९-२०२० प्रत्यक्ष	२०२०-२०२१ अंदाजित	२०२१-२०२२ प्रस्तावित	
Expenditure on survey (Rs. in thousands)			Expenditure on survey per Sq. Km. (Rs. in thousands)			
2019-2020 (Actuals)	2020-2021 (Estimated)	2021-2022 (Proposed)	2019-2020 (Actuals)	2020-2021 (Estimated)	2021-22 (Proposed)	
(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	
9561.527	195997.14	65602.54	109587.42	31268.5	44814.97	

कार्यक्रम-४

तक्ता आठ

TABLE VIII

खालील तक्त्यात वन व जमिनीचे सर्वेक्षण व सीमांकन याबाबतची माहिती दिलेली आहे

The following table indicates Information about the Survey and Demarcation of Forest.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

क्षेत्र	वर्ष	पुनर्निर्मितीचे एकूण क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	पुनर्निर्मितीसाठी विचारात घेतलेले क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)			लागवडीखालील क्षेत्र					
			नैसर्गिक पुनर्निर्मिती	कृत्रिम पुनर्निर्मिती	इतर क्षेत्र	बाब	समावेश केलेले क्षेत्र	या वर्षामध्ये रोपे लावावयाचे राहिलेले क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	पुनर्निर्मितीवरील खर्च	प्रत्येक हेक्टरी खर्च	
Territory	year	Total area of regeneration (Hect.)	Area considered for reproduction (Hect.)			Area Planted		Area remained to be planted during the year (Hect.)	Expenditure on regeneration	Expenditure per hectare	
			Natural regeneration	Artificial regeneration	Other area	Item	Area covered (Hect.)				
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	
Territory Circles		0	(1) Teak	..	0	0	0	0
			(2) Bamboos	..	0	0	2	0
			(3) Grass	..	0	0	2	0
			(4) Misc.	..	0	0	0	0
			(5) Other	..	0	0	0	0
	2018-2019	24683.969	8203.76	12789.239	2898	(1) Teak	..	0	0	0	0
			(2) Bamboos	..	0	0	2	0
			(3) Grass	..	0	0	2	..
			(4) Misc.	..	0	0	0	0
			(5) Other	..	0	0	0	0
	2019-2020	18883.143	8469.254	824572.283	0	0	0	0	0
	2020-2021	15307.311	6040.401	8778.6	0	0	0	0	0
	2021-2022	11801.239	6312.7	4358.5	501	1954	0	234296	25953
									
									

कार्य आयोजना आणि चराईच्या जमिनी यांच्या सुधारणा व अहवाल तयार करणे.

Revision and preparation of Working Plans and Grassing Settlement Reports.

(अ) कार्य आयोजना आणि चराईच्या जमिनी यांची सुधारणा व पूर्वतयारी करणे व केलेले कार्य याचा अहवाल.

(A) The Details of Work done under Revision and Preparation of Working Plans.

कार्यक्रम-४

तक्ता नऊ

TABLE IX

तपशील Particulars	२०१९-२०२० मध्ये प्रत्यक्ष केलेली कामे	२०२०-२०२१ मधील अपेक्षित कामे	२०२१-२०२२ मधील प्रस्तावित कामे
	Actuals for 2019-2020	Anticipated for 2020-2021	Proposed for 2021-2022
(1)	(2)	(3)	(4)
कार्य आयोजनाची सुधारणा			
1. Revision of Working Plans	6	25006	300006
विभागाच्या नकाशांची मोजणी			
2. Stock mapping of compartments	7827	305284	304998
परिशिष्टासाठी माहिती गोळा करणे			
3. Collection of data for Appendices	527	10172	261
कार्यालयीन काम			
4. Office Works	61	50061	2000061
अहवालासाठी प्राथमिक आराखडा तयार करणे			
5. Drafting of Preliminary Working Plan Reports	4	4	4
नकाशांची कामे			
6. Map Works	163	163	100163
व्यवस्थापन नकाशा तयार करणे			
7. Preparation of Management Maps	153	113	33
संदर्भ नकाशा तयार करणे			
8. Preparation of Reference Maps	61	25086	300083
कार्य योजना अहवाल करणे			
9. Drafting of Working Plans Reports	8	8	8
पुढील सुधारणा करण्यासाठी असलेल्या कार्य आयोजनांची एकूण संख्या			
10. Total No. of Working Plans due for Revision in future	11	8	8
11. चराई व्यवस्था	1	1	1

(इ) वनरोपण व मृद संधारणेची योजना :

विशेषतः जेथे पर्जन्यमान कमी आहे असे बरेच क्षेत्र असून त्यापैकी कोणत्याही क्षेत्रात वनोन्मूलन करण्यात आलेले नाही किंवा झाडांची वाढ थांबविण्यात आलेली नाही. तसेच मृदसंधारणेची व आर्द्रतासंधारणाची उपाययोजना म्हणून वनरोपणाचे काम व त्याबरोबरच घळी भरणे, नाल्याची बांधबंदिस्ती, समोच्च चर खणणे व मजगी घालणे ही कामे घेण्यात आली आहेत. जलविभाजकाचे परिरक्षण करणे व शीघ्रतेने होणारी जमिनीची धुप, जमिनी प्रवाहाखाली जाणे या गोष्टी थांबविण्यासाठी लगतच्या कृषी जमिनीचे रक्षण करणे, सूक्ष्म हवामानविषयक परिस्थितीत सुधारणा करणे यासंबंधीची ही एक महत्त्वाची बाब आहे. पुढील तक्त्यामध्ये २०१९-२०२० व २०२०-२०२१ यावर्षी या बाबींखाली येणारे क्षेत्र व २०२१-२०२२ मधील प्रस्तावित क्षेत्र आहे.

खालील तक्त्यात वनरोपण व मृदसंधारणांची योजना

कार्यक्रम-४

तक्ता दहा

TABLE X

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

क्षेत्र	वर्ष	सन २०१९-२०२० मध्ये हाती घ्यावयाचे आवश्यक क्षेत्र (हेक्टर)	सन २०१९-२०२० मध्ये हाती घेतलेली व पूर्ण केलेली कामे क्षेत्र	नवीन लागवडीचे क्षेत्र	गतवर्षी लावलेल्या लागवडीची देखभाल	खर्च	जमा असल्यास	निव्वळ खर्च	दरडोई खर्च प्रत्येक हेक्टरी
Territory	Year	Area required to be under taken 2019-2020	Area under taken and completed 2019-2020	New plantation Area (in He.)	Maintenance of plantation planted in the previous year (in He.)	Expen- diture	Receipt if any	Net expenditure	Per capital cost i.e. cost per hectare
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
प्रादेशिक वृत्त	(प्रत्यक्ष)								
Territory	2019-20	19628.21	18823.21	16554	22247.26	27192926.13	0	271902.80	84981.37
	(अंदाजित)								
	2020-21	12653.31	11127.50	2231.00	23985.36	14959541.70	0	14959541.70	23488
	(अपेक्षित)								
	2021-22	8792.5	7162.5	3235	19050.36	675577.04	0	604474.04	251.56

(फ) वैरण संपत्तीचा विकास :

गवताच्या चांगल्या जातींची लागवड करून वैरण संपत्ती वाढविणेचे दृष्टीने ही योजना या राज्यात कार्यान्वित करण्यात आली आहे. सदर योजनेखाली २०१९-२०२० व २०२०-२०२१ मध्ये लागवडीखाली घेतलेले क्षेत्र व २०२१-२०२२ मध्ये प्रस्तावित क्षेत्र खालील तक्त्यात दिले आहे :—

(f) Development of fodder resources :

The scheme has been introduced in this State with a view to improve fodder resources by introducing better varieties of Succulent and nutrition grasses. The following table indicates the area planted during 2019-2020, 2020-2021 and the proposed during 2021-2022 :—

कार्यक्रम-४

तक्ता ११

TABLE XI

वैरण संपत्तीचा विकास :

(रुपये हजारात)

Development of fodder resources :

(Rs. in thousands)

क्षेत्र	वर्ष	वैरण संपत्तीसाठी राखून ठेवलेले एकूण क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	पावसाळ्यापूर्वीच्या काळात समावेश केलेले क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	समावेश करावयाचे राहिलेले क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	कुंपण आच्छादित केलेले (चौ. कि. मी.)	कुंपण न करता राहिलेले क्षेत्र (चौ. कि. मी.)	खर्च	वैरणीच्या विक्रीमुळे मिळालेले उत्पन्न	निव्वळ खर्च	दरडोई खर्च प्रत्येक हेक्टरी
Territory	Year	Total area reserved for fodder resources (in hec.)	Area covered in pre-monsoon period (in hec.)	Area remained to be covered (in hec.)	Fencing covered (in Sq. kms.)	Area remained without fencing (in Sq. kms.)	Expenditure	Receipt due to sale of fodder	Net expenditure	Per capital Expenditure (in hec.)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)
प्रादेशिक वनवृत्ते Territorial Circles	2019-2020	11285.29	1500.00	9785.29	0	9785.29	342485.26	0	342485.26	35.00
	2020-2021	11243.19	2080.00	9243.19	0	9243.19	323511.58	0	323511.58	35.00
	2021-2022	13904.328	2000.00	9302.08	0	9304.392	325572.8	0	325573	35.00

खालील तक्त्यात वनापासून प्राप्त होणा-या साधन संपत्तीबाबत सर्वेक्षण कार्याच्या कार्यक्रमाची माहिती दर्शविण्यात आलेली आहे

The following table indicates programme of work under the scheme Survey of Forest resources

कार्यक्रम-४

तक्ता १२

TABLE XII

(रु. हजारात)

वर्ष	योजना काळातील नियोजित लक्ष्य		अपेक्षित पूर्ण कामे		नियोजित लक्ष्य		उर्वरित योजना काळातील लक्ष्य	
	वास्तविक लक्ष्य (चौ. कि. मी.)	वित्तीय (रु. लाखात)	वास्तविक लक्ष्य (चौ. कि. मी.)	वित्तीय (रु. लाखात)	वास्तविक लक्ष्य (चौ. कि. मी.)	वित्तीय (रु. लाखात)	वास्तविक लक्ष्य (चौ. कि. मी.)	वित्तीय (रु. लाखात)
Year	Proposed Target for the Period		Expected achievement		Proposed Target		Target for the remaining Plan Period	
	Physical (Sq. Km.)	Financial (Rs. in Lakhs)	Physical (Sq. Km.)	Financial (Rs. in Lakhs)	Physical (Sq. Km.)	Financial (Rs. in Lakhs)	Physical (Sq. Km.)	Financial (Rs. in Lakhs)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
2019-20	0	0	0	00	0	0	0	0
2020-21	0	0	0	00	0	0	0	0
2021-22	0	0	0	00	0	0	0	0

कार्यक्रम-४

तक्ता-तेरा

TABLE XIII

The following table indicates the information of circlewise Forest area/encroachment on Forest land/and action taken the Forest Deptt. thereon.

खालील तक्त्यात राज्यातील वनवृत्तवार वनक्षेत्र/वन जमिनीवर करण्यात आलेले अतिक्रमण व त्यावर वन विभागाने केलेली कार्यवाहीसंबंधी माहिती दर्शविण्यात आलेली आहे.

Serial No.	Name of the Circle	Total Forests area (in H.) Year 2019-2020	Encroachments upto end of Year 2018-2019 area in H.	Encroachments done in the Year 2019-2020 in H.	Total Encroachments upto end of the Year 2019-2020 (Col. No. 4+5)	Encroachments removed during the Year 2019-2020 area in H.	Area remained under encroachment (in H.) at the end of Year 2019-2020 (Col. No. 6-7)	Action taken by the Forest Deptt. for removed of encroachment
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
अ. क्र.	वनवृत्ताचे नाव	एकूण वनक्षेत्र (हे.) सन २०१९-२०२०	अखेरपर्यंत झालेले अतिक्रमण क्षेत्र (हेक्टर)	सन २०१९-२०२० मध्ये झालेले अतिक्रमित क्षेत्र (हेक्टर)	एकूण अतिक्रमण क्षेत्र (हे.) सन २०१९-२०२० अखेरपर्यंत (रकाना ४+५)	सन २०१९-२०२० मध्ये उठविण्यात आलेले अतिक्रमित क्षेत्र (हे.)	सन २०१९-२०२० अखेर राहिलेले अतिक्रमित क्षेत्र (हेक्टर)	अतिक्रमण उठविण्यासाठी वनविभागाने केलेली कार्यवाही
	महाराष्ट्र शासन वन विभाग	1913030.03	39695.420	1516.25	41211.67	1409.201	39802.469	शासन, महसूल व वन विभागाचे परिपत्रक क्र. एम-३०/२००२/प्र.क्र.५/भाग-३,फ-३, दि. २७-९-२००२ अन्वये अनुसूचित जाती/जमाती/भटक्या जमाती व दारिद्र्य रेषेखालील लोकांनी केलेल्या अतिक्रमण हटविण्यासाठी स्थगिती देण्यात आल्यामुळे तसेच काही प्रकरणे न्यायालयात प्रविष्ट असल्याने अतिक्रमणे हटविण्याच्या कामास तुरंत स्थगिती देण्यात आली आहे. उर्वरित प्रकरणांतील अतिक्रमण लवकरात लवकर हटविण्यासाठी योग्य त्या सूचना निर्गमित करण्यात आलेल्या आहेत.
	एकूण	1913030.93	39277.647	1516.25	41211.67	1409.201	39802.469	

कार्यक्रम-४
तक्ता-चौदा
TABLE XIV

खालील तक्त्यात आरा-गिरण्यासंबंधिची वनवृत्तवार माहिती दर्शविण्यात आलेली आहे

The following table indicates the circlewise information of Saw Mills

अ. क्र.	वनवृत्ताचे नाव	मागील वर्षा- अखेर परवाना- धारक आरागिरण्यांची संख्या २०१९-२०	चालू वर्षात इतर वनवृत्तांकडून स्थलांतरीत झालेल्या परवाना प्राप्त झालेल्या आरागिरण्यांची संख्या २०२०-२१	चालू वर्षात परवाना रद्द केलेल्या आरागिरण्यांची संख्या २०२०-२१	२०१९-२० पर्यंत नूतनीकरणाची परवानगी नाकारलेल्या परंतु मध्ये परवाना नूतनीकरणाची परवानगी दिलेल्या आरागिरण्यांची संख्या	२०२०-२१ या वर्षात वन विभागातून स्थानांतर झालेल्या आरागिरण्या	विविध कारणास्तव २०२०-२१ च्या परवान्याचे नूतनीकरण न झालेल्या आरागिरण्यांची संख्या	२०२०-२१ अखेर एकूण परवाना प्राप्त आरागिरण्यांची संख्या	शेरा
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
1	ठाणे	445	0	0	2	4	100	341	..
2	पुणे	236	0	2	6	0	48	189	..
3	नाशिक	360	0	0	0	1	64	295	..
4	यवतमाळ	181	0	0	0	0	6	116	..
5	चंद्रपूर	92	0	3	0	0	10	73	..
6	गडचिरोली	15	0	0	0	0	4	11	..
7	अमरावती	301	0	0	4	1	26	278	..
8	औरंगाबाद	669	0	0	13	16	13	673	..
9	नागपूर	873	0	4	6	0	18	857	..
10	धुळे	224	0	5	0	0	14	205	..
11	कोल्हापूर	883	0	0	2	0	2	804	..
	एकूण	4279	0	14	33	22	305	3842	..

५. वनरोपण योजना

(१) प्रास्ताविक :

यापूर्वी इतरत्र नमूद केल्याप्रमाणे राज्यामध्ये राज्याच्या एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या सुमारे २१% इतकेच भौगोलिक क्षेत्र वनक्षेत्र असून राष्ट्रीय वनधोरणानुसार एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या वनक्षेत्र जे किमान ३३% असावयास पाहिजे त्या टक्केवारीपेक्षा कमी असून जे वनक्षेत्र सध्या अस्तित्वानुसार आहे त्यामध्ये वनाची घनता अतिशय कमी आहे. साहजिकच अशा कमी घनता असलेल्या वनक्षेत्रामध्ये घनता वाढविण्याच्या दृष्टीने परिणामकारक पाऊले जलदगतीने उचलण्याची गरज आहे. यासाठीच राज्यामध्ये वनविभागातर्फे वनक्षेत्राची सद्यःस्थिती विचारात घेऊन योग्य त्या प्रजातींची लागवड करण्याच्या दृष्टीने विविध रोपण योजना कार्यान्वित होत असतात त्या दृष्टीने खालील प्रमुख कार्यक्रम हाती घेण्यात आले आहेत.

(१) **मृद संधारणार्थ वनीकरण.**— प्रामुख्याने ज्या वनक्षेत्रामधील वृक्षांचे आच्छादन नष्ट झाल्यामुळे त्या क्षेत्रामध्ये पावसामुळे जमिनीची धूप मोठ्या प्रमाणात होते त्या क्षेत्रामध्ये जमिनीची धूप रोखण्यासाठी पाण्याच्या प्रवाहाची गती रोखण्यासाठी, भूगर्भाच्या आतील जलपातळीमध्ये वाढ करण्यासाठी व सदर क्षेत्रामध्ये वृक्षघनता वाढविण्यासाठी हा कार्यक्रम हाती घेतला जातो. महाराष्ट्रामध्ये पाटबंधारे विभागातर्फे जे मोठे जलविद्युत प्रकल्प हाती घेतले जातात त्या प्रकल्पाची कार्यक्षमता जलाशयामध्ये साचत जाणा-या गाळामुळे कमी होते. ही कार्यक्षमता टिकवावयाची असेल तर जलाशयामध्ये गाळ साठण्याच्या प्रक्रियेस अवरोध करणे आवश्यक आहे. हा अवरोध केवळ त्या जलाशयाच्या पाणलोट क्षेत्रात वृक्षांची घनता वाढविल्यासच साध्य होऊ शकतो. यासाठी मृदसंधारण वनीकरण या कार्यक्रमांतर्गत वनीकरणाचे व मृद-जलसंधारणाचे कार्य हाती घेतले जाते. केंद्र शासनाने या कार्यक्रमाचे महत्व ओळखूनच महाराष्ट्र राज्यामध्ये असलेल्या एकूण ५ आंतरराज्य जलविद्युत प्रकल्पांच्या पाणलोट क्षेत्रामध्ये हा कार्यक्रम जलदगतीने १०० टक्के केंद्र सरकारच्या खर्चाने हाती घेण्यासाठी योजना आखलेली आहे. त्यानुसार निजामसागर, नागार्जून सागर, उकई, पोचमपाड व दमणगंगा या ५ आंतरराज्य प्रकल्पांच्या पाणलोट क्षेत्रात हा कार्यक्रम विशेष महत्त्वाने राबविला जात आहे.

(२) **वैरण संपत्तीचा विकास.**— राज्यामध्ये जे वनक्षेत्र आहे त्या वनक्षेत्रापैकी जे मुख्य वैरण चराईसाठी खुले करण्यात येते त्या क्षेत्राची व्याप्ती व जनावरांची संख्या याचा विचार केल्यास असे दिसते की, प्रत्यक्ष वैरणीचे उत्पादन व मागणी यामध्ये खूप विस्तृत अशी दरी आहे. याचाच परिणाम म्हणजे उपलब्ध वनक्षेत्रावर तिव्रतम चराई हा होय. या तीव्रतम चराईमुळे त्या क्षेत्रामधील जमीन ही कठीण होते त्यामुळे नैसर्गिकरित्या कोणत्याही प्रजातीचे बी रुजत नाही व परिणामतः या क्षेत्रामध्ये कोणत्याही प्रजातीचे पुनरुज्जीवन शक्य होत नाही. हे टाळावयाचे असेल तर उपलब्ध पाळीव जनावरांसाठी व्यापक प्रमाणात गवताचे उत्पादन करणे आवश्यक आहे. तसेच ग्रामीण जनतेमध्ये जर जनावरांना चरण्यासाठी मोकळे न सोडता त्यांना गोठ्यामध्येच वैरण उपलब्ध केले गेले तर त्याचा, त्यांचा दूध उत्पादन क्षमतेवर कोणताही विपरित परिणाम होत नाही, ही भावना वाढीस लावणे आवश्यक आहे. वैरण विकास कार्यक्रमांतर्गत वनक्षेत्रामध्ये विस्तृत प्रमाणात ज्या क्षेत्रामध्ये इमारती लाकूड उत्पादन करणा-या प्रजातींची लागवड जमिनीचा मगदूर विचारात घेता शक्य होणार नाही अशा क्षेत्रात अधिक सकस व अधिक रुचकर अशा द्विदल वनस्पती प्रजाती व गवताच्या प्रजाती यांची लागवड हाती घेतली जाते. सदर कार्यक्रम यापुढेही व्यापक प्रमाणात हाती घेण्याचा मानस आहे.

(३) **किरकोळ जंगल उत्पन्नाचा विकास.**— महाराष्ट्र राज्याच्या वनक्षेत्रात गवत, बांबू, बोरु, हिरडा, गोंद, विडीची पाने, इत्यादी गौण वनोपज मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध होतात. हे गौण वनोपज ज्या प्रजातीपासून प्राप्त होतात त्या प्रजातींच्या वृक्षांची संख्या अधिक वाढविण्याच्या दृष्टीने विशेष रोपवण कार्यक्रमांतर्गत हे गौण वनोपज देणा-या रोपांची लागवड सदर कार्यक्रमांतर्गत केली जाते. महाराष्ट्रात ज्या गौण वनोपज देणा-या प्रजाती आहेत त्यापैकी सर्वात महत्त्वाचा (महसुलाच्या दृष्टीने) गौण वनोपज म्हणजे विड्यांसाठी उपयोगात आणली जाणारी तेंदूपाने होत. महाराष्ट्र वनोपज (विक्री नियमन) अधिनियम, १९६९ अंतर्गत तेंदूपानाच्या विक्रीबाबतचे सर्व अधिकार शासनाने आपल्या हाती घेतलेले आहे. तेंदूपान संकलन, त्याची प्रत, प्रमाण वर्गवारी, त्याची वाहतूक इत्यादी सर्व कामे रोजगार निर्मितीच्या दृष्टीने अतिशय महत्त्वपूर्ण आहेत.

(४) **औद्योगिक व व्यापारीदृष्ट्या महत्त्वपूर्ण प्रजातींची लागवड.**— राज्यामधील वनक्षेत्र हे एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या सुमारे २१ टक्के एवढेच असल्यामुळे साहजिकच या वनक्षेत्रामध्ये औद्योगिकदृष्ट्या व व्यापारिकदृष्ट्या उपयुक्त असणारे वनोपजांचे उत्पादन हे मागणीच्या तुलनेत अतिशय कमी आहे. वनाखालील जे उद्योगधंदे सध्या राज्यात अस्तित्वात आहेत त्या उद्योगधंद्यांना कच्चा माल म्हणून ज्या विशिष्ट प्रजातीचे लाकूड लागते ते कमी प्रमाणात उपलब्ध असल्यामुळे या उद्योगधंद्यांच्या वाढीवर त्याचा परिणाम होतो. या उद्योगासाठी पुरेसा कच्चा माल उपलब्ध व्हावा यादृष्टीने औद्योगिक व व्यापारीदृष्ट्या महत्त्वपूर्ण असलेल्या प्रजातींच्या रोपांची लागवड या कार्यक्रमांतर्गत हाती घेतली जाते.

(५) **भरीव वनीकरण कार्यक्रम.**— राज्यात उपलब्ध असलेला ओसाड वनक्षेत्राची व्याप्ती लक्षात घेऊन वन विभागानी सन १९८७ पासून भरीव वनीकरण कार्यक्रमाचा महत्त्वाकांक्षी कार्यक्रम हाती घेतलेला आहे. या कार्यक्रमांतर्गत ओसाड वनक्षेत्रामध्ये त्या क्षेत्राचा सर्वदूर विचार होऊन अशा क्षेत्रात ज्या विशिष्ट प्रजाती सहजगत्या वाढू शकतील अशा प्रजातींच्या रोपांची लागवड या कार्यक्रमांतर्गत घेण्यात येत आहे.

(६) **पर्यायी वनीकरण कार्यक्रम.**— महाराष्ट्र राज्यामध्ये वनक्षेत्राची व्याप्ती ही राज्याच्या भौगोलिक क्षेत्राच्या सुमारे २१ टक्के इतकीच आहे, असे असूनसुद्धा राज्याच्या इतर विभागातर्फे हाती घेण्यात येणा-या विविध योजनांसाठी उदा. जलविद्युत प्रकल्प, पाझर तलाव, रस्ते बांधणी इत्यादी या विविध कारणासाठी वन जमिनीची मागणी केली जाते. यामुळे मुळातच कमी असलेल्या वन क्षेत्राचा अधिक संकोच होवू नये यासाठी केंद्र शासनाने वन (संवर्धन) अधिनियम, १९८० अधिघोषित केलेला असून या अधिनियमानुसार कोणत्याही वन जमिनीचा वापर वनेत्तर प्रयोजनासाठी करावयाचा असल्यास अशाप्रकारे वन जमीन उपलब्ध करण्यासाठी केंद्र शासनाची अनुमती मिळवावी लागते. केंद्र शासन अशी अनुमती देतांना जेवढे वनक्षेत्र विकास प्रकल्पाकरिता वळते करते त्याच्या बदल्यात तितक्याच वनेत्तर क्षेत्रावर प्रकल्प यंत्रणेच्या खर्चाने पर्यायी वनीकरण घेण्याची अट घालते व यानंतर असे वनीकरण कालांतराने राखीव/संरक्षित वनक्षेत्रात अधिसूचित करण्यात येते. उपरोक्त योजनेनुसार पर्यायी वनीकरण कार्यक्रम एखाद्या प्रस्तावात जर वनेत्तर क्षेत्र उपलब्ध होत नसेल तर, ही योजना दुप्पट अवनत वनक्षेत्रावर प्रकल्प यंत्रणेच्या खर्चाने राबविण्यात येते.

(७) (१) (अ) ग्राम परिसर व आदिवासी विकास (संयुक्त वन व्यवस्थापन) कार्यक्रम राज्य योजना (२४०६ १५२९) :

शासन निर्णय, महसूल व वनविभाग क्रमांक एफडीएम-२०११/प्र.क्र. १००/फ-२, दिनांक ५-१०-२०११ व दिनांक २२-१२-२०११ अन्वये संयुक्त वन व्यवस्थापन कार्यक्रमाचे बळकटीकरण करण्यात आले आहे व गाव पातळीवर लोकांचा सहभाग जास्तीत जास्त वनसंवर्धनाचे कामाकरिता घेण्यात यावा म्हणून समित्यांचे पुनर्जिवित करण्याची कार्यवाही सुरु आहे. सन २०१७-१८ मध्ये सदर कामे जोमाने चालू ठेवून ग्राम पंचायत व ग्राम सभेचे सहकार्याने वनसंवर्धन, वनसंरक्षण व वनालगत गावाचे एकात्मिक विकासाकरीता गावक-यांनी तयार केलेले सूक्ष्म योजनेच्या अंमलबजावणीवर भर देण्यात येईल. त्या अनुषंगाने सूक्ष्म आराखडे तयार करणे, समझोता समयलेख करणे व निकष पूर्ण करणा-या समित्या मार्फत वनिकरणाचे व विकासात्मक काम सुरु आहे. तसेच शासन निर्णय क्रमांक : एफडीएम-२०१२/प्र.क्र. ४/फ-२, दिनांक १०-७-२०१२ अन्वये संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीच्या सदस्यांना/ग्रामस्थांना सवलतीचे दराने एल.पी.जी. गॅस कनेक्शन देणे बायोगॅस वाटप, दुभती जनावरे वाटप व वृक्ष लागवडीच्या संरक्षणासाठी प्रोत्साहनात्मक अनुदान देणे, या प्रकारचे कामावर होणारे खर्च अनुसूचित जमाती उपयोजना, अनुसूचित जाती उपयोजना तसेच अन्य राज्य व केंद्र पुरस्कृत योजने अंतर्गत तयार आराखड्यामध्ये संयुक्त वन व्यवस्थापन समितीसाठी असलेल्या तरतुदी मधून भागविण्याबाबत सूचना आहेत.

राज्य योजना अंतर्गत संयुक्त वन व्यवस्थापन कार्यक्रमाखाली विविध ठिकाणी सन २०१६ चे पावसाळ्यात अंदाजे ५७ गावातील १४१२ क्षेत्रावर लागवड करण्यात येईल. त्यासोबत ५४ गावांतील १६१३ हेक्टर रोपवनात चतुर्थ वर्षीय, ४७ गावांतील १४०७ हेक्टर रोपवनात तृतीय वर्षीय इतर कामे घेण्यात येतील व सन २०१७-१८ या वर्षासाठी ४४ गावांतील ११०५ हेक्टर क्षेत्रावर सन पूर्व पावसाळी रोपवन पूर्व कामे घेण्यात येणार असून, सन १४ चे पावसाळ्यात ११०५ हेक्टर क्षेत्रावर लागवड करण्यात येईल. सन २०१८-१९ या वर्षासाठी एकूण रु. लक्ष रुपयाचा प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आलेला आहे. त्यास मंजूरी प्रतीक्षित आहे.

(ब) संत तुकाराम वनग्राम (२४०६ १५२९) राज्य योजना :

संयुक्त वन व्यवस्थापन कार्यक्रमाच्या माध्यमातून वनसंरक्षण आणि वनसंवर्धनाचे कामात ग्रामस्थांचा जास्तीत जास्त सहभाग प्राप्त करणे तसेच संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्यांमध्ये चुरस निर्माण होवून समित्यांना जास्तीत जास्त चांगली कामे करण्यास प्रवृत्त करण्याच्या हेतूने महाराष्ट्र शासनाने सन २००६-०७ पासून (शासन निर्णय एफडीएम-२००५/प्र.क्र. ३१३/फ-२, दिनांक २३-११-२००६) संत तुकाराम वनग्राम पुरस्कार योजना सुरु केली आहे.

सदर योजने अंतर्गत पुरस्कारासाठी जिल्हा तसेच राज्य पातळीवर उत्कृष्ट संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्यांची निवड त्यांनी १७ मुद्यांवरील कसोटीचे अनुषंगाने केलेल्या उत्कृष्ट कामाचे आधारे करण्यात येत असते. तसेच मराठवाडा प्रशासकीय विभागातून एका समितीची विशेष प्रोत्साहनात्मक पुरस्कारासाठी निवड करण्यात येते.

सन २०१८-१९ यावर्षी खालीलप्रमाणे बक्षीसाची रक्कम प्रदान करण्यात येईल त्याबाबत आवश्यक कार्यवाही प्रगती पथावर आहे. याबाबत शासनाकडून ६२.९६ लक्ष रकमेचा अनुदानाचा प्रस्ताव सादर करण्यात आला आहे. त्यापैकी ८० टक्के मर्यादेत ५०.३७ लक्ष रक्कम मंजूर करण्यात आली आहे.

जिल्हास्तर :	प्रथम पारितोषिक	५१,००० रुपये
	द्वितीय पारितोषिक	३१,००० रुपये
	तृतीय पारितोषिक	११,००० रुपये
राज्यस्तर :	प्रथम पारितोषिक	१०,००,००० रुपये
	द्वितीय पारितोषिक	५,००,००० रुपये
	तृतीय पारितोषिक	३,००,००० रुपये

मराठवाडा प्रशासकीय विभागाकरीता : प्रोत्साहनात्मक पुरस्कार १,५१,००० रुपये.

(३) विशेष केंद्रीय सहाय्य अंतर्गत सन २०११-१२ साठी केंद्र शासनाकडून वितरित करण्यात आलेले सर्वसाधारण अनुदान (दुसरा हप्ता) :

विशेष केंद्रीय सहाय्य योजना (०१) (४१) केंद्रीय सहाय्याची एकात्मिक योजना (२२२५ ३५५६) ३१-सहाय्यक अनुदाने (वेतनेत्तर).

वनक्षेत्रानजिकचे ग्रामस्थांना तसेच आदिवासी लोकांना स्वयंरोजगार उपलब्ध करून देणेसाठी सन २०११-१२ मध्ये मध संकलन व प्रशिक्षण, लाख उत्पादन व प्रशिक्षण तसेच बांबू पासून अगरबत्ती काड्या तयार करणे करीता ४८२.२६ लक्षाचे पुरवणी मागणी प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आले. त्या अनुषंगाने आदिवासी विकास विभाग, शासन निर्णय क्रमांक विकेस-२०११/प्र.क्र. ५६/२०११/प्र.क्र. ५६/१९, दिनांक ५-३-१३ व रु. ४२७.९५ लक्ष व शासन निर्णय क्रमांक २०११/प्र.क्र. ४१४ का. १९, दिनांक ६-३-१३ अन्वये ४४.३६ लक्ष असे एकूण ४७२.३१ लक्ष अनुदान प्राप्त झाले. त्यातील सन २०१२-१३ मध्ये ३७६.१९ लक्ष खर्च करण्यात आलेले आहे. उर्वरीत ९६.१२ शिल्लक रक्कमेपैकी ३४.५८ अनुदान सन २०१३-१४ साठी प्राप्त झाले आहे.

सामाजिक वनीकरण

प्रस्तावना

१.१ महाराष्ट्र राज्यात वनाखालील क्षेत्रफळ ६४.०७८ चौ.कि.मी. (भूभागाच्या २०.८%) इतके असले तरी त्यातील बराचसा भाग वृक्षाच्छादित नाही. लोकसंख्येच्या वाढीमुळे शेतीसाठी जमिनीची मागणी वाढल्याने वन वाढीकरिता ज्यादा जमीन उपलब्ध होणे अशक्य आहे. वनश्रीपासून जनतेच्या दैनंदिन गरजा म्हणजे लाकूड, सरपण जनावरांसाठी चारा, गवत आणि इतर औद्योगिक आणि औषधी वनस्पती इत्यादी उत्पादनासाठी वनांचे अत्यंत महत्वाचे आहे. लोकसंख्येच्या वाढीमुळे वनसंपत्ती वरील ताण बराच वाढला असून वाढलेल्या मागणीमुळे सध्या अस्तित्वात असलेल्या वनातून मागणी प्रमाणे पुरवठा करणे अवघड झाले आहे. त्यामुळे मागणी व पुरवठा यातील तफावत सतत वाढत आहे. हा तुटवडा काही प्रमाणात भरून काढण्यासाठी शासनाकडे उपलब्ध असलेल्या वनजमिनीची वाढ उपलब्ध असलेल्या इतर शासकीय किंवा खाजगी जमिनीवर एक पर्याय म्हणून वृक्ष लागवडीखाली क्षेत्र वाढविणे अपरिहार्य आहे. म्हणून महाराष्ट्र शासनाने १९८३ या वर्षी यू.एस.ए.आय.डी. या आंतरराष्ट्रीय संस्थेच्या आर्थिक सहाय्याने “ सामाजिक वनीकरण ” हा नवीन महत्वाकांक्षी प्रकल्प हाती घेतला होता व दिनांक ३० सप्टेंबर, १९९० पर्यंत राबविण्यात आला. हा प्रकल्प जनसामान्याकरिता व त्यांचेकडून चालविण्यात येणारा कार्यक्रम होय. या कार्यक्रमाची निकड लक्षात घेऊन तो प्रारंभ करून कालांतराने व्यवस्थापन साधण्याचे हेतूने महाराष्ट्र शासनाने “ फलोत्पादन आणि सामाजिक वनीकरण विभाग ” हा स्वतंत्र विभाग दिनांक १ जुलै, १९८१ पासून मंत्रालयात निर्माण केला. राज्यामध्ये महासंचालकांच्या मुख्य अधिकाराखाली कार्यक्रम राबविण्यात येत असून महासंचालकांचे अधिपत्याखाली महाराष्ट्रात उपमहासंचालक कार्यालये ६ व उपसंचालक कार्यालये ३३ निर्माण करण्यात आली आहेत. डिसेंबर, १९८६ पासून सामाजिक वनीकरण कक्ष, महसूल व वन विभागाला जोडण्यात आला होता. तथापि, १ जुलै, १९९२ पासून हा विभाग सामान्य प्रशासन विभाग अधिसूचना क्रमांक आरजी-१०९२/सीआर-३०९२-एक्स.व्ही.आय.आय. (ओ आणि एम), दिनांक ५ जून, १९९२ अन्वये जलसंधारण विभागास जोडण्यात आला असून ग्रामविकास व जलसंधारण विभागाचे त्यावर नियंत्रण आहे.

१.२ सामाजिक वनीकरणात व्यक्ती, समाज हा प्रमुख घटक असल्याने त्यांना मान्य होईल अशा पद्धतीने रोपवनाच्या आणि त्याच्या व्यवस्थापनाचा कार्यक्रम आखणे अगत्याचे आहे. विस्तार कार्यक्रमाचे नियोजन व अंमलबजावणी इत्यादी कार्यक्रम सुद्धा सामाजिक वनीकरण विभागाने जबाबदारीने करावयाचे आहे.

सामाजिक वनीकरण विभागांमार्फत राबविण्यात येणा-या योजना खालीलप्रमाणे आहेत.

१. वनीकरणाचा भरगच्च कार्यक्रम
२. वनमहोत्सव
३. बाबासाहेब आंबेडकर मध्यवर्ती रोपवाटिकाचे आधुनिकीकरण व बळकटीकरण
४. सामाजिक वनीकरण प्रसिद्धी, प्रचार व प्रशिक्षण कार्यक्रम.
५. वनपर्यटन
६. वनीकरणाद्वारे सागरी किनारपट्टीचे संरक्षण
७. विद्यार्थी हरीत सेना
८. किसान रोपवाटिका
९. निवडलेल्या पाणवहाळ क्षेत्रातील वनेतर सामूहिक पडीक जमिनीवर वृक्ष लागवड
१०. मनरेगा-महाराष्ट्र ग्रामीण राष्ट्रीय रोजगार हमी योजना
११. कॅम्पा (संनियंत्रण)
१२. केंद्रपुरस्कृत पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम
१३. केंद्रस्तरीय एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रम (IWMP).

वरीलपैकी १ ते ७ योजना शासन महसूल व वन विभागाकडून मंजूर झालेल्या निधीतून केली जाते. वनमहोत्सव, बाबासाहेब आंबेडकर मध्यवर्ती रोपवाटिकेचे आधुनिकीकरण व बळकटीकरण, सामाजिक वनीकरण प्रसिद्धी, प्रचार व प्रशिक्षण कार्यक्रम, किसान रोपवाटिका निवडलेल्या पाणवहाळ क्षेत्रातील वनेतर सामूहिक पडीक जमिनीवर वृक्ष लागवड आणि वनीकरणाद्वारे सागरी किनारपट्टीचे संरक्षण या योजना शासन महसूल व वनविभाग विभागाकडून मंजूर झालेल्या अनुदानातून राबविण्यात येतात. पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम ही योजना १००% केंद्र पुरस्कृत असून नियोजन विभागांमार्फत प्राप्त झालेल्या अनुदानातून राबविली जाते. क्र. ९ ते क्र. १३ ह्या केंद्रशासनाचे अर्थसाहाय्यातून राबविण्यात येते.

एकात्मिक पाणलोट व्यवस्थापन कार्यक्रम विकासाच्या कामासंबंधी असून जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेमार्फत निधी प्राप्त होती. महाराष्ट्र ग्रामीण राष्ट्रीय रोजगार हमी योजना ही नियोजित विभागामार्फत जिल्हाधिका-यांकडून उपलब्ध होणा-या निधीनुसार राबविण्यात येत असल्याने सामाजिक वनीकरण विभागाने केलेल्या कामाचा तपशील व खर्चासंबंधीची माहिती सदरच्या कार्यक्रम अंदाजपत्रकात समाविष्ट नाही.

महाराष्ट्र ८१,००० हे. क्षेत्र लागवडीखाली आणण्याचा महत्वाकांक्षी कार्यक्रम फलोत्पादन सामाजिक वनीकरण विभागाने आखला व हा प्रकल्प तयार झाला. या प्रकल्पास यु.एस.ए.आय.डी. या आंतरराष्ट्रीय संस्थेकडून आर्थिक सहाय्य उपलब्ध झाले. सन १९८३ पासून सन १९९०-९१ पर्यंत हे आर्थिक सहाय्य उपलब्ध होते. त्यानंतर राज्य शासनाच्या वार्षिक योजनेत नवीन लागवडीच्या कामाची तरतूद करण्यात येत आहे.

कार्यक्रम अंदाजपत्रकाच्या तंत्रानुसार पहिल्या भागात प्रस्तावित दुस-या भागात वित्तीय आवश्यक तसेच उद्दीष्टवार वर्गीकरणात खर्च करण्यात येतो ती पद्धत आणि विधीमंडळाच्या मान्यतेसह खर्चाची तरतूद ज्या शिर्षाखाली करण्यात येते ते प्रधान लेखाशिर्ष दर्शविण्यात आले असून तिस-या भागात कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण दिलेले असून कर्मचारी विषयक गोषवारा स्वतंत्र दिलेला आहे.

१. संचालन व प्रशासन

सामाजिक वनीकरण प्रकल्प राबविण्यासाठी आवश्यक कर्मचारी वर्गाची निर्मिती करण्यात आली असून प्र. मू. व. स. सामाजिक वनीकरण अधिपत्याखाली ६ वृत्ते व ३३ विभाग करण्यात आले आहेत. वृत्त पातळीवर वनसंरक्षक व जिल्हा पातळीवर विभागीय वन अधिकारी हे सर्व प्रशासकीय, तांत्रिक व आर्थिक कार्यभार सांभाळतात. वनसंरक्षकाच्या अधिपत्याखाली प्रत्येक जिल्ह्यात दोन सहाय्यक वनसंरक्षक, १० वप, अ १० वनपाल ५ वनरक्षक कार्यालयीन कर्मचा-यांची पदे आहेत. सन १९९३-९४ मध्ये वाढीव कामाची व्याप्ती लक्षात घेऊन शासनाने १५ वनक्षेत्रपाल, ३० वनपाल व ६० वनरक्षक या पदांची निर्मिती केली आहे.

सन २०१७-१८ मध्ये प्र. मू. व. स. सामाजिक वनीकरण व सन २०१७-२०१८ वृत्ताकरिता रुपये २७१.२६ लाख व विभागाकरिता रुपये ७५४९.४७ लाख या प्रमाणे एकूण रुपये ८८१९१.७५ लाख खर्च झाला आहे. सन २०१७-१८ मध्ये महासंचालनालय व ६ वृत्ताकरिता रुपये ५.४.७१ लाख व ३३ विभागाकरिता रुपये ७५१५.१८ लाख याप्रमाणे एकूण रुपये ८१९१.७५ लाख मूळ अनुदान मंजूर आहे. महासंचालनालय व ६ वृत्ताकरिता रुपये ७२३.७३ लाख व ३३ विभागाकरिता रुपये ६२४३.२५ लाख याप्रमाणे एकूण रुपये ६९७०.८८ लाख इतके अनुदान प्रस्तावित आहे. सन २०१८-१९ करिता साववी कार्यालयामध्ये व ६ वृत्ताकरिता रुपये ८४११.५७ लाख व ३३ विभागांकरिता रुपये ७८५५.९६ लाख असे एकूण रुपये ८६९७.५३ लाख इतका खर्च करण्यात आली आहे. सन २०१९ करिता १०३५४.१६ निधी खर्च आहे. सन २०२०-२१ करिता १४७२६.९९ लाख तरतूद मंजूर करण्यात आली. सन २०२०-२१ करिता २३९४८.५९ लक्ष निधी प्रस्तावित आहे.

२. सामाजिक वनीकरण अंतर्गत लेखा परिक्षण पथक

महाराष्ट्र शासन, ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग शासन निर्णय क्रमांक एसएलएफ-१४९४ प्र.क्र. १२४, दिनांक २२ फेब्रुवारी, १९९५ अन्वये सामाजिक वनीकरण विकास क्षेत्राच्या कामाची व्याप्ती दिवसेंदिवस वाढत चालली असल्याने विभागांतर्गत लेख्यांची वेळोवेळी तपासणी करण्याची आवश्यकता निर्माण झाल्यामुळे सामाजिक वनीकरण अंतर्गत लेखा परिक्षण पथक निर्माण केले त्यामध्ये १ लेखा परिक्षण अधिकारी, १ मुख्यलेखापाल, १ लेखापाल, १ लिपिक अशी पदे निर्माण केलेली आहे. सन २०१७-१८ मध्ये रुपये २०.२६ लाख खर्च झाला असून सन २०१८-१९ करिता रुपये ३५.५२ लाख मंजूर आहे. सन २०१९-२० करिता रुपये ४३.२०२ लक्ष अनुदान मंजूर आहे. सन २०-२१ करिता ७०.०३ लाख निधी प्रस्तावित आहे.

३. सामाजिक वनीकरण अंतर्गत नियमित आस्थापनेवर रोजंदारीवर काम करणारा कर्मचारी वर्ग-

महाराष्ट्र शासन, ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, शासन निर्णय क्रमांक आस्था-१०९४/प्र.क्र. ५२०१-जल-१३, दिनांक १९ ऑक्टोबर १९९६ अन्वये ११६४ मजुरांना नियमित आस्थापनेवर सामावून घेतले आहे. शासन निर्णय क्रमांक आस्था-२०१२/प्र.क्र. २०४/जल-१३, दिनांक ३१ ऑक्टोबर, २०१३ मध्ये ४५० मजुरांना नियमित आस्थापनेवर सामावून घेतले आहे. सन २०१८-१९ करिता रुपये २५६०.७१ लाख मूळ तरतूद मंजूर असून प्रस्तावित अनुदान रुपये २५४७.९९ लाख इतके आहे. सन २०१८-१९ करिता रुपये २६६५.८३ लाख खर्च आहे. सन २०१९-२० करिता एकूण ३६४१.८६ लक्ष निधी खर्च आहे. सन २०२१ करिता ४६९२.८३ लाख तरतूद करण्यात आली आहे सन २०२१-२२ करिता ४६९५.६० लक्ष निधी प्रस्तावित आहे.

समग्र कार्यक्रम : सध्या सुरु असलेल्या योजना

१. मध्यवर्ती रोपमळे

वेगवेगळ्या योजनांतर्गत लागवडीखाली आवश्यक रोपांची गरज नजीकच्या रोपवाटिकेतून भागविण्यासाठी प्रत्येक जिल्हाच्या मध्यवर्ती ठिकाणी ३३ मध्यवर्ती रोपवाटिका स्थापन करण्यात आल्या आहेत. त्याची जिल्हानिहाय यादी सोबत जोडली आहे. या कार्यक्रमांत नवीन रोपनिर्मिती रोपांच्या देखभालीची कामे, सागी वाफे निर्मिती/देखभाल रोपवाटिकांची निगा व दुरुस्ती तसेच मंजूर कर्मचारी वृंदाचे वेतन आणि भत्ते इत्यादींसाठी तरतूद प्रस्तावित आहे.

सन २०१६-१७ करिता रुपये ५२५.५२ लाख मूळ तरतूद मंजूर असून प्रस्तावित अनुदान रुपये ५९५.१६ लाख मंजूर आहे. सन २०१७-१८ करिता रुपये १३०४७.८९ लाख तरतूद मान्य करण्यात आली. सन २०१८-१९ करिता ६२०.१४ लाख तरतूद मंजूर आहे. सन २०१९-२० करिता ४६६.५० लक्ष खर्च झाला आहे. सन २०२०-२१ करिता ८०९.७० लक्ष तरतूद मंजूर आहे सन २०२१ करिता रु. ४६७७.५५ लक्ष प्रस्तावित आहे.

२. पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम

सदर योजनांतर्गत वेतन व भत्यावर खर्च सन १६-१७ मध्ये ५०.३२ लाख खर्च झाला. २०१७-१८ करिता ४६.२१ लक्ष व सन २०१८-१९ करिता रु. ६२.८९ लाख खर्च झाला सन २०१९-२० करिता रु. ९२.९५ लाख खर्च केली आहे. सन २०२०-२१ करिता रु. १२९.८० लाख इतका निधी मंजूर आहे व सन २०-२१ करिता १५४.०४ इतका निधी प्रस्तावित आहे.

३. वनमहोत्सव

वनसंवर्धनाची जाणीव ग्रामीण व नागरी लोकांत निर्माण करण्यासाठी व नवीन पिढीत वृक्ष प्रेम निर्माण करण्यासाठी दर वर्षी ५ जून ते १५ ऑगस्ट या कालावधीत विविध ठिकाणी वृक्ष लागवड करून वनमहोत्सव कार्यक्रम साजरा करण्यात येतो. शासनाच्या रोपवाटिकेतून योग्य प्रतीची रोपे शेतकरी, स्वयंसेवी संस्था व सामाजिक संघटना यांना सवलतीच्या दराने पुरविण्यात याव्यात. सन २०१७-१८ करिता ४७३०.०० लक्ष खर्च झाले. सन २०१८-१९ मध्ये १०१८१.८१ खर्च झालेला आहे. सन २०१९-२० मध्ये ३८६४.८९ खर्च झाला आहे व सन २०२०-२१ साठी २००० लक्ष नियत व्यय मंजूर आहे.

निवडलेल्या पाणवहाळ क्षेत्रातील वनेतर सामूहिक जमिनीवर वृक्ष लागवड :

या योजने अंतर्गत वनेतर सामूहिक जमिनीवर वृक्षलागवड केली जाते. या योजनेंतर्गत पूर्वपावसाळी कामे ते तृतीय वर्ष कामे ही केली जातात. त्यामुळे ३३ टक्के क्षेत्र वनाखाली आणण्याचे उद्दिष्ट पूर्तीसाठी मदत होते. सदर योजनेंतर्गत वनेतर सामूहिक/सार्वजनिक क्षेत्रावर वृक्षलागवड करण्यात येत असल्याने त्यामुळे ३३ टक्के क्षेत्र वनाखाली आणण्याच्या उद्दिष्टपूर्तीसाठी मदत होणार आहे. तसेच लोकसहभागानुन जनतेत वनीकरणाबाबत जनजागृती साध्य होणार आहे. सन २०१६-१७ मध्ये बांधील कामे तृतीय वर्ष कामे १७१.०० हे., द्वितीय वर्ष कामे ११७.०० हे., प्रथम वर्ष कामे १३९ हे.. वनीकरणाची कामे ही हंगामी स्वरूपाची असतात. तसेच प्रस्तावित नवीन लागवडपूर्व कामांसाठी १७५ हे. क्षेत्र उपलब्ध असून सदर कामे माहे जानेवारी ते मार्च या कालावधीत करण्यात येतात.

वर्ष	आर्थिक तरतूद	प्राप्त अनुदान	झालेला खर्च मार्च, अखेर
२०१६-१७	१२९५.०५	१२९५.०५	१२९५.०५
२०१७-१८	४७३०.००	४७३०.००	४७३०.००
२०१८-१९	१०२०१.०५	१०२०१.०५	१०१८१.८१
२०१९-२०	८१७४.००	४१६२.२४	३८६४.८९

योजनेअंतर्गत स्थापन करण्यात आलेल्या व मंजूर कर्मचारी वृंदाचा वेतन व भत्यावरील खर्च ग्रामविकास व जलसंधारण विभागाकडून प्राप्त झालेल्या योजनेतर अनुदानानुन केला जातो. सन २०२०-२१ करिता रुपये २००० लाख नियतव्यय केली आहे.

महाराष्ट्र सामाजिक वनीकरण विभाग

जिल्हावार मध्यवर्ती रोपवाटिकांचे स्थान

अ. क्र. (१)	वृत्त (२)	जिल्हा (३)	रोपवाटिका ज्या गावात शहरात आहे त्यांचे नांव (४)	रोपवाटिका क्षेत्र (५)	
१	अमरावती	१. बुलढाणा	पिंपळनेर रोपवाटिका, तहसील देऊळगावराजा	१.० हे.	
			येळगाव रोपवाटिका, तहसील बुलढाणा	१.० हे.	
			नळगंगापूर रोपवाटिका, तहसील नळगंगापूर	३.० हे.	
			२. यवतमाळ	निळोणा रोपवाटिका, तहसील यवतमाळ	१.५० हे.
			३. अकोला	लोणी बारलिंगा रोपवाटिका, अकोला	११.० हे.
२	नागपूर	४. अमरावती	वडाळी रोपवाटिका, तहसील अमरावती	४.५० हे.	
			५. वाशिम	पिंपरी फॉरेस्ट रोपवाटिका, तहसील कारंजा	४.०० हे.
			६. नागपूर	निमजीवेणा रोपवाटिका, तहसील नागपूर	७.६१ हे.
			७. वर्धा	स्मृतीचन वर्धा रोपवाटिका, तहसील वर्धा	१.७५ हे.
			८. भंडारा	शिवनी बांध रोपवाटिका, तहसील मोरगाव अर्जुनी	११.० हे.
३	औरंगाबाद	९. चंद्रपूर	चंद्रपूर रोपवाटिका, तहसील चंद्रपूर	२.० हे.	
			१०. गडचिरोली	गडचिरोली रोपवाटिका, तहसील गडचिरोली	६.० हे.
			११. गोंदिया	गोंदिया रोपवाटिका, तहसील गोंदिया	४.० हे.
			१२. लातूर	तांदूळजा रोपवाटिका, तहसील लातूर	७.० हे.
			१३. जालना	स्मृतीचन वर्धा रोपवाटिका, तहसील जालना	६.० हे.
			१४. परभणी	अकोला रोपवाटिका, तहसील जितूर	१०.० हे.
				सेलू रोपवाटिका, तहसील सेलू	२० आर
			१५. नांदेड	अंजापूर रोपवाटिका, तहसील बिलोली	४.० हे.
			१६. बीड	खासबाग रोपवाटिका, तहसील बीड	१.० हे.
				नळवंडी रोपवाटिका, तहसील बीड	१.० हे.
४	नाशिक	१७. औरंगाबाद	चिकलठाणा रोपवाटिका, तहसील औरंगाबाद	५.० हे.	
			१८. उस्मानाबाद	आळणी रोपवाटिका, तहसील उस्मानाबाद	७.५० हे.
			१९. हिंगोली	कळमनूरी रोपवाटिका, तहसील हिंगोली	४.० हे.
			२०. जळगांव	यावल रोपवाटिका, तहसील यावल	९.० हे.
				मेहरुण रोपवाटिका, जळगांव	२.५० हे.
५	पुणे	२१. अहमदनगर	औझर रोपवाटिका, तहसील संगमनेर	४.५४ हे.	
			२२. नाशिक	गंगाकाठ रोपवाटिका, तहसील नाशिक	१.५० हे.
			२३. धुळे	करले रोपवाटिका, तहसील शिंदखेडा	५.०० हे.
			२४. नंदुरबार	ठोकरतळे रोपवाटिका, तहसील नंदुरबार	५.०० हे.
			२५. सांगली	जत रोपवाटिका, तहसील जत	१०.० हे.
			२६. कोल्हापूर	कागल रोपवाटिका, तहसील कागल	२.० हे.
			२७. सातारा	येरलवाडी रोपवाटिका, तहसील खटाव	२.० हे.
			२८. सोलापूर	हिंप्पर्गा, स्मृतीवन रोपवाटिका, तहसील उत्तर सोलापूर	१०.० हे.
६	कोकण	२९. पुणे	भोसरे रोपवाटिका, तहसील माढा	२.० हे.	
				तरंगवाडी रोपवाटिका, तहसील इंदापूर	७.० हे.
			३०. रायगड	पहेल रोपवाटिका, तहसील माणगाव	६.० हे.
			३१. ठाणे	टेण रोपवाटिका, तहसील पालघर	८.० हे.
			३२. रत्नागिरी	गव्हाणे रोपवाटिका, तहसील लांजा	६.० हे.
३३. सिंधुदुर्ग	मुळदे रोपवाटिका, तहसील कुडाळ	६.२५ हे.			

शासन महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई यांचेकडील शासन निर्णय क्र. साववि-२०१५/प्र.क्र. ३६/फ-११, दिनांक १६ जून, २०१५ अन्वये सामाजिक वनीकरणांतर्गत मंजूर झालेल्या योजनांचा समावेश वन/सामाजिक वनीकरण विभागांतर्गत सुरु असलेल्या योजनांमध्ये करण्यात आलेला आहे. त्या योजना खालीलप्रमाणे :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शासकीय मध्यवर्ती रोपवाटिकेचे आधुनिकीकरण व बळकटीकरण

या योजनेअंतर्गत ३३ शासकीय मध्यवर्ती रोपवाटिकांमध्ये उच्च तंत्रज्ञानाद्वारे रोपेनिर्मितीसाठी पायाभूत सुविधा निर्माण करणे व त्यांची देखभाल, दुरुस्ती इ. कामे प्रगतीपथावर आहे.

त्याचप्रमाणे सन २०१५-१६ मध्ये विभागीय स्तरावर एक याप्रमाणे राज्यात (१) सहा ठिकाणी उच्च तंत्रज्ञानाद्वारे रोपवाटिका स्थापित करण्यात येत आहेत. तसेच (२) प्रत्येक तालुक्याच्या ठिकाणी एक याप्रमाणे एकूण २८० तालुक्यांचे ठिकाणी आधुनिक रोपवाटिका स्थापित करणेचे काम प्रगतीपथावर आहे.

या योजनेद्वारे सर्वसामान्य जनतेला तसेच शेतक-यांना व्यावसायिकदृष्ट्या फायदेशीर ठरणा-या विविध प्रजातीच्या रोपांची निर्मिती करून पुरवठा करण्यात येणार आहे. तसेच रोपे लागवडीबाबत तांत्रिक मार्गदर्शन करण्यात येणार आहे.

वर्ष रु. लाख	आर्थिक तरतूद रु. लाख	प्राप्त अनुदान रु. लाख	झालेला खर्च रु. लाख
२०१७-१८	४१७०.००	३३३६.००	३३३६.००
२०१८-१९	१२०००.००	१००८०.००	१००८०.००
२०१९-२०	४१६०.००	२१७४.५४	२११३.०४

सन २०२०-२१ साठी रु. २००० लक्ष इतका नियतव्यय मंजूर आहे.

नवीन योजना :

(१) स्व. उत्तमराव पाटील वन उद्यानांची निर्मिती करणे—या योजनेंतर्गत ६८ स्थळांची निवड करून त्यामध्ये लोकसहभागाद्वारे स्थानिक जैवविविधतेचे जतन करणे, वन, वन्यजीव, पर्यावरण इ. बाबत जनजागृती करणे. विविध वनांची निर्मिती करणे, स्थानिक लोकांना पर्यटनासाठी जागा उपलब्ध करून देणे इ. उद्दिष्टे ठेवण्यात आली आहेत.

वर्ष रु. लाख	आर्थिक तरतूद रु. लाख	प्राप्त अनुदान रु. लाख	झालेला खर्च रु. लाख
२०१६-१७	३०००.००	२९९१.५९	२९९१.५९
२०१७-१८	२०८०.००	२०८०.००	२०८०.००
२०१८-१९	२०००	१४००.००	१७०४.३३

सन २०२०-२१ करीता रु. ७०० लक्ष नियत व्यय मंजूर आहे.

(२) चंद्रपूर जिल्ह्यातील बल्लारपूर मार्गावर बंगलोरच्या धर्तीवर बोटॅनिकल गार्डन निर्माण करणे—विदर्भ प्रदेश जैवविविधतेने अत्यंत समृद्ध आहे त्याची माहिती जनमानसामध्ये होणे आवश्यक आहे. अनेक वनस्पती व प्राण्यांचे मूळ वंशज जंगलातच आढळून येतात. सदरचा Gene Pool चे संरक्षण व संवर्धन होणे आवश्यक आहे. भविष्यातील पिढींसाठी त्याचे जतन होण्यासाठी चंद्रपूर जिल्ह्यातील बल्लारपूर मार्गावर बोटॅनिकल गार्डन विकसित होणे आवश्यक आहे. सदरचे गार्डन हे सेंट्रल इंडियातील एक भव्य पार्क म्हणून विकसित करण्यात येईल त्यासाठी तज्ञांच्याकडून सविस्तर आराखडा तयार करून त्यामध्ये दुर्मिळ वनस्पतींची लागवड करणे, सुशोभिकरण करणे, अद्यावत माहिती केंद्र उभारणे इ. कामे प्रस्तावित आहेत.

प्रस्तावित बोटॅनिकल गार्डनचे क्षेत्र हे दोन भागात विखुरलेले असून त्यापैकी रस्त्याच्या डावीकडील भाग हा कं. नं. ५७९ हे वनक्षेत्र आहे. सदर भागामध्ये विविध वृक्ष समूहाच्या जातीची स्थानिक परिसंस्थेतील वृक्षांची लागवड करण्यात येईल. तसेच त्यामध्ये १० ते १५ वृक्ष समूहाचे सुमारे १००० प्रजातीची लागवड व २००० वन्यप्राण्यांच्यासाठी भाग विकसित करण्यात येणार आहे. तसेच पर्यटकांना भेटीसाठी पायवाटा विकसित करण्यात येणार आहे.

योजनेचे मुख्य उद्देश्य :

- दुर्मिळ व धोकाग्रस्त प्राणी वनस्पतींचे भविष्यातील पिढ्यांसाठी संरक्षण व संवर्धन करणे.
- जनसामान्यांना जैवविविधतेचे महत्त्व पटवून देण्यासाठी जनजागृती निर्माण करणे.
- दुर्मिळ जैवविविधतेचे संवर्धन करणे.

- स्थानिक लोकांना रोजगार निर्मिती करणे.

वर्ष	आर्थिक तरतूद	प्राप्त अनुदान	झालेला खर्च
रु. लाख	रु. लाख	रु. लाख	रु. लाख
२०१७-१८	७७७८.००	२८०४.००	२८०४.००
२०१८-१९	१०९४४.५१	९८०.००	. .

२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०
१००० लक्ष	१००० लक्ष	५०० लक्ष

(अ) भरीव वनीकरण कार्यक्रम (Massive Afforestation Programme)

या योजनेतर्गत खालीलप्रमाणे २ योजनांचा समावेश करण्यात आलेला आहे.

१. महत्वाच्या रस्त्यांच्या दुतर्फा असणा-या टेकड्यांचे हरितीकरण

या योजनेतर्गत राज्यात प्रत्येक महसुली विभागात २ याप्रमाणे एकूण १२ स्थळांची निवड करण्यात आलेली आहे. सदर निवडलेल्या क्षेत्रावर सन २०१८ मध्ये पूर्वपावसाळी कामे करण्याचे काम प्रगतीपथावर आहे. या योजनेतर्गत किमान ३० हेक्टर क्षेत्र निवडून त्यामध्ये जल-मृदसंधारणाची व वृक्षलागवडीची कामे केली जाणार आहेत.

वर्ष	आर्थिक तरतूद	प्राप्त अनुदान	झालेला खर्च
रु. लाख	रु. लाख	रु. लाख	रु. लाख
२०१७-१८	४००	४००	४००
२०१८-१९	६१०	६१०	६१०
२०१९-२०	३७५	३०७	३०४.३६

२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२२	एकूण
लक्ष	६२० लक्ष	४४० लक्ष	२६० लक्ष	१८० लक्ष	१७०० लक्ष

सन २०२०-२१ साठी ५०० लक्ष नियतव्यय मंजूर आहे.

२. महत्वाचे रस्ते, कालवे व रेल्वे दुतर्फा वृक्ष लागवड करणे.

या अंतर्गत जिल्हा मार्ग, पंतप्रधान ग्रामसडक योजना व इतर रस्त्यांच्या दुतर्फा तसेच कालवे व रेल्वे दुतर्फा वृक्षलागवड कामांसाठी सन २०१५-२०१६ मध्ये एकूण १३९० कि. मी. क्षेत्रावर लागवडपूर्व कामे प्रगतीपथावर आहेत.

वर्ष	आर्थिक तरतूद	प्राप्त अनुदान	झालेला खर्च
रु. लाख	रु. लाख	रु. लाख	रु. लाख
२०१७-१८	१०२३२.६७	१०२३२.६७	१०२३२.६७
२०१८-१९	४६१८९.९४	४६१८९.९४	४६१८९.९४

२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२०२२	२०२२-२३	एकूण
५०० लक्ष	३०४७ लक्ष	५७०९ लक्ष	७५३६ लक्ष	३८२३ लक्ष	१९१७ लक्ष	२२५३२ लक्ष

सन २०२०-२१ साठी ६९२५१.०० लक्ष नियतव्यय मंजूर आहे.

३. वनक्षेत्रामध्ये पर्यटन विकास (राज्य) २४०६२२९५

(ब) इको टूरिझम (राज्य योजना) : या योजनेमध्ये खालीलप्रमाणे ३ योजनांचा समावेश करण्यात आलेला आहे.

वनेतर क्षेत्रातील पाणथळे, सरोवरे इ. ठिकाणच्या जैवविविधतेचे व्यवस्थापन :

या योजनेतर्गत प्रत्येक महसुली विभागात १ याप्रमाणे राज्यात एकूण ६ स्थळांची निवड करण्यात आलेली आहे. या योजनेतर्गत निवडण्यात आलेल्या पाणथळ-सरोवराच्या सभोवतालच्या अस्तित्वात असलेल्या जैवविविधतेचा अभ्यास करून जैवविविधता टिकून राहणेसाठी तसेच यामध्ये वृद्धी होणेसाठी स्थानिक लोकांच्या मदतीने व सहभागाने कृती आराखडा तयार करून त्याची अंमलबजावणी करण्यात येणार आहे.

वर्ष	आर्थिक तरतूद	प्राप्त अनुदान	झालेला खर्च
रु. लाख	रु. लाख	रु. लाख	रु. लाख
२०१७-१८	६९.००	६९.००	६९.००
२०१८-१९	५५.६७	५५.६७	५५.६७
२०१९-२०	१००.००	१७.०३	१५.२३

२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२०२१	२०२१-२०२२	एकूण
६७ लक्ष	१२० लक्ष	१०८ लक्ष	६० लक्ष	४२ लक्ष	३९७ लक्ष

तक्ता-एक
TABLE — I

तक्ता एक
TABLE I

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :

(रुपये हजारात)

(ii) Financial Requirements :

(Rs. in thousands)

वर्गीकरण (1)	प्रत्यक्ष खर्च, २०१९-२०२० Actual Expenditure, 2019-2020	अर्थसंकल्प, २०२०-२०२१ Budget Estimates, 2020-2021	सुधारित अंदाज, २०२०-२०२१ Revised Estimates, 2020-2021	अर्थसंकल्प, २०२१-२०२२ Budget Estimates, 2021-2022
	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
वनरोपन योजना				
अ-कार्याचे वर्गीकरण				
<i>A—Activity Classification—</i>				
(१) वनरोपन व मृदबाष्प संधारण (44060797)		
	(2406 0238)			
(i) Soil and Moisture Conservation	15538	30000	78421	94289
(२) मध्यवर्ती रोपमळे १९३८५२..
(३) सामाजिक वर्गीकरण मध्यवर्ती रोपवणे (2406 8562)	45362	80970	68685	64017
(४) वन्यपशु क्षेत्रामध्ये प्राण्यांचे संरक्षणाकरीता बांधकाम करणे (2406 2221) (योजनांतर्गत)
(५) (नेहमीच्या वापरातील इमारती लाकडांची झाडे लावणे) (2406 0265)	29061	32483	32123	34493
(v) Plantation of General Utility Timber (2406 0265)
(६) जलदगतीने वाढणा-या झाडांची लागवड (2406 0274)	2767	3387	3369	3620
(vi) Plantation of quick growing species (2406 0274)				
(७) वनविकास करापासून मिळणा-या जमा रकमामधून वित्त व्यवस्था करण्यात आलेल्या योजना (4406 0171)				
(vii) Scheme Financed from receipt from Forest Development Tax	19668	30000	20250	25000
(८) भरीव वनीकरण कार्यक्रम				
(viii) Massive Afforestation (4406 0492)	9660889	10475100	6134944	10380000

(९) ग्राम परिसर व आदिवासी विकास . . (2406 1521) (24068711)	478127	1050000	814334	1250000
(१०) (१४) (१२) (०१) संरक्षित वनाच्या लगतच्या . . गावातील अनुसूचित जमातीच्या कुटुंबांना गॅस व सोलर कुकरचा पुरवठा करणे (२४०६ ए८०१)(१४) (०१) Distributation of Cooking gas & Solar Cooker to Scheduled Caste in protected forest area (2406 A801)	109243	0
(११) १३व्या वित्त आयोगाच्या शिफारशीनुसार वनव्यवस्थापना- साठी केंद्रीय सहाय्य (२४०६ ८४५३) (१६) (०१) Central Asstt. for management of forest as per recommendation of 13th Finance Commission. (2406 8453)
(१२) राखीव उद्यान व अभयारण्य परिसरातील . . गावांचे पुनर्वसन (राज्य) (2406 2241)	105000	580000	435000	400000
(१३) महाराष्ट्र वनविकास महामंडळ मर्यादितचे . . भागभांडवल (४४०६ ०१९८) अजंठा/एलोरा विकास प्रकल्प (2406 1691) . .	0	001
(१४) नियोजित केलेल्या पाणलोट क्षेत्रातील वनक्षेत्र . . सार्वजनिक जमिनीतील वृक्ष लागवड (2406 8598)
(१५) वनीकरणाद्वारे सागरी किनारपट्टीचे संरक्षण . .	1720	3300
(१६) (१३) (०४) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शासकीय . . रोपवाटीकेचे बळकटीकरण व आधुनिकीकरण (2406 8613)	211304	200000	150000	100000
(१७) (११) (२१) राष्ट्रीय बांबू अभियान (2406 8631). . (2406 9631) (2406 4004)	71183	800000	480000	504000
(१८) (११) (१८) राष्ट्रीय वनरोपण कार्यक्रम (१००%) . . कें. नि. (2406 8482) (2406 4013)	0	26412	15847	24323
(१९) (११) (२०) राष्ट्रीय वनरोपण कार्यक्रम अ. जा. उपयोजन (2406 8491) (2406 4022)	0	8595
(२०) (००) (०१) पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम उपयोजन (25510279)

एकूण—(अ)

Total—(A)

.. 10749862

12520247

8311394

12879742

तक्ता-१-चालू
TABLE- I —contd.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
ब—उद्दिष्टवार वर्गीकरण—				
<i>B—Objectwise Classification—</i>				
(१) वनरोपन व मृदबाष्प संधारण—				
(i) Afforestation for Soil and Moisture (2406 0238)				
वेतन (4406 0797)				
Salaries
मजुरी				
Wages	12454	24000	24000	8000
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून)				
Non-Salaries (Except wages)	3104	6000	4500	2000
एकूण—(१)				
Total—(i)	15538	30000	28500	10000
(२) मध्यवर्ती रोपमळे— (2406 0256) NP				
(ii) Central Nurseries—				
वेतन				
Salaries	106734	74868	67381
मजुरी				
Wages	0	32671	..
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून)				
Non-Salaries (Except Wages)	29084	0	36912
एकूण—(२)				
Total—(ii)	135818	115310	104293
(३) सामाजिक वनीकरण, मध्यवर्ती रोपवणे— (2406 8562)				
(iii) SFD Central Nurseries—				
वेतन				
Salaries	29657	51962	45726
मजुरी				
Wages	0	20100	..
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून)				
Non-Salaries (Except Wages)	15705	2646	22959
एकूण—(३)				
Total—(iii)	45362	74708	68685

(४) (iv) वन्यपशू क्षेत्रामध्ये प्राण्याचे संरक्षणाकरीता बांधकाम
करणे— (2406 2221)

मजुरी

Wages

सा. पु.

..
..

एकूण—(४)

Total—(iv) ..

..
----	----	----	----	----	----

(५) (नेहमीच्या वापरातील इमारती लाकडाची झाडे
लावणे)

(v) Plantation of General Utility Timber— (2406 0265)

वेतन

Salaries

मजुरी

Wages

वेतनेतर (मजुरी वगळून)

Non-Salaries (Except Wages)

..	..	28905	31761	31761	33753
..	..	156	660
..	..	0	61	362	740

एकूण—(५)

Total—(v) ..

29061	32483	32123	34493
-------	-------	-------	-------

(६) जलदगतीने वाढणा-या झाडांची लागवड—

(vi) Plantation of quick growing species—

(2406 0274)

वेतन

Salaries

मजुरी

Wages

वेतनेतर (मजुरी वगळून)

Non-Salaries (Except Wages)

..	..	2746	3350	3350	3585
..
..	..	21	37	19	25

एकूण—(६)

Total—(vi) ..

2767	3387	3369	3610
------	------	------	------

तक्ता-१-चालू
TABLE- I —contd.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(७) वनविकास करापासून मिळणा-या जमा रकमामधून करण्यात आलेल्या योजना—				
(vii) Scheme Financed from receipts of Forest Development Tax—(44060171) वेतनेत्तर				
Non-Salaries	19668	30000	20250	25000
एकूण—(७)				
Total—(vii) ..	19668	30000	20250	25000
(८) भरीव वनीकरण कार्यक्रम—				
(viii) Massive Afforestation Programme— (4406 0492) मजुरी				
Wages	7095247	6635079	4634928	6574692
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून)				
Non-Salaries (Except Wages) ..	2565642	3840021	1500016	3805308
एकूण—(८)				
Total—(viii) ..	9660889	10475100	6134944	10380000

(९)(१४)(१२)(०१) संरक्षित वनाच्या

लगतच्या गावातील अनुसूचित
जमातीच्या कुटुंबांना गॅस व सोलर
कुकरचा पुरवठा करणे

(२४०६ ८१९५) (१४)(०१)

Distribution of Cooking gas &
Solar Cooker to Scheduled

Caste in Protected forest area

(2406 - A 801)

एकूण Total

109243

0

0

0

0

20,000

109243

20000

0

0

(१०) १३ व्या वित्त आयोगाच्या

शिफारशीनुसार वनव्यवस्थापनासाठी
केंद्रीय सहाय्य

(२४०६ ८४५३) (१६) (०१)

Central Asstt. For management
of Forest as per recommendation
of 13th Finance Commission

(2406 8453)

०२ मजुरी /०२ Wages

१३ प्रवास खर्च १३ Travel exp.

कार्यालयीन खर्च Office Exp.

इतर खर्च Other Exp.

(मजुरी, प्र.ख. व कार्या. खर्च वगळून)

एकूण Total—(x)

..

..

डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी जनवन विकास योजना

(११) ग्रामपरिसर व आदिवासी विकास कार्यक्रम-

(x) Programme—(2406 8711) (2406 1521)

वेतन

Salaries

मजुरी

Wages

सामग्री पुरवठा

Material Supply

इतर

Other

176494

422167

300000

400000

80002

255667

..

..

221631

371666

262500

600000

एकूण —(१८)

Total—(xi)

478127

1050000

562500

1000000

..

तक्ता १—चालू
TABLE I—contd.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(२०) (००) (०१) पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम (२५५१ ०२७९) वेतन	9464	8595	10250	13714
वेतनेत्तर	66	160	82	179
एकूण	9530	8755	10332	13893
(१२) हक्क व विशेषाधिकार निर्धारित राष्ट्रीय उद्यान व अभयारण्य परिसरातील गावांचे पुनर्वसन वेतनेत्तर (2406 2241)				
(xiv) Programme— इतर खर्च	105000	580000	435000	400000
Non-Salaries				
एकूण —(१४) Total—(xiv)	105000	580000	435000	400000
(१३) महाराष्ट्र वनविकास महामंडळ मर्यादित भाग भाडवल (गुंतवणूक)				
(xv) (4406 0198) 54 गुंतवणूका	..	1	1	1
(१४) निश्चित केलेल्या पाणलोट क्षेत्रातील वनेतर सार्वजनिक/सामूहिक जमिनीवर वृक्ष लागवड करणे
३३. अर्थसाहाय्य (२४०६ ८५९८)				
(१५) वनीकरणद्वारे सागरी किनार पट्टीचे संरक्षण अर्थसाहाय्य (२४०६ ८६०४)	1728	3300	1650	2000
(१६) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर शासकीय रोपवाटीकेचे बळकटीकरण व आधुनिकीकरण (५०) इतर खर्च (२४०६ ८६१३)	211304	20000	150000	100000

(१७)	(११)(२१) राष्ट्रीय बांबु अभियान (१०० क.पू.) (२४०६ ८६३१) ३३ अर्थसहाय्य (२४०६ A००४)	71183	800000	480000	504000
(१८)	राष्ट्रीय वन रोपण कार्यक्रम 100% (के.पू.) (२४०६ ८४८२) (२४०६ A०१३) मजुरी वेतनेतर मजुरी वगळून	.. 0 0	.. 15847 10565	.. 15847 10565	.. 24323 10000
	एकूण	0	26412	26412	34324
(१९)	(११)(२०) राष्ट्रीय वन रोपण कार्यक्रम 100% (के.पू.) (अनु. जाती उपक्रम) मजुरी (२४०६ ८४९१) वेतनेतर मजुरी वगळून (२४०६ ४०२२)	5157 3438
	एकूण	9464	8595
	(२०) (००) (०१) पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम (२५५१ ०२७९)	66	12977	10332	13893
	एकूण (२५) Total—(xv)	9530	8755	10332	13893
	एकूण Total
	एकूण (ब) Total—(B)	10892578	132,91,028	8068391	12707478
(क)	वित्त व्यवस्थेची साधने				
(C)	Sources of Finance— मागणी क्र. सी-७ Demand No. C-7 २४०६—वनीकरण व वन्यजीवन 2406—Forestry and Wild life मागणी क्र. सी-१० Demand No. C-10 ४४०६—वनीकरण व वन्यजीवन वनावरील भांडवली खर्च 4406—Capital Outlay on Forestry and Wild life मा.क्र.बी-७-२५५१ पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम
	एकूण (क) Total—(C)

(तीन) कार्यभाराचा सारांश आणि वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण :

(III) Work-Load Summary and Explanation of Financial Requirements :

(अ) वनरोपण व मृद ओलाव्याचे संरक्षण :—बरेच क्षेत्र विशेषतः कमी पावसाच्या कटीबंधातील वनोन्मुलीत आणि वनरिक्त आहे. माती व ओलावा यांचे संधारणाचा उपाय म्हणून अशा क्षेत्रात वनरोपणाचे काम घेतले आहे. त्वरित होणा-या धुपी पासून कृषी जमिनीला लागून असलेल्या जल विभागांचे संरक्षण करण्यासाठी ही एक महत्त्वाच्या कामाची बाब आहे. २०१८-२०१९ व २०१९-२०२० साली या कामासाठी असलेले व २०२०-२०२१ मध्ये प्रस्तावित केलेले क्षेत्र खालील तक्त्यात दिले आहे.—

(a) *Afforestation Soil and Moisture Conservation.*—There are large areas particularly in low rainfall zone; which are denuded and depleted of a growth and where afforestation as a measure of Soil and Moisture Conservation is undertaken. This is an important item of work for the production of Watershed adjoining agricultural lands against accelerated soil erosion. The following table gives the area covered under this item during 2018-2019 and 2019-2020 and proposed in 2021-2022.

कार्यक्रम-५

तक्ता दोन

TABLE No. II

अ. क्र.	बाब Item	औरंगाबाद Aurangabad	धुळे Dhule	ठाणे Thane	नाशिक Nashik	पुणे Pune	अमरावती Amravati	यवतमाळ Yeotmal	नागपूर Nagpur	कोल्हापूर Kolhapur	चंद्रपूर Chandrapur	गडचिरोली Gadchiroli	वन्य. नागपूर (14)	क्षेत्रसंचालक लातूर (15)	वन्य. मुंबई (16)	एकूण Total (17)
	लागवड—	0	0	335	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1.	Plantation—	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2280	1810	0	0
	प्रत्यक्ष २०१९-२०२०	0	1570	0	7286	58916	0	89960	0	8585	2813	0	0	0	0	171501
	Actuals for (a) . .	0	0	3365	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	2019-2020 (b) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1030	0	0
	अंदाजित २०२०-२०२१	0	7377	0	1207	182136	0	67587	0	70	1615.00	0	0	0	0	264387
	Estimated for (a) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	2020-2021 (b) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	प्रस्तावित, २०२१-२०२२	0	159	4700	590	163534	0	260881	0	400	0	0	0	300	0	430564
	Proposed for (a) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	2020-2021 (b) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	पावसाळ्यापूर्वीची कामे—															
2.	Premonsoon of Works—															
	प्रत्यक्ष २०१९-२०२०	0	1547	5879	1769	63695	0	86390	0	70	1615	0	0	1195	0	162160
	Actuals for (a) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	2018-2019 (b) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	अंदाजित २०२०-२०२१	0	762	335	470	171385	0	114092	0	400	0	0	0	380	0	287824
	Estimated for (a) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	2019-2020 (b) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	प्रस्तावित, २०२१-२०२२	0	339	3365	1760	80385	0	80597	0	1325	0	0	226	300	0	168305
	Proposed for (a) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	2021-2022 (b) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	लागवडीची देखभाल—															
3.	Maintenance of Plantation—															
	प्रत्यक्ष २०१९-२०२०	0	1592	10029.5	10563.86	71691	0	75755	0	4034	2672	0	0	1195	0	177530.86
	Actuals for (a) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	2019-2020 (b) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	अंदाजित २०२०-२०२१	0	800	14160	16268.86	89028	0	78156	0	14804	4536.040	0	0	1645	0	219397.86
	Estimated for (a) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	2019-2020 (b)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	प्रस्तावित, २०२१-२०२२	0	378	0	15181.86	124949	0	70157	0	13940	3307	0	226	1030	0	241470.86
	Proposed for (a) . .	0	0	12212.5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	2021-2022 (b) . .	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

(ब) नदी खोरे प्रकल्प योजना
(B) River Vally Project Scheme

पाणलोट व्यवस्थापन नियोजन-पाणलोट व्यवस्थापन नियोजन विभागाच्या योजनेखाली सन २०१७-१८, व २०१८-१९ मध्ये केलेली कामे व सन २०१८ मध्ये करावयाची कामे
Watershed Management Planning— The following table indicate the works under progress by the watershed Management Scheme

कार्यक्रम क्रमांक - ५
तक्ता क्रमांक - ३

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

नदीखोरे प्रकल्पाचे नाव	एकूण जल ग्रहणाचे क्षेत्र	वर्ष	पाणलोट व्यवस्थापनाचे तयार केलेले आराखडे व त्यांचे क्षेत्र यांची संख्या		पाणलोट व्यवस्थापनाच्या योजना तयार करणे व त्यांचे क्षेत्र		शेती अगर बिगर शेती जमीन म्हणून घेतलेले क्षेत्र		या वर्षात झालेला एकूण खर्च	योजनेच्या सुरुवातीपासून ते सन २०१६-१७ पर्यंतची आर्थिक कामगिरी	
Name of River Vally Project Scheme	Total area of	Year	तयार केलेल्या आराखड्यांची संख्या	क्षेत्र	तयार करण्यात येणारे आराखडे	क्षेत्र	शेती	बिगर शेती	(10)	शेती	बिगर शेती
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
निरंक											
नदी खोरे प्रकल्प	. .	२०१९-२०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
		२०२०-२१	०	०	०	०	०	०	०	०	०
		२०२१-२२	०	०	०	०	०	०	०	०	०
नागार्जुन सागर प्रकल्प	. .	२०१९-२०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
Nagarjun Sagar Project		२०२०-२१	०	०	०	०	०	०	०	०	०
		२०२१-२२	०	०	०	०	०	०	०	०	०
पोचडपाड	. .	२०१९-२०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
Pochpad		२०२०-२१	०	०	०	०	०	०	०	०	०
		२०२१-२२	०	०	०	०	०	०	०	०	०
घोड नदी खोरे प्रकल्प	. .	२०१९-२०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
Ghod Nadi Project		२०२०-२१	०	०	०	०	०	०	०	०	०
		२०२१-२२	०	०	०	०	०	०	०	०	०

विशेष लागवड योजना :

Special Plantation Schemes :

वनाच्या कृत्रिम व नैसर्गिक लागवडीबरोबरच निरनिराळ्या विकास योजनांद्वारे विशेष लागवडीचे कार्यक्रमही कारखान्यास लागणारे लाकूड, कागदाच्या लगद्यास तसेच सर्वोपयोगी झाडांची लागवडी व महत्वाचे किरकोळ जंगल उत्पन्नाचे आवर्धन करण्यासाठी हाती घेतले जातात. खालील तक्त्यामध्ये निरनिराळ्या योजनेखाली लागवडीची माहिती दर्शविली आहे.—

In addition to artificial and natural regeneration special plantations are also raised according to various development schemes for augmenting supplies of industrial woods, such as those for pulp and newspapers, general utility timbers and for important minor forest produce. The following table indicates the information of the plantation under various Schemes :—

कार्यक्रम क्रमांक ५

तक्ता क्रमांक ४

TABLE IV

(हेक्टरमध्ये)

(Area in Hectares)

(रुपये हजारात)

(Rs. in Thousand)

योजनेचे नाव	बाब	वर्ष		वर्ष		वर्ष	
		प्रत्यक्ष २०१९-२०२०	अंदाजित २०२०-२०२१	अंदाजित २०२०-२०२१	प्रस्तावित २०२१-२२	प्रस्तावित २०२१-२२	
Name of the Scheme	Item	खर्च	क्षेत्र	खर्च	क्षेत्र	खर्च	क्षेत्र
		Year Actuals 2019-2020	Year (Estimates) 2020-2021	Year (Estimates) 2020-2021	Year (Proposed) 2021-22		
(1)	(2)	Exp. (3)	Area (4)	Exp. (5)	Area (6)	Exp. (7)	Area (8)
१. किरकोळ वन उत्पादनाचा विकास Development of M.F.P.	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	४८६८.७	१००
	लागवड देखभाल	०	०	०	०	०	०
२. सर्वसाधारण उपयोगी वृक्षांची लागवड General Utility Timber	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
	लागवड देखभाल	१७५	६५	६००	४०	६००	४०
३. निकृष्ट व खालावलेल्या वनांचे पुनर्वनीकरण Reforestation of degraded Forests	लागवड पूर्व कामे	२१९६५	९०	७०३१	३५०	२३९२९	६२५
	लागवड देखभाल	२५३८७.७१	१३८३	८३१३.४२	९०	७४९३	३५०
४. वैरण साधन संपत्तीचा विकास Development of Minor Forest Produce	लागवड पूर्व कामे	४२३७२.४८	२९००.२३	२८५५७.१२	३५९७.२३	२२३६६	२८८४.५
	लागवड देखभाल	०	०	०	०	७३०२.१५	१५०
५. भरीव वनीकरण कार्यक्रम Massive Afforestation Programme	लागवड पूर्व कामे	१११२.५	५०	०	०	०	०
	लागवड देखभाल	६३०	४५	१३३०	९५	१३३००	९५०
६. योजनेअंतर्गत पर्यायी वनीकरण Alternative Plantation under Plan activities.	लागवड पूर्व कामे	०	०	३२६९३.८	२००	३२६९३	२००
	लागवड देखभाल	२०४३३६.५	४१०९	१८१६.१५	०	९९४५.८	२००
७. योजनेअंतर्गत पर्यायी वनीकरण Alternative Plantation under Plan activities.	लागवड पूर्व कामे	४१४७५	११८५	०	५१८९	१७२३४०	४९२४.००
	लागवड देखभाल	०	०	०	०	०	०

तक्ता चार—चालू
TABLE IV—contd.

(हेक्टर मध्ये)
(Area in Hectares)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
७. राष्ट्रीय वनीकरण कार्यक्रम	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
	लागवड	०	०	०	०	०	०
	देखभाल	०	०	०	०	०	०
८. औद्योगिक व व्यापारी उपयोगासाठी	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
लागणा-या वृक्षाची लागवड	लागवड	०	०	०	०	०	०
	देखभाल	०	०	०	०	०	०
९. मृदसंधारणासाठी वनीकरण	लागवड पूर्व कामे	३१४७२	१२१०	२३५३४	४७३	२७६९७	४८०
	लागवड	७४४५	२३०	३३३०३	१२१०	३९७७९	५२०
	देखभाल	१७४७३	२४०८	१३८१९	२०४१.३	१४१२६	२०७६
१०. बांबू लागवड	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
	लागवड	०	०	०	०	०	०
	देखभाल	०	०	०	०	०	०
११. पश्चिम घाट विकास कार्यक्रम	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
	लागवड	०	०	०	०	०	०
	देखभाल	०	०	०	०	०	०
१२. ग्राम परिसर विकास कार्यक्रम	लागवड पूर्व कामे	९८६९.९७	१२८	६५६४.०८	२५०	७०८७.९७	४७५
संयुक्त वनव्यवस्थापन	लागवड	३२७७९.५७	१८२२	६५४२	०	६९७७५४	२५०
	देखभाल	२६६२२.२४	२८६८.५	३३०५६.९४	४१०१.५	३१९३५.३१	४०७८.५
१३. विशिष्ट जागेवर मृदसंधारणार्थ	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
वनीकरण	लागवड	०	०	०	०	०	०
	देखभाल	०	०	०	०	०	०
१४. नदीखोरे प्रकल्प	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
	लागवड	०	०	०	०	०	०
	देखभाल	०	०	०	०	०	०
१५. सरदार सरोवर प्रकल्प	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
	लागवड	०	०	०	०	०	०
	देखभाल	०	०	०	०	०	०
१६. रो.ह.यो. अंतर्गत बांबू रोपवने	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
	लागवड	०	०	०	०	०	०
	देखभाल	०	०	०	०	०	०
१७. १२ व्या वित्त आयोग शिफा.	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
जंगल संपत्तीचे परिरक्षण	लागवड	०	०	०	०	०	०
	देखभाल	०	०	०	०	०	०
१८. १३ व्या वित्त आयोग शिफा.	लागवड पूर्व कामे	०	०	०	०	०	०
जंगल संपत्तीचे परिरक्षण	लागवड	०	०	०	०	०	०
	देखभाल	०	०	०	०	०	०

६. वनोत्पादन

(१) प्रास्ताविक :

महाराष्ट्र राज्यामध्ये एकूण भौगोलिक क्षेत्राच्या सुमारे २१ टक्के एवढेच भौगोलिक क्षेत्र वनक्षेत्र म्हणून अस्तित्वात असले व या वनक्षेत्राच्या सुमारे ६० टक्के इतकेच वनक्षेत्र कमी अधिक प्रमाणात उत्पादनक्षम असले तरी या क्षेत्रापासून इमारती लाकूड व जळाऊ सरपण व गौण वनोपज यांचे उत्पादन होते. त्या उत्पादनाच्या विक्रीपासून राज्यास मोठ्या प्रमाणात महसूल प्राप्त होतो.

या वनक्षेत्रामध्ये इमारती लाकूड व जळाऊ सरपण यांचे समुपयोजन होते ते प्रामुख्याने दोन माध्यमाद्वारे केले जाते. (१) शासनाद्वारे समुपयोजन, (२) वन कामगार सहकारी संस्थामार्फत समुपयोजन. या दोन्ही माध्यमाद्वारे जे समुपयोजन केले जाते ह्या समुपयोजनातून सर्व कामे म्हणजे वृक्षांची तोड, त्यापासून इमारती नग व जळाऊ सरपण तयार करणे, या निवडलेल्या नगांची व जळाऊ सरपणाची वाहतूक ही सर्व कामे सुधारित तंत्रपद्धती, आधुनिक साधन यांचा वापर करून पार पाडली जातात. तेथे एक खास बाब नमूद करणे आवश्यक आहे व ती म्हणजे वन विभागामध्ये वन समुपयोजनाची कामे पूर्णतः या दोन माध्यमाद्वारेच केली जातात. पूर्वी ही कामे जी कंत्राटदारांमार्फत होत असत ती कंत्राटदार पद्धत वन विभागात आता पूर्णतः बंद झालेली आहे असे नमूद करावयास हरकत नाही.

वन कामगार सहकारी संस्थामार्फत जे वनखंडाचे समुपयोजन केले जाते त्या पद्धतीमध्ये इमारती लाकूड व जळाऊ सरपण यांच्या विक्रीपासून जो निव्वळ नफा प्राप्त होतो त्या नफ्याचा वाटा या सहकारी संस्थांना देण्यात येतो. साहजिकच या सहकारी संस्थांचे जे सदस्य असतात त्या सदस्यांचे आर्थिक जीवनमान त्यामुळे उंचावयास मदत होते.

वन क्षेत्रामधील वन खंडाचे समुपयोजन हे त्या क्षेत्रांसाठी वन संवर्धनदृष्ट्या हितावह ठरण्यासाठी जी शास्त्रशुद्ध कार्यआयोजना तयार केली जाते. त्या कार्यआयोजनामध्ये प्रत्येक वर्षी ज्या वनक्षेत्रामध्ये समुपयोजनाची कामे हाती घेण्याचे नमूद केलेले असते व त्याप्रमाणेच कामे केली जातात. तथापि, केंद्रीय वानिकी मंडळाच्या डिसेंबर, १९८७ मध्ये झालेल्या बैठकीमध्ये पर्यावरणाचे संतुलन राखण्यासाठी विविध उपाययोजनाबाबत जी चर्चा झाली त्या चर्चेमध्ये राष्ट्रामध्ये जी वृक्षतोड होते त्यास आळा घालण्याच्या दृष्टीने काही निर्बंध लादण्याबाबत विचारविनिमय झाला. त्यानंतर मे, १९८८ मध्ये राष्ट्रामधील सर्व राज्यांचे मुख्य वनसंरक्षक व वन सचिव यांची जी संयुक्त परिषद झालेली होती त्या परिषदेमध्ये ज्या वनक्षेत्रासाठी तयार करण्यात आलेल्या कार्यआयोजनेचा कालावधी संपुष्टात आलेला असेल त्या वनक्षेत्रामध्ये कोणत्याही वृक्षाची तोड करू नये असा निर्णय घेण्यात आल्याचे कळविण्यात आल्यामुळे राज्यातील एकूण वनक्षेत्रापैकी जवळ जवळ ७० टक्के वनक्षेत्रासाठी तयार करण्यात आलेल्या कार्यआयोजनेचा कालावधी संपलेला असल्यामुळे त्या वनक्षेत्रामध्ये समुपयोजनाची कामे, कार्यआयोजना नव्याने तयार होईपर्यंत स्थगित ठेवण्यात आली आहेत. वन समुपयोजनाची कामे या वनक्षेत्रामध्ये स्थगित ठेवण्यात आलेली असल्यामुळे त्या क्षेत्रामधून इमारती माल व जळाऊ सरपण या वनोपजांचे उत्पादन व विक्री होणार नसल्यामुळे वनविभागातर्फे जो महसूल शासनास प्राप्त होतो त्यामध्ये मोठी घट संभवणार आहे.

गौण वनोपजांचे उत्पादन

राष्ट्रीयीकृत वनोपज :—महाराष्ट्र वनोत्पादन (व्यापार विनियमन) अधिनियम, १९६९ अन्वये, तेंदू आणि आपटा पानांचा व्यापार करण्यास राज्य शासनास एकाधिकार आहे. सदर अधिनियमानुसार तेंदू आणि आपटा पानांची विल्हेवाट लावण्यासाठी भौगोलिक क्षेत्र हे घटक म्हणून गठित करण्यात आलेले आहे. तेंदू पानांच्या विल्हेवाटीसाठी महाराष्ट्राचे एकूण ७३९ घटक सन १९८३ मध्ये तयार करण्यात आले होते. त्यापैकी कोल्हापूर व पुणे वनवृत्तातील सर्व घटक हे कायमस्वरूपी अनुत्पादित घोषित करण्यात आले असल्याने सद्या ९ वनवृत्तात ६६२ घटक विक्रीसाठी ठेवण्यात येतात. त्या घटकांचे घोषित उत्पादन अंदाजे ७.६५ लाख प्रमाण गोणी आहे. सन २००६ पासून शासनाने तेंदू पानाचे विक्रीपासून प्राप्त होणारा निव्वळ नफा प्रोत्साहनात्मक मजुरी म्हणून तेंदू संकलन करणा-या मजुरांना देण्याबाबतचा निर्णय घेतला आहे. त्याप्रमाणे २००६ पासून तेंदू पाने संकलन करणा-या मजुरांना प्रोत्साहनात्मक मजुरीची रक्कम दिली जात आहे. सन २०१५, २०१६ व २०१७ या वर्षात झालेल्या तेंदू संकलनाद्वारे प्राप्त स्वामित्व शुल्कातून प्रशासकीय खर्च वजा केल्यानंतर निव्वळ नफ्याची रक्कम अनुक्रमे रुपये.....,..... व कोटी प्रोत्साहनात्मक मजुरी म्हणून वाटप करण्यात आली आहे. सन च्या हंगामासाठी रु. कोटी इतकी रक्कम प्रोत्साहनात्मक मजुरी म्हणून वाटप करण्याची प्रक्रीया सुरु आहे. ११ वनवृत्तांपैकी कोल्हापूर, पुणे, ठाणे, नाशिक व धुळे ह्या ५ वनवृत्तांत आपटा पानांचे घटक असून कमी मागणीमुळे दरवर्षी रु. १ ते ५ लाख महसूल प्राप्त होतो. तेंदूपानाचे विल्हेवाटीसाठी सुधारित एकमुस्त पद्धत अवलंबविल्या जाते. तेंदू व आपटा पानांच्या घटकांच्या विल्हेवाटीसाठी वृत्तपत्रात जाहीरात देऊन तेंदूपाने व आपटा पाने संकलन करून घेऊन जाण्यासाठी, एकमुस्त रकमेच्या मोहरबंद निविदा मागविल्या जातात. उचित किंमत नोंदविलेल्या कंत्राटदारांच्या निविदेस मंजुरी देण्यात येते. तेंदू व आपटा पानांचे संकलनासाठी किमान संकलन दर हे शासन स्तरावर निश्चित केले जाते. तेंदू व आपटा पानांचे संकलन, वाहतूक, साठवणूक इत्यादीसाठी खर्च हा कंत्राटदारांनाच करावा लागतो.

गौण वनोपज :—“महाराष्ट्र अनुसूचित क्षेत्रातील गौण वनोत्पादनाच्या मालकीचे हस्तांतरण व महाराष्ट्र गौण वनोत्पादन (व्यापाराचे विनियमन) (सुधारणा) अधिनियम, १९९७” अन्वये अनुसूचित क्षेत्रातील शासकीय भूमीत (राष्ट्रीय उद्याने व अभयारण्य वगळून) आढळणा-या ३३ प्रकारच्या (हिरडा, डिक, चिंच, शिकेकाई इत्यादी) गौण वनोपजावर, मालकी हक्क सदर क्षेत्र ज्या ग्रामपंचायतीच्या अधिकारीतेत येते त्या ग्रामपंचायतींना देण्यात आले आहेत. सदर गौण वनोपजांची खरेदी व विक्री करण्यासाठी जल संधारण व ग्राम विकास विभाग हे महाराष्ट्र राज्य सहकारी आदिवासी विकास महामंडळ (म.रा.स.आ.वि.म.) यांना दरवर्षी प्राधिकृत करीत आहे. सदर गौण वनोपजांचे स्वामित्व धन प्रती विंटेल रु. ५ याप्रमाणे देण्याबाबत शासन क्रमांक पराज-२०१/प्र.क्र.४३(०६) परा-२, दिनांक २९-१०-२००२ नुसार आदेशित केले असून सदर रक्कम ही म.रा.स.आ.वि.मं. यांचेकडून संबंधित ग्रामपंचायतींना देणे बंधनकारक आहे.

राष्ट्रीयीकृत वनोपज वगळता इतर गौण वनोपज (अनुसूचित क्षेत्रातील ठराविक गौण वनोपज वगळून) हे वन विभाग स्तरावर जाहीर लिलावाद्वारे विक्री करून विल्हेवाट लावण्यात येते. सदर विक्रीमध्ये ग्रामपंचायत व सहकारी संस्थांना प्राधान्य देण्यात येते. परंतु बिगर अनुसूचित आदिवासी क्षेत्रात, निर्देशित ३३ गौण वनोपज हे म.रा.स.आ.वि.मं. यांच्यामार्फत संकलन केले जाते. सदर गौण वनोपजांच्या संकलनासाठी स्थानिक ग्रामस्थांना म.रा.स.आ.वि.मं. यांचेकडून योग्य मजुरी दिली जाते संयुक्त वनव्यवस्थापन समित्यामार्फत गौण वनोपजांचे संकलन करण्यात येते.

तक्ता-एक
TABLE — I

तक्ता क्र. १
TABLE I

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :
(ii) Financial Requirements :

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

तपशील Particulars (1)	प्रत्यक्ष खर्च, २०१९-२० Actual Expenditure 2019-20	अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२०-२१ Budget Estimates 2020-21	सुधारित अंदाज २०२०-२१ Revised Estimates 2020-21	अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२१-२२ Budget Estimate 2021-22
	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	(5)
वनोत्पादन				
(अ) कार्याचे वर्गीकरण—				
(A) Activity Classification—				
भारीत				
खंड चिन्हांकित करणे (24060579)				
(1) Marking of Coupes (24060579)	28884	38073	37967	39983
शासनामार्फत समुपयोजन				
(2) Exploitation by Government				
Agency—				
(अ) इमारती लाकूड				
(a) Timber (24060472)	572317	790856	696494	803766
(ब) जळाऊ लाकूड व कोळसा				
(b) Fire Wood and Charcoal (24060481)	36427	40000	33885	25000
(c) Bamboos (24060499)	53730	75384	74606	79200
(इ) तेंदू पत्ता				
(e) Tendu (24060452)	316367	410046	363037	401166
(फ) आपटा				
(f) Apta (24060461)	58	1	1	1
(ह) गवत व इतर गौण वनोत्पादन				
(h) Grass and other Minor forest produce (24060514)	6000	5000	4963	2500
(3) जंगल कामगार संस्थातर्फे				
समुपयोजन (24060552)				
Exploitation by F.L.C.S.	221327	350266	279111	374533
Supervision (24060552)				
(4) खरेदीदार व उपभोक्ता यांचे				
कडून समुपयोजन (24060561)				
	3917	3971	3890	4903

(5) Exploitation by consumers and purchasers आगाराचे परिरक्षण (24060532)	69021	101741	90032	108634
(6) Maintenance of Depots प्रक्रिया युनिट व आरा गिरण्या (24060541)	6907	8439	7907	8452
(7) Processing Units and Saw mills. (७) विक्रेय वस्तू व सेवा यावरील इतर कर शुल्क (20450322)	3648	3868	3866	4138
एकूण अ— Total A— . .	1318663	1827645	1595759	1852276

(ब)(१) उद्दीष्टवार वर्गीकरण—

(B)(1) Objectwise Classification— (24060579)

खंड चिन्हांकित करणे Marking of Coupes मजुरी Wages . .	28884	37650	37650	39533
साहित्य व पुरवठा Materials and Supplies. .	0	423	317	450
एकूण—(ब)(१) Total—(B)(1) . .	28884	38073	37967	39983

(ब)(२) समुपयोजना इमारती लाकूड

(B)(2) Exploitation Timber

वेतन (24060472)	468533	359586	305648	384757
(1) Salaries	0	350299	0	0
मजुरी (2) Wages . .	301716	809718	390846	419009
वेतनेतर (मजुरी वगळून) Non Salaries (Except Wages)				
एकूण—(ब)(२) Total—(B)(2) . .	770249	790856	696494	803766

तक्ता १—चालू
TABLE I—Contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	-
(ब)(३) जळारु लाकूड व कोळसा—(24060481)					
(B)(3) Fire Wood and Charcoal—					
मजुरी Wages ..	34125	37428	37428	23393	
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून) Non Salaries (Except Wages)	2302	2572	1457	1607	
एकूण—(ब) (३) Total—(B) (3) ..	36427	40,000	38885	25000	
(ब)(४) बांबू (24060499)					
(B)(4) Bamboo—					
वेतन Salaries ..	2105	2829	2829	3027	
मजुरी Wages ..	51625	72555	71777	76173	
वेतनेत्तर (Except Wages)			0	0	
एकूण—(ब) (४) Total—(B) (4) ..	53730	75384	74606	79200	
(ब)(५) तेंदू					
(B)(5) Tendu — (24060452)					
वेतन Salaries ..	219847	346601	355199	385735	
मजुरी Wages ..	0	328	0	0	
वेतनेत्तर Except. ..	1470	3665	7838	15431	
एकूण—(ब) (५) Total—(B) (5) ..	221317	350266	363037	401166	
(ब)(६) आपटा (24060461)					
(B)(6) Apta					
Non salary ..	58	1	1	1	
एकूण—(ब)(५) व (ब)(६) Total—(B)(5) and (B)(6)	221357	350267	363038	401767	

(ब)(७) गवत व इतर गौण वन उत्पादने—

(B)(7) Grass and other Minor Forest Produce— (24060514)

मजुरी Wages ..	6000	4850	4850	2425
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून) Non Salaries (Except Wages)	0	150	113	75
एकूण—(ब)(७) Total—(B)(7) ..	6000	5000	4963	2500

(ब)(८) जंगल कामगार संस्थांतर्फे समुपयोजन—

(B)(8) Exploitation by F.L.C.S— (24060552)

वेतन Salaries ..	219847	346601	277280	370863
मजुरी Wages ..	1480	14	0	0
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून) Non Salaries (Except Wages)	0	3651	1831	3670
एकूण—(ब)(८) Total—(B)(8) ..	221327	350266	279111	374533

(ब)(९) खरेदीदार व उपभोक्तामार्फत समुपयोजन—

(B)(9) Exploitation by Consumers and Purchasers— (24060561)

वेतन Salaries ..	3922	4803	3842	4803
मजुरी Wages ..	49	1	0	0
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून) Non Salaries (Except Wages)	0	99	48	100
एकूण—(ब)(९) Total—(B)(9) ..	3971	4903	3890	3903

(ब)(१०) आगाराचे परिरक्षण—

(B)(10) Maintenance of Depots— (24060532)

वेतन Salaries ..	65783	97936	88142	104792
मजुरी Wages ..	0	1	0	0
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून) Non Salaries (Except Wages)	2623	3805	1890	3842
एकूण—(ब)(१०) Total—(B)(10) ..	68406	101741	90032	108634

तक्ता १—चालू
TABLE I—Contd.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(ब)(११) प्रक्रिया संच आणि आरामशिन—दत्तमत				
(B)(11) Processing Units and Saw Mills—Voted				
वेतन (24060541)				
Salaries . .	5901	7501	7501	7501
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non Salaries (Except Wages)	1006	938	406	951
एकूण—(ब)(११)				
Total—(B)(11) . .	6907	8439	7907	8452
Charged				
(ब)(१२) विक्रेय वस्तू व सेवा यावरील इतर कर व शुल्क—				
(B)(12) Other Taxes and Duties on Commodity				
Services— (20450322)				
वेतन				
Salaries . .	3647	3863	3863	4133
वेतनेतर (मजुरी वगळून)				
Non Salaries (Except Wages)	1	05	3	5
एकूण—(ब)(१२)				
Total—(B)(12) . .	3648	3868	3866	4138
एकूण—(ब) स्थूल				
Total—(B) Gross . .	1746595	1831406	1600759	1851276
(B-1 to B-12)				

(क) वित्त व्यवस्थेची साधने—

(c) Source of Finance—

मागणी क्रमांक सी-१

Demand No. C-1

२०४५, विक्रेय वस्तु व सेवा

यावरील कर व शुल्क

2045, Other taxes and duties
on commodities

3648

3868

3866

4138

मागणी क्रमांक सी-७

Demand No. C-7

२४०६, वनीकरण व वन्य जीवन

2406, Forestry and wild life

2739587

3592550

3192652

3699414

भारत

Charged ..

..

..

..

..

एकूण—(क)

Total—(c) ..

.. 2743235

..

..

3596418

..

..

3196518

3703552

तक्ता— २ (अ)
TABLE II— (A)
कार्यक्रम क्रमांक ६, तक्ता क्रमांक—२ (अ)

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

वृत्ताचे नाव Name of Circle	२०१९-२०२० (अंदाजित) 2019-2020 (Estimated)		२०१९-२०२० (प्रत्यक्ष) 2019-2020 (Actual)		२०२०-२०२१ (अंदाजित) 2020-2021 (Estimated)		२०२१-२०२२ (प्रस्तावित) 2021-2022 (Proposed)			
	परिमाण Quantity	मूल्य Value	परिमाण Quantity	मूल्य Value	परिमाण Quantity	मूल्य Value	परिमाण Quantity	मूल्य Value		
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	
१ अ—काढलेले परिमाण (क्यू. मी. मध्ये) विभागीय कार्य व अंदाजित मूल्य (रुपये हजारात).	वन विभाग, महाराष्ट्र राज्य	
1 A—Quantity extracted in C.M. (Departmental Working and estimated value in terms of Rs. in thousands).										
(१) इमारती लाकूड (क्यू.मी.) (i) Timber (in Cu. m.)	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	..	6839.3	290049.4	9284.1	378317.2	4116.9	143907	5565.2	112358
(२) जळाऊ लाकूड (ii) Fire Wood (in M.T.)	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	..	12346	89903.07	9291.3	20655.149	7120.4	26358.23	4427.7	18771
(३) (बांबू) (नग) (iii) (Bamboo) (No.)	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	..	21168	542.25	23500	185.306	18003.5	570.275	10000	300
(४) इतर वनोत्पादने (iv) Other Forest Produce	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	..	0	1500	36.375	112254	23.55	95700	0	1550
(५) आपटा (v) Tendu	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	..	220	120	15	105	200	10000	220	1,20,000
(६) तुकडा बांबू बंडल (vi) Bamboo bundle	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	..	1000	20	1143	17	1000	82	1000	83
(७) गवत (in M.T.) (vii) Grass (in M.T.)	एकूण Total

तक्ता — २ (अ)—चालू
TABLE II— (A)—Contd.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	
(८) डिक (क्विटलस)	एकूण									
(viii) Dink	Total	..	0	0	0	0	0	0	0	
९ इतर जमा	एकूण राज्याची बेरीज	..								
	Total of State	..	0	0	0	0	0	0	0	
२ ब—काढलेले परिमाण जंगल कामगारी सहकारी संस्था मार्फत										
(१) इमारती लाकूड (क्यू.मी.)	एकूण राज्याची बेरीज									
(i) Timber (in Cu. m.)	Total of State	..	7113.140	362770	5383.439	268193	3341.189	170401	1119.800	56490
(२) जळारू लाकूड	एकूण राज्याची बेरीज									
(ii) Fire Wood (in M.T.)	Total of State	..	4335.764	39022	2850.500	8842	3209.831	28888	903840	9038
(३) (बांबू) (नग)	एकूण राज्याची बेरीज									
(iii) (Bamboo) (No.)	Total of State	..	0	0	0	0	0	0	0	0
(४) इतर वनोत्पादने	एकूण राज्याची बेरीज									
(iv) Other Forest Produce	Total of State	..	0	0	0	..	0	..	0	..
(५) आपटा	एकूण राज्याची बेरीज									
(v) Tendu	Total of State
(६) तुकडा बांबू बंडल	एकूण राज्याची बेरीज									
(vi) Bamboo bundle	Total of State
(७) गवत (in M.T.)	एकूण									
(vii) Grass (in M.T.)	Total

(क) टेकेदारामार्फत समुपयोजन

		एकूण राज्याची बेरीज									
		Total of State	330	363	30	120
(१) इमारती लाकूड (क्यू.मी.)	(i) Timber (in Cu. m.)	330	363	30	120	
(२) जळाऊ लाकूड	(ii) Fire Wood (in M.T.)	1000	1000	..	1000	
(३) (बांबू) (नग)	(iii) (Bamboo) (No.)	
(४) इतर वनोत्पादने	(iv) Other Forest Produce	
(५) आपटा	(v) Tendu	
(६) तुकडा बांबू बंडल	(vi) Bamboo bundle	
(७) गवत (in M.T.)	(vii) Grass (in M.T.)	
(८) डिक (क्विटलस)	(viii) Dink	
(९) किरकोळ		
(१०) शिकेकाई मोहा	. shikekai-Mohwa (Q.H.)	

तक्ता — २ (अ)—चालू
TABLE II— (A)—Contd.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	
४ वनोत्पादनाच्या विक्रीतुन मिळालेले उत्पन्न Timber (in Cu. m.)	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	754751	0	648454	0	322319	0	156784
५ ८०० इतर जमा 800 Total	एकूण राज्याची बेरीज	..	0	0	0	0	0	0	0	0
दंड जप्तीच्या रक्कमा amount	85	..	55	..	100	..	110
आरा गिरणीची परवाना फी	113	..	97	..	116	..	116
झाडाची विक्री	230	..	0	..	430	..	6350
इतर जमा	०	..	०	०

तक्ता-३
TABLE — III

तेंदू पाने व आपटा पाने.—तेंदूची व आपट्याची पाने गोळा करणे, साठवणे व त्यांची विक्री करणे याबाबतच्या कामांमध्ये गोळा केलेल्या पानांचे गट्टे करणे, पाने साठविण्यासाठी गोदामे बांधणे किंवा भाड्याने घेणे व गोळा केलेल्या पानांचा लिलाव करणे या गोष्टींचा अंतर्भाव होतो. याबाबतचा २०१७-२०१८ या वर्षाचा तपशील व २०१८-२०१९ व २०१९-२०२० या वर्षांचा अंदाज पुढील तक्त्यात दर्शविण्यात आला आहे.—

Tendu leaves and Apta leaves.— The work in respect of collection, storage for sale of Tendu and Apta leaves involves formation of units for collection of leaves, construction and renting of godowns for storages of leaves and auctioning of the leaves collected, the details of which are given in the following table for the years 2018-2019 and proposed for the year 2018-2019 & 2019-2020.

कार्यक्रम क्रमांक ६
तक्ता-तीन
TABLE -III

Particulars (1)	वर्ष			सन
	२०१९-२०२० २०१९ हंगाम प्रत्यक्ष 2019-2020 2018 Actuals (2)	२०२०-२०२१ २०१८ हंगाम अंदाजित 2020-2021 2019 Estimated (3)	२०२०-२०२१ २०१९ हंगाम प्रस्तावित 2020-2021 2019 Proposed (4)	२०२१-२०२२ प्रस्तावित 2020-2021 (5)
गोळा करणे, खरेदी आणि विल्हेवाट—				
1. Collection, Purchase and Disposal of—				
(अ) तेंदू पाने				
(A)Tendu leaves	
स्थापन केलेल्या तेंदू घटक /घटक समुहाची संख्या (i) No. of Units formed	279	281	279	
ज्या युनिटकरिता एजंट/खरेदीदार नेमले असतील ते घटक / घटक समुहाची संख्या (ii) No. of Units for which agents appointed	0	0	0	
ज्या युनिटमध्ये विभागामार्फत पाने खरेदीचे काम करण्यात येते त्या घटकांची संख्या (iii) No. of Units in which departmental collection purchase was undertaken	
जी युनिटे रोखटोक तत्वावर विकली त्याची संख्या (iv) No. of Units sold on outright basis	200	184	129	
अनुत्पादन म्हणून घोषित केलेल्या युनिटांची संख्या (v) No. of Units declared unproductive	75	77	135	
ज्या युनिटांची विक्री झाली नाही अशा युनिटाची संख्या (vi) No. of Units remained unsold	26	23	0	
प्रमाण गोण्यांमध्ये गोळा केलेल्या व खरेदी केलेल्या गोण्यांचे परिमाण (vii) Quantity collected and purchased in standard bags	348641	322438	308153	
विकलेल्या प्रमाण गोण्यांचे परिमाण (viii) Quantity disposed of in standard bags	211299	225380	133584	
विक्रीपासून मिळालेले मूल्य (रुपये हजारात) (ix) Value realised (Rs. in Thousands)	141593783	100103621	100103621	
(ब) आपट्याची पाने				
(B) Apta leaves . .	14	14	12	
गोळा केलेले व खरेदी केलेले परिमाण (क्विंटलमध्ये)	245.60	217.50	214.50	
विक्री पासून मिळालेले मूल्य (रु. हजारात)	551	524	573	

तक्ता-३—चालू
TABLE- III— Contd.

तपशील Particulars (1)	वर्ष			सन
	२०१९-२०२० २०१८ हंगाम प्रत्यक्ष 2019-2020 2018 Actuals (2)	२०२०-२०२१ २०१९ हंगाम अंदाजित 2020-2021 2019 Estimated (3)	२०२०-२०२१ २०१९ हंगाम प्रस्तावित 2020-2021 2019 Proposed (4)	२०२१-२०२२ प्रस्तावित (5)
गोदामांची /साठ्यांची संख्या—				
2. No. of Godowns / Storage —				
(अ) परिरक्षण केली जाणारी गोदामे				
(A) Godowns maintained	
(ब) भाड्यानी दिलेली गोदामे				
(B) Goodowns rented	
(क) प्रत्येक गोदामात ५०० प्रमाण गोणीप्रमाणे (१८,००० प्रमाण पोती एवढी एकूण क्षमता)				
(C) At 500 Std. bags per godown (total capacity 18,000 std. bags)	
(ड) विनियोग केलेली एकूण संख्या	
३ पाने गोळा करण्याच्या कामावर लावलेले कमिशन एजंट	
४ एजंटाना द्यावयाचा कमिशनचा दर	
५ एजंटाना द्यावयाचा ने-आणीचा दर	
६ एजंटाना दिलेले कमिशन	
७ एजंटाना पानाच्या ने-आणिच्या संदर्भातील खर्च	

कार्यक्रम क्रमांक ६

तक्ता- ४

TABLE-IV

तपशील (1)	वनवृत्ताचे नाव (2)	२०१९-२०२०		२०२०-२०२१		२०२१-२२	
		अंदाजित (3)	प्रत्यक्ष (4)	अंदाजित (5)	प्रत्यक्ष (6)	प्रस्तावित (7)	प्रत्यक्ष (8)
(१) ज्यांना वनखंड देण्यात आले आहेत अशा संस्थांची संख्या. (1) Number of coupes allotted to Societies.	वन विभाग, महाराष्ट्र राज्य	१०	१०	१५	१५	०	०
	एकूण राज्याची संख्या Total of State	१०	१०	१५	१५	०	०
(२) संस्थांना देण्यात आलेल्या वनखंडाची संख्या. (2) Number of coupes allotted to Societies.	वन विभाग, महाराष्ट्र राज्य	५८	५२	५२	४८	०	०
	एकूण राज्याची संख्या Total of State	५८	५२	५२	४८	०	०
(अ) सुधारित सूत्रानुसार (A) On Revised Formula	..	४२	४२	१५	१५	०	..
	एकूण राज्याची संख्या Total of State	४२	४२	१५	१५	०	..
(ब) ऑडके तत्वावर (B) On logging basis
	एकूण राज्याची संख्या Total of State

तक्ता-५
TABLE — V

आगाराची देखभाल.—स्थापन करण्यात आलेली विक्री आगार व सन २०१८-१९ मध्ये त्यांना मिळालेल्या वस्तूंचे परिरक्षण व त्यांची मूल्ये तसेच त्यांनी विकलेल्या वस्तूंचे परिमाण व त्यांचे मूल्य व त्यांचे २०१९-२० चे अंदाज खालील तक्त्यात दिले आहेत.—

Maintenance of Deposit.—The following table shows its Estimated State Deposit Sale Depots and quantity received by them and its value as well as quantity sold and its value during years 2018-19 and estimated for 2019-20.

कार्यक्रम क्रमांक ६
तक्ता - ५
TABLE-V

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

तपशील	विभागाचे नाव	२०१९-२०२० 2019-2020		२०२०-२०२१ 2020-2021		२०२१-२०२२ 2021-2022			
		(अंदाजित) Estimated	(प्रत्यक्ष) Actual	अंदाजित					
Particulars (1)	Name of Department (2)	परिमाण Quantity (3)	मूल्य Value (4)	परिमाण Quantity (5)	मूल्य Value (6)	परिमाण Quantity (7)	मूल्य Value (8)	परिमाण Quantity (9)	मूल्य Value (10)
(१) स्थापन केलेली विक्री आगार Estimated Sale Depots	वन विभाग, महाराष्ट्र राज्य	19	..	19	..	19	..	19	..
	एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज Total	19	..	19	..	19	..	19	..
(अ) इमारती लाकूड (घ. मी.) मिळालेल्या वस्तूंचे परिमाण व मूल्य Quantity received of value (अ) इमारती लाकूड (घ. मी.) (A) Timber (cu. m.)	एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज	59755	54637128	44932.7	36716039	65156	77510244	58875	193225
	एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज	59755	54637128	44932.7	36716039	65156	77510244	58875	193225
	एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज Total of State	105577	438656139	186919	1814609021	65517	235585658	49026	74313224
	एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज Total of State	105577	438656139	186919	1814609021	65517	235585658	49026	74313224
(ब) जळारू लाकूड (घ.मी.) (B) Firewood (M.T.)		10623	2144369	5466.35	7947869	9303	14317105	14696	140168
	एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज Total of State	10623	2144369	5466.35	7947869	9303	14317105	14696	140168

(क) लांब बांबू नग
(C) Bamboo (Nos.)

907598 25617228 662154 1091450 1018807 4360616 1059000 3626244

एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज
Total of State

907598 25617228 662154 1091450 1018807 4360616 1059000 3626244

(ड) तुकडा बांबू बंडल्स (संख्या)
(D) Bamboo Bundles (Nos.)

697714 12857 879314 24387 796250 30782 7670 30201

एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज
Total

697714 12857 879314 24387 796250 30782 7670 30201

(इ) साग बिटे (र.घ.मी.)

..

350 2257 350 2275 500 1500 500 1500

एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज
Total

350 2257 350 2275 500 1500 500 1500

(ई) कोळसा (मे. टन)
(E) Charcoal (M.T.)

0 0 0 0 0 0 0 0

एकूण महाराष्ट्र राज्याची बेरीज
Total

0 0 0 0 0 0 0 0

तेंदू पाने

..

एकूण राज्याची बेरीज
Total of State

..

कार्यक्रम क्रमांक ६
तक्ता - ६
TABLE-VI

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousands)

तपशील	विभागाचे नाव	२०१९-२०२० 2019-2020		२०२०-२०२१ 2020-2021		२०२१-२०२२ 2021-2022			
		(अंदाजित) Estimated		(प्रत्यक्ष) Actual		अंदाजीत			
Particulars (1)	Name of Department (2)	परिमाण Quantity (3)	मूल्य Value (4)	परिमाण Quantity (5)	मूल्य Value (6)	परिमाण Quantity (7)	मूल्य Value (8)	परिमाण Quantity (9)	मूल्य Value (10)
विकलेल्या वस्तूंचे परिमाण व मूल्य Quantity received of value	
(अ) इमारती लाकूड (घ. मि.) (A) Timber (cu. m.)		16072	46693837	14932.1	1190796.30	15402.5	78922049	6090	250000
	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	16072	46693837	14932.1	1190796.30	15402.5	78922049	6090	250000
(ब) जळाऊ लाकूड (घ. मि.) (B) Firewood (M.T.)		4686.3	15449934	3030.49	6824391.7	5522.2	14913748	600	1800
	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	4686.3	15449934	3030.49	6824391.7	5522.2	14913748	600	1800
(क) लांब बांबू नग (C) Bamboo (Nos.)		294320	8520422	287249	6814560	427576	8909913	0	0
	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	294320	8520422	287249	6814560	427576	8909913	0	0
(ड) तुकडा बांबू बंडल्स (संख्या) (D) Bamboo Bundles (Nos.)		6549	530100	6548	510100	2600	210000	0	0
	एकूण राज्याची बेरीज Total of State	6549	530100	6548	510100	2600	210000	0	0

(इ) साग बिटे (र.घ.मी.)

.. 2032.23 31432 2031.23 25906 538 7781 9800 500

एकूण राज्याची बेरीज

Total of State 2032.23 31432 2031.23 25906 538 7781 9800 500

(ई) कोळसा (मे. टन)

(E) Charcoal (M.T.)

..

एकूण राज्याची बेरीज

Total of State

(ग) इतर गौण उत्पादने

(G) Other Minor Forest
Produce

0 0 0 0 0 0 0 0 0

एकूण राज्याची बेरीज

Total of State 0 0 0 0 0 0 0 0 0

विभागाद्वारे करण्यात येणा-या कामावर नेमलेल्या मजुरांची संख्या.—वन विभागात कामावर लावलेल्या मजुरांनी काम केलेल्या श्रमदिनांचा तपशील खालील तक्त्यात दिला आहे :—

कार्यक्रम क्रमांक ६

तक्ता-सात

TABLE VII

तपशील	२०१९-२०२०		२०२०-२०२१	
	अंदाजित	प्रत्यक्ष	अंदाजित	प्रस्तावित
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(एक) श्रमदिनांची संख्या	३६६५७५८	२७०७४६२	३५२४७८५	३६३६१७४
(दोन) दिलेली मजुरी (रुपये हजारात)	११४२७३७८	२३७९२४७	३४४८७३७	३८२०९३४

तक्ता-आठ
TABLE--VIII

		२०१८-२०१९					
		प्रारंभिक शिल्लक		खरेदी		निर्लेखित	
अनुक्रमांक	यंत्रसामग्रीचा प्रकार	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य
Serial No.	Type of Machinery	2018-2019					
		Opening Balance		Purchase		Written off	
(1)	(2)	Quantity (3)	Value (4)	Quantity (5)	Value (6)	Quantity (7)	Value (8)
१	कर्षित्रे						
1	Tractors	17	4286	0	0	0	0
२	बलीवर्दे यंत्रे						
2	Bulldozers	4	1181	0	0	0	0
३	रस्ता रुळ						
3	Road Roller	3	473	0	0	0	0
४	खडी फोडण्याचे यंत्र						
4	Metal Crushers	0	0	0	0	0	0
५	रोपवणी यंत्रे						
5	Seasoning Plants.	0	0	0	0	0	0
६	लाकूड टिकविण्याची पत्रे						
6	Wood Preservation Plants.	0	0	0	0	0	0
७	आरा गिरणीची यंत्रसामग्री						
7	Saw Mill Machinery	2	13	0	0	0	0
८	मोटार बोटी, नौका, इत्यादी						
8	Motor Boats, Launches, etc.	0	0	0	0	0	0
९	मेटॅडोर						
9	Metador	2	650	0	0	0	0
१०	मालमोटर						
10	Trucks	32	16654	40	581889	0	0
११	जीपगाड्या						
11	Jeeps	112	554659	39	27300	1	0
१२	ट्रॅक्टमाऊंट रस्ता रुळ						
12	Tractmount Road Rollers.	0	0	0	0	0	0
१३	लहान बस						
13	Mini-Bus	0	0	0	0	0	0
१४	लहान आगगाडी						
14	Mini Train	0	0	0	0	0	0
१५	हवेचा दाब यंत्र						
15	Air Compressor	3	37512	0	0	0	0
१६	निरीक्षण यान						
16	Motor Cycle	0	0	0	0	0	0
१७	मोटर कार						
17	Motor Car	2	1693	0	0	0	0
१८	प्रसिद्ध वाहन पिकअप व्हॅन						
18	Publicity and Pickup Van.	2	1600	0	0	0	0
१९	बोलिंग मशिन						
19	Balliny Machine	6	10	0	0	0	0
२०	सायकली						
20	Cycles	25	8	0	0	0	0

आठ

VIII

भांडवली मूल्य

Plant and Machinery

तक्त्यामध्ये संयंत्रे सामग्रीची संख्या व त्यांचे भांडवली मूल्य दर्शविण्यात आले आहे
road-rollers, etc. and the following table shows the capital value

No. and value

(रुपये हजारात)

तक्ता क्रमांक ८

(Rs. in thousand)

२०१९-२०२०						२०२०-२०२१					
प्रारंभिक शिल्लक		खरेदी		निर्लेखित		प्रारंभिक शिल्लक		खरेदी		निर्लेखित	
परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य	परिमाण	मूल्य
		2019-2020						2020-2021			
Opening Balance		Purchase		Written off		Opening Balance		Purchase		Written off	
Quantity (9)	Value (10)	Quantity (11)	Value (12)	Quantity (13)	Value (14)	Quantity (15)	Value (16)	Quantity (17)	Value (18)	Quantity (19)	Value (20)
109	4691	0	0	0	0	14	2634	0	0	0	0
2	1181	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	473	0	0	0	0	2	75	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
25	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	650	0	0	0	0	5	4250	0	0	0	0
95	14621	0	0	0	0	28	14621	0	0	0	0
1135	61999	40	581889	0	0	33	565390	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	37487	0	0	0	0	2	38850	0	0	0	0
114	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	1059	0	0	0	0	4	1975	0	0	0	0
2	1600	0	0	0	0	20	14269	0	0	0	0
6	10	0	0	0	0	6	10	0	0	0	0
1	2	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
२१	१६ एम चलचित्र दर्शक						
21	16 M.Cine Projector	1	18	1	18	0	0
२२	सरल चित्रदर्शक						
22	Slide Projector	13	315	0	0	0	0
23	मारुती जिप्सी Maruti gipsi.	2	669	0	0	0	0
24	विजेची मोटार	2	1	0	0	0	0
25	व्ही. डी. ओ. कॅमेरा	1	31	0	0	0	0
26	Epidiascope	0	0	0	0	0	0
27	T. V.	9	193	0	0	0	0
28	Battery Charger	2	5952	0	0	0	0
29	Xerox plain papers copier.	6	430	0	0	0	0
30	Photo Phone overhead Projector.	1	9	0	0	0	0
31	व्ही. सी. आर.	0	0	0	0	0	0
32	Gestetner rotary duplicators	0	0	0	0	0	0
33	Franking Machine.	1	120	0	0	0	0
34	Jeep Trolley	3	82	0	0	0	0
35	Tractors Trolley	2	68	0	0	0	0
36	टैप रेकॉर्डर्स	0	0	0	0	0	0
37	लाऊड स्पीकर्स अॅप्लीफायर्स.	7	23	0	0	0	0
38	कॅल्क्युलेटर्स	105	26554	12	6000	0	0
39	कॅमेरा ३० एम. एम.	0	0	0	0	0	0
40	दुर्बीण	13	72	0	0	0	0
41	पंखे Fans	207	35109	0	0	0	0
42	जनरेटर (हॉडा)	10	254	0	0	0	0
43	दुरध्वनी पॉप कॉलर	0	0	0	0	0	0
44	व्ही. डी. ओ. कॅसेट.	12	1	0	0	0	0
45	ट्रान्स लाईट	1	13	0	0	0	0
46	स्टीरीओ रेडीओ टेपरेकॉर्डर.	4	15	0	0	0	0
47	वाटर टँकर	3	25	0	0	0	0
48	बिनतारी संदेश यंत्र संच	7	15	0	0	0	0
49	रेफरीजरेटर	22	16292	0	0	0	0
50	स्लशर गवत कापणी यंत्र	7	13	0	0	0	0
51	इतर यंत्र/Other Machines.	0	0	0	0	0	0
52	काम्प्युटर	147	0	0	0	0	0
53	रूग्ण वाहिका	0	0	0	0	0	0
54	बॅटरी	1	1	0	0	0	0
55	वाटर पंप	11	125	0	0	0	0
56	मोटार पंप	10	25	0	0	0	0
57	अमोनिया प्रिंटींग मशीन	2	495	0	0	0	0
58	एअर कुलर	109	81951	0	0	0	0
59	इंग्रजी टंक लेखन यंत्र	7	4	0	1	0	1
60	मराठी टंक लेखन यंत्र	7	4499	0	0	3	0
61	लोखंड आलमारी	238	253652	0	0	0	0
62	वाटर कुलर	32	79213	0	0	0	0

आठ-चालू
VIII--Contd.

(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
2	36	0	0	0	0	2	36	0	0	0	0
19	460	0	0	0	0	3	110	0	0	0	0
12	669	0	0	0	0	2	669	0	0	0	0
2	1	0	0	0	0	2	1	0	0	0	0
1	31	0	0	0	0	1	31	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	193	0	0	0	0	9	80.14	0	0	0	0
1	5950	0	0	0	0	17	5950	0	0	0	0
6	430	0	0	0	0	6	430	0	0	0	0
1	9	0	0	0	0	1	9	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	120	0	0	0	0	1	120	0	0	0	0
3	82	0	0	0	0	1	2500	0	0	0	0
40	68	0	0	0	0	13	7424	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
7	23	0	0	0	0	7	23	0	0	0	0
105	26554	0	0	0	0	168	54630	10	4000	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	72	0	0	0	0	5	24	0	0	0	0
207	35109	0	0	0	0	114	35042	0	0	0	0
4	155	0	0	0	0	7	259	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
12	1	0	0	0	0	12	1	0	0	0	0
1	13	0	0	0	0	1	13	0	0	0	0
4	15	0	0	0	0	4	15	0	0	0	0
16	25	0	0	0	0	3	32	0	0	0	0
7	15	0	0	0	0	70	296	0	0	0	0
22	16292	0	0	0	0	22	16452	0	0	0	0
7	13	0	0	0	0	7	13	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
151	6493	0	0	0	0	336	27821	0	0	0	0
4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	133	358	0	0	0	0
10	25	0	0	0	0	6	25	0	0	0	0
10	25	0	0	0	0	14	159	0	0	0	0
2	495	0	0	0	0	4	523	0	0	0	0
34	814087	0	0	0	0	57	81578	0	0	0	0
5	0	0	1	0	1	11	0	0	0	0	0
8	4495	0	0	3	0	10	8495	0	0	0	0
238	253652	0	0	0	0	344	365219	0	0	0	0
7	79100	0	0	0	0	12	79171	0	0	0	0

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
63	स्टॅबीलायझर	6	1815	0	0	0	0
64	धर्मकाटा	2	111	0	0	0	0
65	इलेक्ट्रॉनिक्स टाईपरायटर.. .. .	318	311	0	0	0	0
66	फॅक्स मशिन	15	17368	0	0	1	0
67	चक्रमुद्रण यंत्र	3	23853	0	0	1	0
68	Aspee Balo Spray pump.. .. .	3	7	0	0	0	0
69	अवंती फुटपंप	1	23841	0	0	0	0
70	सोलर कंदील	11	34	0	0	0	0
71	डिजीटल सिल्कोनाईझर	0	0	0	0	0	0
72	व्हॅक्युम क्लिनर	6	106	0	0	0	0
73	कुपनलीका	13	0	0	0	0	0
74	लोखंडी नांगर	68	37	0	0	0	0
75	कार वॉशर	1	27	0	0	0	0
76	बी. एच. सी. फवारणी नांगर	1	1	2	15	0	0
77	पेट्रोल चार्जर सेट वातानुकुलीत यंत्र	2	7	2	3	0	0
78	Air Conditioner आग विझविण्याचे यंत्र	22	53433	0	0	0	0
79	Fire Extinguisher.	24	81400	0	0	0	0
80	पी. बी. एक्स टेलीफोन डीझेल इंजीन	27	15	0	0	0	0
81	Diesel Engine ग्राइंडर मशीन	80	182	0	0	0	0
82	Grinder Machine झील मशीन	1	0	0	0	0	0
83	Drill Machine डिस्क फ्लो	2	2	0	0	0	0
84	Disc Flow	4	40	0	0	0	0
85	चीफ कटर मशीन (गवत कापण्याचे यंत्र) ट्रान्सफॉर्मर	13	22	2	1	0	0
86	Transformer हॅन्ड रोलर	6	110	0	0	0	0
87	Hand Roller मिक्सर	7	111	0	0	0	0
88	Mixer सबमर्सिबल पंप	125	200	0	0	0	0
89	Submercible pump.	17	18477	0	0	0	0
90	Wolf Horizonted Sender.	0	0	0	0	0	0
91	Wolf Make Obital Sender.	5	100	0	0	0	0
92	Weighy Grinder	3	7	1	2	0	0
93	Power Low Miller.	0	0	0	0	0	0

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
94	यु. पी. एस.	111	48800	0	0	0	0
95	फ्रीजमेट्रीक कंपास...	9	21	0	0	0	0
96	फोटोफोन मेक ऑटो स्लाईड इंजेक्टर	2	28	0	0	0	0
97	मशीन	1	2	0	0	0	0
98	कंडोर इलेक्ट्रीक व्हीवींग स्केल	2	13	0	0	0	0
99	युनिट	4	19	0	0	0	0
100	ढेकले फोडणी यंत्र	3	15	0	0	0	0
101	मोटार सायकल	31	950	0	0	0	0
102	सर्च लाईट	1	44	0	0	0	0
103	वॉटर टँकर	2	42040	0	0	0	0
104	व्ही.डी.ओ. कॅसेट	3	10	0	0	0	0
105	कॉम्प्युटर	380	700211	14	177791	0	0
106	वॉटर पुरीफायर	2	19	0	0	0	0
107	टाटा सुमो	5	827052	0	0	1	0
108	स्विफ्ट डिझायर	1	650	0	0	0	0
109	लाकडी टेबल	45	0	0	0	0	0
110	लेजर कलर प्रिंटर...	5	83	2	24	0	0
111	लेझर साधे	47	517	4	34	0	0
112	संगणक प्रिंटर	217	3468	0	0	0	0
113	विद्युत पंप	12	20	0	0	0	0
114	तिजोरी	15	121	0	0	0	0
115	स्टिल कपाटे	135	405	0	0	0	0
116	L.C.D.	1	73	0	0	0	0
117	झेरॉक्स मशीन	14	746	0	0	0	0
118	प्लास्टीक खुर्ची	172	6897	50	32344	0	0
119	लाकडी स्टुल	60	985	0	0	0	0
120	स्कॅनिंग मशीन	29	324	0	0	0	0
121	अँक्वागार्ड	2	15	0	0	0	0
122	टाटा विक्टा	4	1600	0	0	0	0
123	दुरध्वनी	18	9	4	2	0	0
124	इलेक्ट्रॉनिक टाईपरायटर	2	35	0	0	0	0
125	फॅक्स मशिन	15	17368	0	0	1	0
126	C.P.U.	106	0	9	0	0	0
127	किबोर्ड	106	0	9	0	0	0
128	लोखंडी बुककेस	14	95	0	0	0	0
129	लाकडी बुककेस	14	95	0	0	0	0
130	फिरती खुर्ची	34	66	0	0	0	0
131	इमर्जेंसी लाईट	2	2	0	0	0	0
132	डीव्हीडी प्लेअर	0	0	0	0	0	0
133	LCD	1	73	0	0	0	0

आठ-चाळू
VIII--Contd.

(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
96	48818	0	0	0	0	132	48904	0	0	0	0
9	21	0	0	0	0	17	61	0	0	0	0
0	2	28	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	13	0	0	0	0	2	13	0	0	0	0
4	19	0	0	0	0	4	19	0	0	0	0
3	15	0	0	0	0	3	15	0	0	0	0
150	950	0	0	0	0	51	186560	0	0	0	0
1	44	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
2	42040	0	0	0	0	2	42040	0	0	0	0
3	10	0	0	0	0	3	10	0	0	0	0
406	877944	2	74025	0	0	288	945834	2	80000	0	0
2	19	0	0	0	0	2	19	0	0	0	0
645	477052	1	599910	0	0	5	1076962	0	0	0	0
18	650	0	0	0	0	1	650	0	0	0	0
45	0	0	0	0	0	45	0	0	0	0	0
7	107	0	0	0	0	7	107	0	0	0	0
51	551	0	0	0	0	51	551	0	0	0	0
132	118	760	0	0	0	128	2847	0	0	0	0
12	20	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0
15	121	0	0	0	0	15	121	0	0	0	0
135	405	0	0	0	0	135	405	0	0	0	0
1	73	0	0	0	0	1	73	0	0	0	0
14	746	0	0	0	0	8	464	0	0	0	0
222	39241	0	0	0	0	222	39241	0	0	0	0
60	985	0	0	0	0	60	985	0	0	0	0
36	145	0	0	0	0	27	166	0	0	0	0
2	15	0	0	0	0	2	15	0	0	0	0
4	1600	0	0	0	0	4	1600	0	0	0	0
18	9	0	0	0	0	44	9	0	0	0	0
2	35	0	0	0	0	2	35	0	0	0	0
15	17368	0	0	1	1	16	7953	0	0	0	0
106	0	0	0	0	0	213	468	0	0	0	0
106	0	0	0	0	0	204	83	0	0	0	0
14	95	0	0	0	0	14	95	0	0	0	0
14	95	0	0	0	0	14	95	0	0	0	0
34	66	0	0	0	0	34	66	0	0	0	0
2	2	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1	73	0	0	0	0	6	252	0	0	0	0

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
134	O.H.PCD	1	23	0	0	0
135	स्क्रीन	1	11	0	0	0
136	मिक्सर	2	0	0	0	0
137	जीपीएस	18	240	0	0	0
138	पंप सेट	4	30	0	0	0
139	महिंद्रा बोलेरो	4	1744	0	0	0
140	ट्रक	2	1200	0	0	0
141	टाटा झेनॉन कॅब गाडी	0	0	0	0	0
142	टाटा ४०७	7	1990	0	0	0
143	सोलर सिस्टीम	1	137	0	0	0
144	व्हॅक्युम विलनर	2	88	0	0	0
145	स्कॅनर	9	179	0	0	0
146	Bush Cutter	30
147	Aquaguard	2
148	Weight lifting stand	2
149	संगणक प्रिंटर	450	..	111
150	बोअरवेल	1
151	लोखंडी बुक केस	313
152	वेल्टींग मशीन
153	मेगा फोन	2
154	टाटा सुमो	14
155	पंपसेट	3
156	श्रेसर मळणी यंत्र	3
157	पावर डस्टर	8
158	विंड मिल	6
159	जेस्तेनर जस्टर बाईडींग मशीन	1
160	लुसीका कॅमेरा मिटर टाईप	1
161	इंडीकेटी कंट्रोल जर्मन	1
162	स्पीडोमिटर
163	जेट पंप	3	..	44
164	कॅन्टर (Mini Truck)	3
165	कॉब वाईडींग मशीन	1
166	झाईंग टेबल काच ट्युब	2
167	Horizontal plans Filling	1
168	घड्याळ	1	..	14
169	इमरजन्सी लाईट	9	..	2
170	सर्च लाईट	93	..	2
171	फोटोफोन गॅलेबी (2000) ओव्हरहेड प्रोजेक्टर	2	..	2

आर-चालू
VIII--Contd.

(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
1	23	0	0	0	0	1	23	0	0	0	0
1	11	0	0	0	0	1	11	0	0	0	0
2	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0
18	240	0	0	0	0	18	240	0	0	0	0
4	30	0	0	0	0	4	30	0	0	0	0
4	1744	0	0	0	0	4	1744	0	0	0	0
38	1200	0	0	0	0	2	1200	0	0	0	0
5	19200	0	0	0	0	32	19200	0	0	0	0
57	0	0	0	0	0	1	704	0	0	0	0
1	137	0	0	0	0	1	137	0	0	0	0
2	88	0	0	0	0	2	88	0	0	0	0
16	0	0	0	0	0	18	36	0	0	0	0
..	30
..	2
..	2
..	681	4484
..	1
..	15
..	3
..	13
..	16
..	3
..	3
..
..
..
..
..
..
..
..	47
..	2
..	1
..	1
..	2
..	26	28
..	9
..	3
..	7

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	
172	सुक्ष्म यंत्र (टेलीस्कोप/माईक्रोस्कोप)	5	3	..
173	लाकडी स्टुल	2	..	10
174	स्टील टेबल	12
175	लेटर बॉक्स स्टील	24
176	खुर्ची (फिरती)	22	..	18
177	खुर्ची (प्लॅस्टीक)	30
178	फायबर वॉटर टँक	1	1	..
179	रिक्वालव्हिंग चेअर	5	..	5
180	टेबल/फर्नीचर(संगणक)	40	..	53
181	टेबल (प्रिंटर)	1
182	ड्राफ्टिंग स्टॅन्डस्	1
183	Exercise Cycle	1	1	..
184	Tata Phone	1
185	स्पीकर	2
186	प्रोजेक्टर स्क्रीन	2
187	आहुजा अॅम्प्लीफायर.	2	1	..
188	रेकॉर्ड प्लेअर एच. एम. व्ही.	1
189	लारुडस्पीकर	2
190	आहुजा रिप्ले डू ड्रायव्हर....	2
191	हॉन्डा गेस्टेनर	1	1	1	..
192	गेट वन हॉर्न स्टडीज रायनोज १ ते ४० इंग्रजी कॅसेट	2
193	ए ब्यु प्रिंटरस सरव्हायवल स्टडीज १ ते ७७ इंग्रजी कॅसेट	1
194	लोखंडी बॅच	3	1	2
195	स्क्रीन स्टँड	2	..	2	..	1	..
196	बुस्टर अॅम्प्लीफायर	1
197	जीम मटेरीयल	3
198	BPL Video Cassette Recorder (5301).	1	..	2
199	Philips High Fye System	1
200	Computer work Station	1
201	Starter 5 HP	1
202	Monoblock Pump 2900 RPM	1
203	One Touch basic meter	1
204	Translight Transformer	1
205	Double cassette recorder	2
206	Sunit Projector	1
207	Kneeding machine.	1
208	Mini master pump set	1
209	DH Cine projector	1
210	Liseting Micro seed	1

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
211	Philips deck	1
212	Hormonium case & Puftable	1
213	Kodac camera .	2	..	13
214	Breath alcohol exam machine. ...	1
215	Water filter machine	1
216	Grind stand manual stand	1
217	Photo phone	1
218	Stereo Integrated Cassette Recorder	1
219	लोखंडी फर्निचर	231	27
220	प्लॉस्टीक मोल्डेड फर्निचर	102	3
221	लाकडी बुककेस	5
222	सि. व्ही. टी.	1
223	फोटोफोन ३५ एमएम ऑटोमॅटीक	1
224	मॉडेम	52
225	प्रिन्टर (कलर)	58	1	..
226	गोदरेज ऑफिस टेबल टि-१०४	1
227	गोदरेज एक्झीक्युटिव्ह चेअर	1	..	8
228	सिल्कोनाइजर	2
229	पावर सप्लायर्स	2
230	कलर लेझर	1
231	मॉनिटर/केबल/कि बोर्ड/माऊस	1	..	9
232	स्कॅनर	3
233	किलोस्कर इंजिन	26	..	6
234	ऑटो सर्विस युनिट.	2
235	ग्रंथालय सॉफ्टवेअर	1
236	व्ही. बोर्ड स्टॅन्ड	1
237	बंदुकी	9
238	ब्रिफकेस/बॅग	2
239	सर्व्हे चैन	6
240	रॅग्रींग रॉड	15
241	लेव्हलींग स्टेव्ह	3
242	फायबर स्टील ग्लास टेप	11
243	Rotering Pen set Japan Made	9
244	Pademeter	1
245	Survey Umbrella	2
246	Instrument Box	3
247	Tower soft make Microstic Thredolight	5	5	..
248	Vaner transist Thredolight Pattern	6
249	Pentogram Improve Pattern Full brass	2

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
250	Pretating Lable	2
251	C. D. Writer	2
252	Plastic/Steel Roller scotch	38
253	Steel/Sagwani Bench	7
254	स्टील/सागवानी स्टुल	19
255	स्टील झूम	2
256	डमी डिटेक्टर मशीन	1
257	Water Tank 5000 Lt.	1
258	इतर/किरकोळ	11
259	झेरोक्स मशिन	50
260	लॅप टॉप संच	63

आर-चालू
VIII--Contd.

(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)
..
..	2
..
7
19
2
1
1
11
50	66	1688
63	116	1902

अनु क्रमांक	यंत्रसामग्रीचे प्रकार	नागपूर	चंद्रपूर	गडचिरोली	यवतमाळ	अमरावती	पुणे	ठाणे	धुळे	नाशिक	औरंगाबाद	कोल्हापूर	
Sr. No.	Type of Machinery	Nagpur	Chandra-pur	Gadchi-rol	Yavat-mal	Amra-vati	Pune	Thane	Dhule	Nashik	Auran-gabad	Kolha-pur	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	
१	कृषित्रे	..	8	6	22	3	12	1	1	6	4	1	1
२	बलिवर्गे	..	8
३	रस्ता रूळ	..	1	1	4	5	2	1	1	1	..
४	खडी फोडण्याचे यंत्र	1
५	रोपवणी यंत्रे
६	लाकूड टिकविण्याची यंत्रे	10	3
७	आरा गिरणीची यंत्रसामग्री	2
८	मोटर बोट, नौका, इत्यादी	..	2	30	10
९	मेटॅडोर	..	4	7	14	2	2
१०	मालमोटर	..	1	2	1	1	3	0	0	0	0	0	..
११	जीपगाड्या	..	75	34	71	57	3	37	87	60	54	60	55
१२	ट्रॅक्टरमाऊंट रस्ता रूळ	2	1
१३	लहान बस	2	1	1
१४	लहान आगगाडी	2	1	1
१५	हवेचा दाब यंत्र	..	1
१६	निरीक्षण यान	..	1	2	1
१७	प्रसिद्ध पिकअप वाहन	..	4	1	1	1	4	1	15	1	1	4	2
१८	गवत गट्टे बांधणी यंत्रे	1	9	8	2	6	..	2	2	2	..
१९	बॉलिंग मशीन	10	4	..	6
२०	चल चित्रदर्शक
२१	सिने प्रोजेक्टर	2	1	1

सहा

नऊ

IX

संयंत्रे यांचा वनवृत्तवार वापर दर्शविला आहे.

Development of Machinery, Mart etc.

संशोधन शिक्षण वृत्त पुणे	कार्य- वृत्त पुणे	कार्य- आयोजना- वृत्त पुणे	व्याघ्र प्रकल्प मेळघाट, परतवाडा, नागपूर अमरावती	वन्य- जीव वृत्त नागपूर	वन्यजीव वृत्त मुंबई	वन्यजीव वृत्त नाशिक	अपर प्रधान मुख्य वन संरक्षक (संसाधन उपयोग) नागपूर	अपर प्रधान Addl. Prin. Chief Conservator of Forests (Resource Utilisation) Nagpur	सामान्य निर्देशन विभाग नागपूर	अपर प्रधान मु.व.सं. अकाष्ट वनोपज सनियंत्रण करण म.रा. Addl. Prin. Chief (NTFP, Monetary & Evaluation)	प्रधान मु.व.सं. वन्यजीव नागपूर	प्रसिद्धी व माहिती अधिकारी नागपूर	भूमी अभिलेख कक्ष नागपूर	मुख्य वन सांख्यिकी म.रा नागपूर	वसं बल्लार- शा	एकूण
(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)
2	5	5	3	6	81
..	3
..	1	1	18
..	1
..	13
..	2
..	42
..	7	21
..	3	7	41
..	0	1	1	14	27
8	8	4	5	..	10	62	11	.0	0	0	1	0	2	..	1	840
..	6
..	12	6
..	1	2
1	1	2	1	9
2	1	1	..	1	1	4	2	1	..	1	2	1	1	53
..	..	3	..	1	1	32
..	5	3	28
1	5	2	2	3	15

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
२०	मोटार सायकल											
20	Motor Cycle	.. 10	7	9	9	13	3	4	9	3	3	8
२१	सरक चित्रदर्शक											
21	Slide Projector	1
२२	सायकली											
22	Cycles	.. 41	2	2	..	2	2	28	3
२३	फ्रीज											
23	Freez	.. 4	5	4	4	3	2
24	विजेची मोटर
25	Epidiascope	.. 8	2	19	2	3
२६	टी. वी. दूरदर्शन संच											
26	T. V.	1	6	13	..	2	..	3
२७	बॅटरी चार्जर											
27	Battery Charger	.. 1	..	2	..	96	24
28	Xerox plain papers copier	2	5	5	1	..	1	..	2
29	व्ही. सी. आर.	1	2
30	Photo Phone overhead Projector	14	8	2	2
३१	मुद्रण यंत्र											
31	Gestner Rotary Duplicator	4	5	2	..	1	2	..	3	6
32	Franking Machine	.. 1	2	1	1	1
33	Jeep Trolley	.. 3	4	4	..	6	1	4	3	2	1	..
३४	कृषि ट्राली											
34	Tractors Trolley	8	10	..	11	..	4	6
35	टैप रेकॉर्डर्स	1
36	लाऊड स्पीकर्स अॅम्प्लीफायर्स.	1
37	कॅल्क्युलेटर्स(प्रिंटिंग सहित)	39	10
३८	कॅमेरा											
38	Camera	.. 2	5	21	..	2	2	1	..	7
३९	दुर्बिण											
39	Bynacular	.. 2	6	3	2	1	..	7
४०	पंखे											
40	Fans	.. 93	123	107	..	75	92	105	72	113
41	जनरेटर	.. 6	9	7	..	4	4	2	2	5	..	2
42	दूरध्वनी पॉप कॉलर (मेगा फोन)	22
43	व्ही. डी. ओ. कॅसेट...
44	मोटर पंप	25	12	..	14	1	..	7	15
45	स्टिरीओ रेडीओ टेपरेकॉर्डर...
46	वाटर टँकर	2	3	..	2	5	..	82	12
47	बिनतारी संदेश यंत्र संच	42	16	..	70	..	92
48	रेफ्रीजरेटर	.. 12	2	2	..	10	4	..	2	3
49	स्लशर गवत कापणी यंत्र	3	..	1	1
50	इतर यंत्रे(वेलडींग मशीन)	1	2	4	1
51	रुग्णवाहिका	1	..	1
52	बॅटरी	133	4
53	वॉटर पंप	.. 18	8	3	3	..	13	14
54	अमोनिया प्रिंटिंग मशीन	4	5	..	2	22	3	2	5
55	एअर कुलर	87	88	40	..	29	5	8	20	4
56	इंग्रजी टंकलेखन यंत्र.	12	1	4	..	2	5	4	14	8
57	मराठी टंकलेखन यंत्र	6	7	9	..	7	5	11	13
58	लोखंड आलमारी	.. 200	75	8	..	140	25	155	6	175
59	वॉटर कुलर	.. 22	2	8	..	4	5	11	3	2	..	4
60	धर्मकाटा	1	1
61	स्टॅबीलायझर	1	2	5

नरु-चालू
IX--Contd.

(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)
..	34	17	21	1	135
3	7	3	2	..	1	20	2	37
..	1	6	1	20	106	65	1	1	1	..	1	318
..	1	6	1	4
35	..	1	16	..	1	87
4	4	3	24
..	7	10	15	5	6	1	1	46
..	2	14	33	4	95
1	6	4	1	1	6	..	2	1	36
2	5	2	..	9	1	1	20
2	5	..	1	1	1	10
4	6	1	2	1	3	..	42
..	1	2	9
2	2	1	33
2	2	5	41
..	1	..	4	1	2	3	3	2	14
..	1	2	2	6
..	..	37	24	..	6	..	77	4	197
..	7	..	9	..	4	21	2	2	42	..	6	..	132
..	1	35	63	..	1	3	2	89
..	..	66	49	99	125	63	5	..	44	..	1	5	2	2	26	1183
8	3	12	15	4	1	1	100
..	5	4	3	..	6	1	28
..	1	111	114
..	53
..	1	..	3	1	5
..	1	3	..	1
..	17
..	9	41	304
1	10	9	7	53
1	20	11	2	39
3	..	4	117	..	16	..	10	5	162
..	1	..	1	2
..	2	3	8	4	55
..	2	6	2	..	2	..	1	8	..	59
8	4	8	32	..	20	..	1	3	51	7	15	..	2	81	..	430
..	10	9	2	4	1	6	2	1	..	4	1	31	110
..	..	9	5	2	9	..	1	13	62	24	29	..	32	18	31	1030
..	98	16	4	175
19	5	3	31	67	36	4	1	..	2	1	1	..	3	2
..
..	2	7	2	..	17	..	1	..	31	68

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	
62	कम्प्युटर	..	47	63	56	..	139	177	149	39	104	..	83
63	ट्रान्सलाईटस्
64	इलेक्ट्रॉनिक्स टाईपरायटर	1
65	फॅक्स मशिन	..	1	2	4	..	5	7	1	..	2	..	6
66	चक्रमुद्रण यंत्र	..	3	3	2	2	3	2	..	6
67	सोलर कंदील	7	6
68	व्हॅक्कुम क्लिनर	..	7	3	5	2	9	..	1	..	3
69	कुपनलीका	13	1
70	कार वॉशर	2
71	वातानुकुलीत यंत्र (A.C.)	8	2	8	..	14	18	9	6	4	..	7	..
७२	आग विझविण्याचे यंत्र
72	Fire Extinguisher. . . .	84	13	19	5	..	30	11	13	..
७३	डिझेल इंजिन
73	Diesel Engine	..	11	..	7	..	14	16	2	5
७४	ग्राईंडर मशीन
74	Grinder Machine	..	1	..	1
७५	ड्रील मशीन
75	Drill Machine	..	1	..	2
७६	डिस्क फ्लो	2	10
७७	गवत कापण्याचे यंत्र
77	Chop Cutter Machine	..	62	6	..	10	..	9	..
७८	ट्रॉन्सफॉर्मर	3
78	Transformer	3
७९	हॅन्ड रोलर	4
79	Hand Roller	4
८०	मिक्सर	2	..	1	1
80	Mixer	2	..	1	1
८१	सबमर्शिबल पंप	2	16	1	2
81	Submercible Pump	2	16	1	2
82	Wolf Horioented Sender
83	Wolf Make artical Sender
84	Weight Grinder
85	Power Low Miller	1
86	यु. पी. एस.	..	23	17	18	..	58	45	59
87	क्रीजमेटिक कंपास	8	9	4	..	41	..	29	..
88	फोटोफोन मेक ऑटो	1
	स्लाईड इंजेक्टर
89	पुलींग लिफ्टिंग मशीन
90	ऑटो सर्व्हीसींग युनिट	2	1
91	ढेकले फोडणी यंत्र	4
92	कम्पोस्ट मिक्सिंग मशीन	2	13
93	पेट्रोल चार्जर सेट
94	वॉकी टॉकी सेट	54	19	..	242
95	चिमणी	1

नरु-चालू
IX--Contd.

(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)
..	2	5	4	1	3	16	16
..	1	1
..	1	99	100
3	1	6	3	..	1	37
11	1	3	38
1
..	6	18	1	..	51	11	17	..	34	128
..	8	12	14	..	19	..	3	96
..
..	2	5
..	1
..	1	8
2	11	21	..	3	6
..	1	19	2	44
..	1	2	..	2	..	2	2	..	3	99
..	1	12
..	1
..	1	1	2
..	68	2	3
..	18	5	149
..	8	3	16	16	183
..	38	2	4	16	..	2	..	31	198
..	1	1	..	6	1	31
..	2	29	1	..	44	10	74	..	107	268
..	16	1	..	116	20	30	318
..	1	..	249	13	10	55
..	1	14
..	1	7
..	20	20
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	30	30
..	2	2
..	2	2
2	..	8	..	1	3	3	1	1
8	..	34	07	65	..	18	09	..	109	4	12	02	04	..	23	687
..	2	6	4	10

नरु-चालू
IX--Contd.

(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)
..	1	16
..	3
..	1	1	5
..	1	3	4
..	1	2
..	1	1
..
..	26	..	2	3	16
..	1	4	6	31
..	4	23
2	9
..	1	1	5
..	2
..	1	2	8	10
..	26	6	47
1	22
..	33	1	1
..	1	1
..	..	9	44	34	69
..	3	..	4	35
..	2	4
..	1	1
1	1
1	1
..	2	2
..	1	1
..	1	2
..	1	1
..	2	2
..	1	1
..	2	2
..	1	1
..	1	1
..
..	3	4
..	3	4
..	1	1
..	1	1	2

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
175	BPL Video Cassette Recorder (5301)
176	Philip High Fye System
177	Computer Work Station
178	Stater 5 HP	2	1
179	Monoblock Pump 2900 RMP	1
180	One touch basic meter
181	Translight Transformer
182	Double Cassette Recorder
183	Sunit projector	0
184	Kneeding machine
185	Mini Master pump set
186	DH cine projector
187	Liseting Micro seed
188	Philip deck
189	Hormonium case and puftable
190	Kodac camera	0
191	Breath alkohol exam. machine
192	Water filter machine
193	Grind stand manual stand	1
194	लोखंडी फर्निचर
195	प्लॅस्टीक मोल्डेड फर्निचर
196	लाकडी बुक केस
197	सि. व्ही. टी.
198	फोटोफोन ३५ एमएम. ऑटोमेटिक
199	मॉडेम	13	..	52
200	कलर लेझर	1	2	1
201	मॉनिटर/केबल/किबोर्ड/मारुस	21
202	स्कॅनर	..	11	2	..	18	2	..	17	2
203	किलॉस्कर इंजिन	1
204	वाघाचे पिंजरे	10	..	33
205	व्ही. डी. ओ. कॅमेरा
206	इपीडीयास्कोप	..	2
207	डीझीटल सिन्कोनायझर
208	पी. बी. एक्स. टेलीफोन	1
209	कंडोर इल विविंग स्केल	6
210	लॅप टॉप संच	..	3	5	7	..	5	8	14	..	10	..

नऊ-चालू
IX--Contd.

(14)	(15)	(16)	(17)	(18)	(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	3
..	1	2
..	1	1
..	1	1
..	2	2
..	1	2
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	1	1
..	2	2	11	15
..	1	1
..	2	2
..	1	..	2	1
..	258	258
..	3	78	81
..	8	5	5
..	1	1
..	1
..	65
..	7
..	18
..	3	3	8	2	39
..	18
..	32
..	1	3	4
..	4	1	7
..	8	5	13
..	9	6	16
..	1	9	8	1	18
6	8	6	3	3	1	..	24	2	3	2	1	116

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
211	ऑडिओ मुझीक सिस्टीम
212	स्टील टेबल	10
213	प्लास्टीक खुर्ची	163	124	60
214	रिक्वालव्हिंग चेअर	48
215	फोटो फोन
216	स्टिरीओ इंटेग्रेटेड कॅसेट रेकॉर्डर.
217	गोदरेज ऑफीस टेबल	1
218	गोदरेज एक्झिक्युटिव्ह चेअर	6
219	सी. डी. रायटर
220	प्रारूप छेद रेषा मोजणी यंत्र (Geprs. Germini-072 Hand Kill track plotter)	12
221	झेरॉक्स मशिन	..	4	3	4	..	9	2	..	8
222	Intercom system	..	2	26
223	इन्व्हर्टर	..	12	11	24	..	8	11	23	..	12	..
224	कार	..	03	1	1	1	1	2	18	1	1	3
225	पाण्याची टाकी	3	8	..	2	2	3	..	2	..

कार्यक्रम-६
तक्ता-दहा
TABLE-X

खालील तक्त्यामध्ये विभागाकडे पडून राहिलेल्या निरनिराळ्या यंत्रसामग्री व संयंत्राच्या वापराची टक्केवारी दर्शविली आहे.
The following table given information about percentage utilisation of Machinery/Plants lying with the Department.

अनुक्रमांक Sr. No.	यंत्रसामग्रीचे/संयंत्राचे नाव Name of Machinery/Plant	संख्या No.	वापराची टक्केवारी Utilisation Percentage	पडून राहिलेल्या यंत्रसामग्रीची टक्केवारी Percentage of idleness				
				अ	ब	क	ड	इ
				A	B	C	D	E
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
१	कर्षित्रे	११	२००	२	०	०	०	०
२	रस्ता रूळ	१	०	१	०	०	०	०
३	मालमोटारी	१९	२५०	५०	०	०	०	०
४	जीपगाड्या	१९६	४००	०	०	०	०	०
५	मोटर सायकल	६५	१७५	२५	०	०	०	०
६	सायकली	६२	१७५	२५	०	०	०	०
७	जनरेटर	१०	१००	०	०	०	०	०
८	वॉटर कुलर	४५	२७५	२५	०	०	०	०
९	मेगा फोन	२०	१७५	२५	०	०	०	०
१०	एअर कुलर	६८	१७५	२५	०	०	०	०
११	व्हाक्युम कुलर	९	१७५	१२५	०	०	०	०
१२	जिप ट्राली	३	१००	०	०	०	०	०
१३	रेफ्रिजरेटर	२०	२००	०	०	०	०	०
१४	टाइपराइटर मशीन इंग्रजी	१२	१०	०	०	०	०	०
१५	टाइपराइटर मशीन मराठी	१५	५०	०	५०	०	०	०
१६	डिझेल पंप	१७	५०	०	५०	०	०	०
१७	विद्युत पंप	३२	२००	०	०	०	०	०
१८	ग्रॅन्डर मशीन	१	१५०	०	२५	०	०	०
१९	वेल्वींग मशीन	२	२००	०	०	०	०	०
२०	एअर कॉम्प्रेसर	१	१००	०	०	०	०	०
२१	झील मशीन लहान	१	५०	०	५०	०	०	०
२२	वेल्वींग मशीन गॅस	१	१००	०	०	०	०	०
२३	बॅटरी चार्जर लहान	१८	१००	०	०	०	०	०
२४	मोबाईल व्हॅन	२	१५०	०	५०	०	०	०
२५	संगणक यंत्र संपूर्ण सेट	५००	१७५	२५	०	०	०	०
२६	सौर उर्जा संयंत्र	२४	१००	०	०	०	०	०
२७	डुप्लीकेटींग मशीन	३	६०	०	४०	०	०	०
२८	झेरोक्स मशीन	९	११०	०	०	०	०	०
२९	सिजर पॅजल	३	१००	०	०	०	०	०
३०	CVP 0.5 KV 500 Volt	३	१००	०	०	०	०	०
३१	CVP 0.5 KV 1000 Volt	२	१००	०	०	०	०	०
३२	संगणक स्कॅनर	१३२	२००	२	०	०	०	०
३३	संगणक प्रिंटर	१४६	२००	०	०	०	०	०
३४	आरागिरणी यंत्र सामुग्री	२	१००	०	०	०	०	०
३५	हवा दाब यंत्र	१	१००	२	०	०	०	०
३६	वाटर पंप	११	१००	०	०	०	०	०
३७	फ्रिज	१६	१००	०	०	१४	०	०
३८		०	०	०	०	०	०	०
३९	पंखे	५५३	२८६	०	०	०	०	०
४०	लोखंडी आलमारी	४४३	१००	०	०	०	०	०

टीप :- (ए) चालू स्थितीत नसलेली यंत्रसामग्री, (बी) किरकोळ दुरुस्ती चालू असलेली यंत्रसामग्री, (सी) मोठी दुरुस्ती चालू असलेली यंत्रसामग्री.
(डी) वापरण्याच्या अवस्थेत नसलेली यंत्रसामग्री, (इ) उप-साधनांच्या उणीवेमुळे वापरात नसलेली यंत्रसामग्री.

Note :- (A) Machinery not in working condition, (B) Machinery under minor repairs, (C) Machinery under major repairs, (D) Machinery in unserviceable condition, (E) Machinery not in use for want of accessories.

तक्ता-दहा-चालू
TABLE-X—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
41	ट्रॅक्टर	28	100	0	50	0	0	0
42	इंटर कॉम सिस्टम.. .. .	55	100	0	0	0	0	0
43	सर्च लाईट	12	100	0	0	0	0	0
44	फ्लड लाईट	21	100	0	0	0	0	0
45	फायर एकींग	84	100	0	0	0	0	0
46	किलोस्कर इंजीन	18	100	0	0	0	0	0
47	अ.आर कुलर फट पंप	16	100	0	0	0	0	0
48	हॅन्ड पंप	16	100	0	0	0	0	0
49	फट विलर	3	100	0	0	0	0	0
50	लॉकगोलअर	4	100	0	0	0	0	0
51	रोड रोलर	2	0	0	0	0	0	0
52	UPS	173	300	0	0	0	0	0
53	एलंट स्टॅलियर	0	100	0	0	0	0	0
54	एअर कंडीशन	11	100	0	0	0	0	0
55	हार्ड डिस्क	2	100	0	0	0	0	0
56	डिजीटल कॅमेरा	85	100	0	0	0	0	0
57	हॅन्ड सेस एसेम्बली.. .. .	16	100	0	0	0	0	0
58	कुलर	97	200	0	0	0	0	0
59	अॅबेसिडर कार	5	100	0	0	0	0	0
60	इन्वर्टर	51	300	0	0	0	0	0
61	कार Tata Indigo Manza	13	100	0	0	0	0	0
62	रेफ्रिजरेटर	10	300	0	0	0	0	0
63	टाइपराइटर मशीन इंग्रजी	2	10	0	0	0	0	0
64	टाइपराइटर मशीन मराठी	0	0	0	0	0	0	0
65	हवेचा दाब यंत्र	1	100	0	0	0	0	0
66	ट्रॅक्टर ट्रॉली	18	100	0	0	0	0	0
67	कार वॉशर	1	100	0	0	0	0	0
68	वाटर टँकर	3	100	0	0	0	0	0
69	टाटा सुमो	15	100	0	0	0	0	0
70	हॉयड्रॉलीक प्रेस मशीन	1	100	0	0	0	0	0
71	लेथ मशीन	1	100	0	0	0	0	0
72	ड्रिल मशीन	1	100	0	0	0	0	0
73	वेईंग मशीन	1	100	0	0	0	0	0
74	आटोमायझर टेस्टर.	1	100	0	0	0	0	0
75	अॅनगल हॅन्ड ग्रॅन्डर मशिन	1	100	0	0	0	0	0
76	हॅड ड्रिल मशीन	1	100	0	0	0	0	0
77	वेल्टींग मशिन सिंगल फेज	1	100	0	0	0	0	0
78	झेराक्स प्लेन पेपर कॉपीअर	6	100	0	0	0	0	0
79	गणकयंत्र	53	200	0	0	0	0	0
80	स्टॅबीलायझर	7	100	1	0	0	0	0
81	फॅक्स मशीन	1	100	0	0	0	0	0
82	चक्रमुद्रण यंत्र	5	50	0	0	0	0	0
83	व्हॅक्युम क्लिनर	5	100	0	0	0	0	0
84	वातानुकुलीत यंत्र	84	200	0	0	0	0	0
85	आग विझविण्याचे यंत्र	74	200	0	0	0	0	0
86	सबमर्सिबल यंत्र	20	200	0	0	0	0	0
87	तिजोरी	57	200	0	0	0	0	0
88	लाकडी रॅक	100	100	0	0	0	0	0
89	लोखंडी रॅक	62	100	0	0	0	0	0

तक्ता-दहा-चालू
TABLE-X—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
90	लाकडी टेबल	173	100	0	0	0	0	0
91	लाकडी सोफा सेट	13	100	0	0	0	0	0
92	लाकडी खुर्ची	178	100	0	0	0	0	0
93	स्टील खुर्ची	130	100	0	0	0	0	0
94	संगणक प्रिंटरस	123	100	0	0	0	0	0
95	लोखंडी बुक-केस	27	100	0	0	0	0	0
96	घड्याळ	26	100	0	0	0	0	0
97	लाकडी स्टुल	14	200	0	0	0	0	0
98	खुर्ची फिरती	102	200	0	0	0	0	0
99	संगणक टेबल	62	200	0	0	0	0	0
100	प्रिंटर टेबल	6	200	0	0	0	0	0
101	मॉडेम	10	100	0	0	0	0	0
102	कलर प्रिंटर	14	150	0	0	0	0	0
103	ब्रिफकेस	7	150	0	0	0	0	0
104	प्लास्टीक खुर्ची	82	150	0	0	0	0	0
105	फिंगर प्रिंट मशीन	1	100	0	0	0	0	0
106	नोट कार्टींग मशीन	4	100	0	0	0	0	0
107	साऊंड सिस्टम	1	100	0	0	0	0	0
108	जी.पी.एस. गारमीण मशीन	26	100	0	0	0	0	0
109	जनरेटर २५ के. व्ही.	5	200	0	0	0	0	0
110	अॅल्युमिनीयम शिडी	3	100	0	0	0	0	0
111	लिलाव छत्री	7	100	0	0	0	0	0
112	अॅम्बेसीडर कार	1	100	0	0	0	0	0
113	वॉटर टँकर	13	100	0	0	0	0	0
114	चक्रमुद्रण	2	100	0	0	0	0	0
115	प्रिजमेटिक कंपास	48	100	0	0	0	0	0
116	G. P. S.	577	100	0	0	0	0	0
117	विजेची मोटार	28	100	0	0	0	0	0
118	अमोनिया प्रिंटींग मशीन	4	100	0	0	0	0	0
119	स्कॅनर	28	100	0	0	0	0	0
120	स्टील कपाटे	141	100	0	0	0	0	0
121	इंटरकॉम सिस्टीम	45	100	0	0	0	0	0
122	पिंजरे वाघ पकडण्याचे	41	100	0	0	0	0	0
123	वाघापासून संरक्षण करीता चिलखती	80	101	0	0	0	0	0
124	फॅक्स मशीन	33	100	0	0	0	0	0
125	फायबर खुर्च्या	160	100	0	0	0	0	0

तक्ता दहा—चालू
TABLE X—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
126	दुर्बीण	142	100	0	0	0	0	0
127	दुरदर्शन संच	6	100	0	0	0	0	0
128	लाकडी टेबल	45	100	0	0	0	0	0
129	एलसीडी	1	100	0	0	0	0	0
130	डिझेल इंजीन	35	100	0	0	0	0	0
131	सी.पी.यु.	213	100	0	0	0	0	0
132	इलेक्ट्रॉनिक टाईपरायटर	1	100	0	0	0	0	0
133	कॅलक्युलेटर	183	100	0	0	0	0	0
134	दुरध्वनी	60	100	0	0	0	0	0
135	की बोर्ड	215	100	0	0	0	0	0
136	लोखंडी टेबल	35	100	0	0	0	0	0
137	पाणी शुद्धीकरण यंत्र	34	100	0	0	0	0	0
138	कुप नलीकेसाठी पंप	1	100	0	0	0	0	0
139	हॅन्डीकॅम कॅमेरा	8	100	0	0	0	0	0
140	लॅपटॉप	36	100	0	0	0	0	0
141	पंप सेट	6	100	0	0	0	0	0
142	औषध पंप	11	100	0	0	0	0	0
143	ओएचपी	1	100	0	0	0	0	0
144	फॅकींग मशीन	1	100	0	0	0	0	0
145	ब्लोअर	5	100	0	0	0	0	0
146	एल.सी.डी. स्क्रीन	4	100	0	0	0	0	0
147	अॅक्वागार्ड	1	100	0	0	0	0	0
148	ऑईल इंजिन	12	100	0	0	0	0	0
149	इलेक्ट्रीक मोटार	23	100	0	0	0	0	0
150	कुप नलिका	13	100	0	0	0	0	0
151	सर्च लाईट	7	100
152	फोटोफोन गॅलेबी (२०००) ओव्हरहेड प्रोजेक्टर	2	100
153	सुक्ष्म यंत्र (टेलीस्कोप/मायक्रोस्कोप)	10	100
154	लाकडी स्टूल	47	100
155	खुर्ची (फिरती)	22	100
156	खुर्ची (प्लॉस्टीक)	380	100
157	फायर कार्यओग	1	100
158	व्हिसीडी	4	100
159	फायर वॉटर टँक	69	100

तक्ता दहा—चालू
TABLE X—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
160	रिवाहालव्हिंग चेअर हाय बॅक	91	100
161	टेबल/फर्नीचर (संगणक)	35	100
162	टेबल (प्रिंटर)	4	100
163	अवंती फुट पंप	1	100
164	ड्राफ्टिंग स्टॅन्डस	2	100
165	Exercise Cycle	1	100
166	Tata Phone (Push Button)	2	100
167	स्पीकर	1	100
168	प्रोजेक्टर स्क्रीन	16	100
169	आहुजा ॲम्प्लीफायर	1	100
170	रेकॉर्ड प्लेअर एच. एम. व्ही.	2	100
171	लारुडस्पीकर	2	100
172	आहुजा रिप्ले डू ड्रायव्हर	1	100
173	होंडा गेस्तेनर	1	100
174	गेट वन हॉर्न स्टडीज रायनोज 1 ते 40 इंग्रजी कॅसेट	1	100
175	ए ब्ल्यु प्रिंटअप सरव्हॉयवल स्टडीज 1 ते 77 इंग्रजी कॅसेट	1	100
176	लोखंडी बेंच	31	100
177	स्क्रीन स्टॅंड	3	100
178	बुस्टर ॲम्प्लीफायर	1	100
179	जीम मटेरिअल	2	100
180	BPL Video Cassette Recorder (5301)	1	100
181	Philips High-Fye System	1	100
182	Computer work station	4	100
183	Stater 5 HP	2	100
184	Monoblock Pump 2900 RPM	2	100
185	One tuch basic meter	1	100
186	Translight Transformer	1	100
187	Double cassette recorder	2	100
188	Sunit projector	2	100
189	Kneeding machine	1	100
190	Mini master pump set	1	100
191	DH cine projector	1	100
192	Listing Micro seed	1	100
193	Philips deck	1	100
194	Hormonium case & puffable	1	100
195	Kodac camera	231	100

तक्ता दहा—चालू
TABLE X—Contd.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
196	Breath alcohol exam. machine	1	100
197	Water filter machine	2	100
198	Grind stand, manual stand	1	100
199	लोखंडी फर्नीचर	258	100
200	प्लॉस्टीक मोल्डेड फर्नीचर	82	100
201	लाकडी बुक केस	54	100
202	फोटोफोन 35-एमएम ऑटोमॅटीक	1	100
203	मॉडेम	65	100
204	प्रिन्टर	149	100
205	कलर लेझर	7	100
206	मॉनिटर/केबल/कि. बोर्ड/माऊस	22	100
207	स्कॅनर	39	100
208	किलोस्कर इंजिन	18	100
209	वाघाचे पिंजरे	42	100
210	लॅप टॉप संच	116	100
211	गोदरेज ऑफीस टेबल	1	100
212	गोदरेज एक्झीकेटीव्ह चेअर	4	100
213	सिल्को नायझर	13	100
214	पॉवर सप्लायर्स	2	100
215	Stereo generated Cassette Recorder	5	100
216	Photo Phone	104	100
217	सी. व्ही. टी.	1	100
218	प्लॅटफार्म मशीन	1	100
219	कॅन्टेनर (Mini Truck)	2	100
220	दुरध्वनी पॉप कार्नर	38	100
221	सोलर कंदील	267	100
222	डिजीटल सिल्कोनाईझर	15	100
223	लोखंडी नांगर	2	100
224	सी. डी. रायटर	2	100
225	Intercom system	28	100
226	Xerox machine	66	100

७. दलणवळण व इमारती

(१) प्रास्ताविक :

महाराष्ट्र राज्यामध्ये जी वनक्षेत्रे आहेत ती प्रामुख्याने दुर्गम भागामध्ये आहेत. साहजिकच या दुर्गम भागामध्ये जी आदिवासींची वस्ती आहे त्या वस्तीमध्ये राहणा-या जनतेच्या विविध प्रयोजनांसाठी तालुका, जिल्हा मुख्यालयाला पोहचावयाचे असल्यास, रस्त्यांच्या कमतरतेमुळे अत्यंत जिकीरीचे व कष्टप्रद झाले आहे. याशिवाय या दुर्गम भागात राहणा-या जनतेला वाहतुकीची मदत, सार्वजनिक वाहतूक सेवा, या सर्व सुखसोयींना रस्त्याच्या दुर्लभतेमुळे वंचित व्हावे लागते. याशिवाय या दुर्गम वनक्षेत्रामधील शासकीय समुपयोजनाद्वारे जो वनोपज उत्पादित होतो त्यात वनोपजांची वनक्षेत्रामधील विक्री केंद्रापर्यंत वाहतूक करण्यासाठी सुद्धा वनरस्त्यांची आवश्यकता असते. यापूर्वी राज्यामध्ये वन विभागातर्फे जे वन तयार करण्यात आलेले आहेत, त्या रस्त्यांवरून सार्वजनिक वाहतूक सेवा उपलब्ध झालेली असल्यामुळे त्या भागातील जनतेला वन विभागाने तयार केलेले रस्ते हे एक वरदानच ठरलेले आहे. राष्ट्रीय कृषि आयोगाने इष्टतम रस्ते काय असावेत याबाबत विशिष्ट निकष प्रस्तावित केलेले आहेत. या निकषानुसार मैदानी वन क्षेत्रात प्रती चौ. कि. मी. क्षेत्रासाठी एक किलोमीटर लांबीचा वनमार्ग तर उंचसखल वनक्षेत्रासाठी प्रती चौ. कि. मी. वनक्षेत्रासाठी ०.७५ कि. मी. लांबीचे वनमार्ग असे निकष आहेत. या निकषांच्या तुलनेमध्ये, राज्यातील तुलनेमध्ये, राज्यातील वनरस्त्यांमध्ये अधिक वाढ होण्याची नितांत आवश्यकता आहे.

इमारती

दुर्गम वनक्षेत्रामध्ये ज्या वन कर्मचा-यांचे मुख्यालय निश्चित करण्यात आलेले आहे त्या वन कर्मचा-यांच्या निवासस्थानासाठी कोणतीही इमारत भाडे तत्वावर मिळू शकत नाही. कारण मुळातच दुर्गम भागामध्ये वस्ती तुरळक प्रमाणात असते त्यामुळे अशा वन कर्मचा-यांची अति कुचंबणा होते व त्यांना कौटुंबिक स्वास्थ्य निवासस्थानाच्या अभावी मिळत नाही. वन कर्मचा-यांच्या सेवा शर्तीनुसार क्षेत्रीय कर्मचा-यांना मोफत निवासस्थान पुरविणे शासनास बंधनकारक आहे. जरी यापूर्वी वन विभागातर्फे वन कर्मचा-यास निवासी इमारती बांधण्याचा कार्यक्रम हाती घेतलेला असला तरी या कार्यक्रमासाठी जो नियतव्यय प्राप्त होतो तो तुटपुंजा असल्यामुळे राज्यामध्ये जे सुमारे २३,००० वन कर्मचारी आहेत, ज्यांना शासकीय निवासस्थान मोफत मिळणे आवश्यक आहे, त्यापैकी आतापर्यंत अवघ्या सुमारे ६,००० कर्मचा-यांना निवासस्थाने वन विभागातर्फे उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत. साहजिकच वन कर्मचा-यांसाठी निवासस्थाने बांधण्याच्या कार्यक्रमास पुरेसे आर्थिक अनुदान मिळणे क्रमप्राप्त आहे. अकराव्या पंचवार्षिक योजनेच्या कालावधीत वन कर्मचा-यांसाठी निवासस्थाने बांधण्याचा एक महत्त्वाकांक्षी कार्यक्रम प्रस्तावित केलेला आहे. वन कर्मचा-यांना निवासस्थाने उपलब्ध करण्याप्रमाणेच वन कार्यालयासाठी इमारती बांधण्याची सुद्धा नितांत आवश्यकता आहे. सध्या राज्यामध्ये विविध कार्यालये ही भाड्याच्या इमारतीमध्येच वसलेली असून शासनास केवळ कार्यालयाच्या इमारतीच्या भाड्याच्या रकमेसाठी प्रतिवर्षी सुमारे ३७.५० लक्ष इतकी रक्कम खर्च करावी लागते. यासाठी वन प्रशासकीय इमारत बांधण्याचा महत्त्वाकांक्षी कार्यक्रम आठव्या पंचवार्षिक योजनेत प्रस्तावित करण्यात आला होता.

याशिवाय राज्याच्या वन विभागाचे मुख्यालय हे पुणे येथून नागपूर येथे स्थलांतरीत झाल्यामुळे प्रधान मुख्य वनसंरक्षक तद्अनुषंगिक अधिकारी यांच्या कार्यालयासाठी एक एकत्रित प्रशासकीय इमारत नागपूर येथे बांधण्यात आलेली आहे. (वनभवन)

कर्मचारी वर्ग

वन विभागातर्फे रस्ते बांधणे व इमारती बांधणे या कार्यक्रमांतर्गत जी कामे पूर्वी झालेली आहेत व आता नव्याने हाती घ्यावयाची आहेत. यासाठी या सर्व कार्यक्रमांची योजनाबद्ध आखणी करण्यासाठी वन विभागामध्ये अभियांत्रिकी शाखा अस्तित्वात आहे. या शाखांचे प्रमुख अधिकारी, कार्यकारी अभियंता या दर्जाचे अधिकारी असून त्यांना सहाय्य करण्यासाठी प्रादेशिक स्तरावर सहा. उपअभियंते ही पदे असून याशिवाय कनिष्ठ अभियांत्रिकी सर्वेक्षण, आरेखक इत्यादि कर्मचारीवृंद या शाखेमध्ये कार्यरत आहे. या शाखेमध्ये इमारती व रस्ते यांची अंदाजपत्रके व रेखाटन तयार करून व सर्वेक्षण तसेच छोट्या पुलांची बांधणी या सर्व कार्यक्रमासाठी या शाखेतर्फे तांत्रिक सहाय्य कर्मचारी वन कर्मचा-यांना प्राप्त होते.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :
(ii) Financial Requirments :

तक्ता-१
TABLE—I

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousand)

(1)	प्रत्यक्ष खर्च, २०१९-२०२०	अर्थसंकल्प, २०२०-२०२१	सुधारित अंदाज, २०२०-२०२१	अर्थसंकल्प, २०२१-२०२२
	Actuals, 2019-2020	Budget Estimates, 2020-2021	Revised Estimates, 2020-2021	Budget Estimates, 2021-2022
	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
दळणवळण व इमारती				
(अ)—कार्यवार वर्गीकरण—				
(A) Activity Classification—				
रस्त्यांची व पुलांची दुरुस्ती व बांधकामे (24060078)	33177	54973	27965	56917
(1) Repairing and construction (44060017) Distt.	88882	142042	63492	137005
इमारतीचे बांधकाम व दुरुस्ती (24060087)				
(2) Construction of buildings (44060026) State	131501	200000	150000	400000
एकूण (अ) Total-A . .	253560	397015	241457	593922
(ब) उद्दीष्टवार वर्गीकरण—				
(B) Objectwise Classification—				
(24060078)				
रस्त्यांची कामे				
(1) Road Work—				
वेतन	14388	27601	20700	29533
Salaries ..	0	1
मजुरी				
Wages ..	18789	27371	7265	27384
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून)				
Non-Salaries (Except Wages)
एकूण (ब) Total-(1) . .	33177	54973	27965	56917

तक्ता-१-चालू
TABLE-I--Contd.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousand)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
इमारती कामे—				
(II) Building Work— (2406087)				
वेतन
Salaries	..	27031	20273	20000
वेतनेत्तर
Non-Salaries	..	60038	15254	60088
एकूण (२)				
Total-(2)	..	87069	35527	80088
एकूण (ब)				
Total-(B)	..	539057	304949	730927
(क) वित्त व्यवस्थेची साधने—				
(C) Sources of Finance—				
मागणी क्रमांक सी-७				
Demand No. C-7
2406—Forestry and Wildlife
Demand No. C-10—4406 Forestry and Wild
एकूण (क)				
Total-(C)

कार्यक्रम क्रमांक—७
वन दळणवळण व इमारती
तक्ता-२
TABLE-II

(तीन) कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण :

खालील तक्त्यात वन विभागाच्या अभियांत्रिकी शाखांनी सन २०१९-२० मध्ये प्रत्यक्ष तयार केलेल्या व २०२१-२०२२ मध्ये तयार होतील अशी अपेक्षा असलेल्या निवासी व प्रशासनिक इमारती, रस्ते, पूल व लहान पूल इत्यादींच्या बाबतीत नकाशे व अंदाज यांची संख्या दर्शविली आहे.

The following table indicates the number of plans and estimates expected to be prepared and actually prepared by the Engineering branches of Forest Department in respect of resident and buildings, roads, bridges, culverts, etc. during the years 2019-2020 and that expected during the year 2021-2022.

(1)	अपेक्षित संख्या 2019-2020		अपेक्षित संख्या 2020-2021		अपेक्षित संख्या 2021-2022	
	Expected No.	Actual No.	Expected No.	Expected No.	Expected No.	Expected No.
(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
नकाशांची संख्या व अंदाजपत्रके						
(1) No. of Plan and Estimates—						
निवासी इमारती						
(a) Residential Buildings	95	112	117	135		
प्रशासकीय इमारती						
(b) Administrative Buildings	13	16	18	25		
इतर इमारती						
(c) Other Buildings	70	85	78	90		
रस्ते						
(d) Roads	13	24	48	56		
पूल						
(e) Bridges	0	42	0	0		
लहान पूल						
(f) Culverts	175	185	192	210		
इतर कामे						
(g) Other Works	220	365	250	300		
रस्त्यांचे बांधकाम (किलोमीटरमध्ये)						
(2) Construction of Roads (in Km.)—						
खडीचे रस्ते						
(a) Metal Roads	1.25	2.10	1.90	2.50		
मुरुम रस्ते						
(b) Murum Roads	4.3	18.10	6.60	8		
मातीचे रस्ते						
(c) Earth Roads	0	7.20	0	0		
डांबरी रस्ते						
(d) Tar Roads	0	43	0	0		
सिमेंट रस्ते						
(e) Cement Roads	0	2.8	0	0		
रस्त्यांचे परिरक्षण (किलोमीटरमध्ये)						
(3) Maintenance of Roads (in Km.)						
खडीचे रस्ते						
(a) Metal Roads	1.10	1.50	1.50	2.40		
मुरुमाचे रस्ते						
(b) Murum Roads	20.20	24.20	24.00	26.00		
मातीचे रस्ते						
(c) Earth Roads	15.00	17.10	20.00	25.00		
डांबरी रस्ते						
(d) Tar Roads	0	0	0	0		

तक्ता-२—चालू

TABLE-II—चालू

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
इमारतीचे बांधकाम संकल्प-चित्राचे प्रकार				
(4) Construction of Buildings-Type Design—				
कर्मचारी वर्गाची निवासस्थाने				
(a) Staff quarters—
प्रकार-१				
Type—I	80
प्रकार-२				92
Type—II	49
प्रकार-३				55
Type—III	15
प्रकार-४				18
Type—IV	8
प्रकार-५				10
Type—V	2
प्रकार-६				4
Type—VI	1
प्रशासकीय इमारती				2
(b) Administrative Buildings	12
विश्राम गृहे				18
(c) Rest Houses	19
इतर				22
(d) Others	71
इमारतीची दुरुस्ती व परिरक्षण				77
(5) Maintenance and repairs of Buildings—	75
कर्मचारी वर्गाची निवासस्थाने				85
(a) Staff Quarters	75
प्रशासकीय इमारती				62
(b) Administrative Buildings	13
विश्राम गृहे				4
(c) Rest Houses	8
इतर				11
(d) Others	32
बांधलेल्या पुलांची संख्या				49
(6) No. of Bridges constructed	0
बांधलेल्या लहान पुलांची संख्या				0
(7) Number of Culverts	10
खोदलेल्या विहिरींची संख्या				0
(8) No. of Wells constructed	0
कुपनलीका				2
(9) Borewells	0
				0

८. निसर्ग संवर्धन व वन्य पशु संरक्षण

(१) प्रास्ताविक :

मानव जातीच्या दिर्घ कालावधीच्या हितांचे दृष्टीने जीवशास्त्रीयदृष्ट्या जीवनक्षम वन्यजीव प्रजातीचे काटेकोरपणे संरक्षण करण्याची नितांत आवश्यकता आहे. त्यासाठी लहान लहान तळे, पाण्याचा जलाशय, जमीन व जल साधन संपत्तीची कडकपणे राखण करणे जरूरीचे आहे. निसर्ग संरक्षणापासून मिळणारे अफाट फायदे पहाता त्यासाठी पैशाची अनुपलब्धता संख्यात्मकदृष्ट्या क्वचितच आड येते. वन्य प्राणी जीवन हे राष्ट्रीय वारस आहे आणि त्याकरिता कार्यक्रमांचा अग्रक्रम ठरविताना त्यास महत्वाचे स्थान मिळावे.

२. निसर्गाच्या साधन संपत्तीचे जतन आणि त्यांची नैसर्गिक पुनरुत्पत्ती व त्यांचे संरक्षण आणि संवर्धन करण्याच्या दृष्टीने निसर्ग संवर्धन व वन्य प्राण्यांचे परिरक्षण हा कार्यक्रम आहे.

३. या कार्यक्रमाखाली अनेक राष्ट्रीय उद्याने आणि वन्य प्राणी अभयारण्ये यांची रचना अगर निर्मिती करण्यात येते. राज्य वन विभागातर्फे ५ राष्ट्रीय उद्याने, ३६ वन्य प्राणी अभयारण्ये आणि ४१ वन उद्याने प्रस्थापित करण्यात आली. राष्ट्रीय उद्याने व वन्य प्राणी अभयारण्ये निर्माण करतेवेळी ज्या वन्य प्राणी वस्तीस्थानात काही ठराविक वन्य प्राणी व वन्य पक्षी प्रामुख्याने दिसून येतात अशा ठिकाणांची निवड करण्यात आली. ही निवड जीवशास्त्रीयदृष्ट्या साध्य करण्याचे दृष्टीने शास्त्रीय तत्वावर करण्यात आली. राष्ट्रीय उद्यानात व वन्य जीव अभयारण्यात संकटात असलेल्या वन्य प्राणी व पक्षी यांना आवश्यक ते संरक्षण मिळवून देण्यात येते. तथापी, नुसते आवश्यक ते संरक्षण देण्यात वन विभाग आत्मसंतुष्ट नसून आधुनिक शास्त्रोक्त वन्य प्राणी व्यवस्थापनाच्या तंत्रानुसार त्यांच्या वाढीच्या दृष्टीने खास प्रयत्नशील आहे.

४. सर्वसाधारण जनमानसात व विशेषतः युवकात वनाविषयी जाणीव निर्माण करण्यासाठी/वाढविण्यासाठी ऐतिहासिक, सौंदर्यविषयक तसेच सामाजिकदृष्ट्या महत्वाचे ठिकाणी वन उद्याने प्रस्थापित करण्यात आलेली आहेत. वन उद्यानाचे भेटीमुळे त्या प्रदेशातील वनस्पती व प्राणी यांच्या अभ्यासाबाबत आवड निर्माण करण्यास गती मिळते. विशेषतः आजकालच्या नागरीकरणामुळे व शीघ्र औद्योगिकीकरणामुळे पर्यटकांना अशा भेटीमुळे वन शास्त्राच्या बहुविध भूमिकेचे आकलन होण्यास मदत होते.

५. या कार्यक्रमांमध्ये वाघांच्या संख्येत शीघ्रतेने घट असल्याची भयसूचकता लक्षात घेऊन तसेच भारत सरकारचे प्रेरणेने “व्याघ्र प्रकल्प” नामक एक योजना सन १९७३ मध्ये प्रथमतः मेळघाट वन क्षेत्रात कार्यान्वित करण्यात आली. या प्रकल्प योजनेत संकटात असलेल्या वाघ या वन्य जीवास संपूर्ण संरक्षण देण्यात आलेले असून वाघांची संख्या वाढवण्यासाठी पोषक अशी परिस्थिती निर्माण केली आहे. वाघांच्या खाण्यापिण्याच्या सवयी, शिकारीच्या सवयी, रोग, सर्वसाधारण जीवनक्रम वगैरेबाबत सखोल अभ्यास करणे हा या प्रकल्पाचा उद्देश आहे. या प्रकल्पाचे प्रमुख अधिकारी मुख्य वनसंरक्षक दर्जाचे असून त्यांना क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प असे संबोधण्यात येते त्यांचे हाताखाली २ उपसंचालक, १ संशोधन अधिकारी व इतर कर्मचारी (तांत्रिक व तांत्रिकेत्तर) कार्यरत आहेत. त्यानंतर वाघांचे अस्तित्व विचारात घेवून त्याचे संगोपन व संरक्षणासाठी ताडोबा-अंधारी, पेंच, सह्याद्री, अशा ३ व्याघ्र प्रकल्पाची स्थापना करण्यात आली आहे.

संघटना.—या कार्यक्रमांतर्गत वन्य जीवाचे संरक्षण व संवर्धन सर्व त-हेने व्यवस्थित होण्यासाठी सुसंगत व परिणामकारक संघटना निर्माण करण्यात आलेली आहे. ही संघटना मुख्यत्वेकरून राष्ट्रीय उद्याने, वन्यप्राणी अभयारण्ये व वन उद्याने यांच्या विकास योजना तयार करण्याचे कार्य करते. तसेच १९७२ च्या वन्य प्राणी संरक्षण कायद्याच्या अंमलबजावणीचे संदर्भात आवश्यक ते तांत्रिक मार्गदर्शन करते. वन्य प्राणी जीवनाबाबतीत दर्जा, शिरगणती, गतिशीलता वगैरे बाबतीत विविध संशोधनाचे संदर्भातसुद्धा मार्गदर्शन ही संघटना देते. वन्य प्राणी जीवनाचे व्यवस्थापन व संरक्षण व्यवस्थित होण्यासाठी वन्य जीवविषयक सर्व बाबींसाठी विशेषज्ञ तयार करण्याचे दृष्टीने संघटना आटोकाट प्रयत्न करीत आहे. ह्या संघटनेचे प्रमुख अधिकारी, प्रधान मुख्य वन संरक्षक या दर्जाचा असून त्यांना प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) म्हणून संबोधण्यात येते. त्याचे अधिनस्त तीन अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), ३ मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), ३ मुख्य वनसंरक्षक तथा, क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प व ३ वनसंरक्षक (वन्यजीव), ६ उप वनसंरक्षक (वन्यजीव), उपवनसंरक्षक (वन्यजीव) हे कार्यरत असून सहाय्यक वनसंरक्षक व वनक्षेत्राधिकारी व इतर कर्मचारी गट त्यांना सहाय्य करतात.

अ. क्र.	व्याघ्र प्रकल्पाचे नाव	चौ. कि. मी.	स्थापना वर्षे
(१)	(२)	(३)	(४)
(१)	मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प	१६७६.९३	डिसेंबर १९७३
(२)	ताडोबा-अंधारी	६१९.७६	२३/०२/१९९५
(३)	पेंच	२५७.२७	२३/०१/१९९९
(४)	सह्याद्री (कोयना-चांदोली अभयारण्य)	७४१.२२	०५/०१/२००९

कोल्हापूर वृत्त

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :
(ii) Financial Requirments :

तक्ता-१
TABLE—I

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousand)

(1)	प्रत्यक्ष खर्च, २०१९-२०२०	अर्थसंकल्प, २०२०-२०२१	सुधारित अंदाज, २०२०-२०२१	अर्थसंकल्प, २०२१-२०२२
	Actuals, 2019-2020	Budget Estimates, 2020-2021	Revised Estimates, 2020-2021	Budget Estimates, 2021-2022
	एकूण Total (2)	एकूण Total (3)	एकूण Total (4)	एकूण Total (5)
निसर्ग संवर्धन व वन्य पशु संरक्षण				
अ—कार्यवार वर्गीकरण—				
(A) Activity Classification—				
(१) निसर्ग संरक्षण व वन्य पशु व्यवस्थापन (24060775) (350410)	92173	1,50,000	130875	200000
(२) अभयारण्य वन्यपशु व्यवस्थापन व संरक्षण (24061243) (24060784) (24062357)	391901	1168700	1150600	1256350
केन्द्रपुरस्कृत १००% ५०% (2406A111)
(३) वन्यप्राण्यांच्या हल्यामुळे/हानीमुळे झालेल्या नुकसानीची भरपाई (२४०६२३६६)	699756	400001	800001	400050
Melghat Tiger Project (2406 A122)	145913	250000	250000	300000
(2406 A131)
नि. सं. केन्द्रपुरस्कृत १००% ५०% (. .)
N. C. Centrally Sponsered				
(२) वन्यजीवन व्यवस्थापन व संरक्षण (24062384) (2406A102)	210623	605000	605000	500000
एकूण (अ)				
Total-A . .	1540371	2843701	2936476	2656400

(ब) उद्दीष्टवार वर्गीकरण—

(B) Objectwise Classification—

(१) निसर्ग संरक्षण व वन्य पशु

व्यवस्थापन योजनेत्तर (२४०६०७६६) (2406-0775)

योजनेत्तर्गत

Nature Conservation and

Wildlife Management— .. 409233 572217 514995 612272

वेतन

Salaries 12847

मजुरी

Wages .. 30019 28172 27582 41774

वेतनेत्तर (मजुरी वगळून)

Non-Salaries (Except Wages)

एकूण ..

Total .. 439252 613236 542577 654046

(मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्राचा विकास)

(२) अभयारण्ये (2406 A122)

(Melghat) (2406 A131)

वेतन

Salaries 250000 250000

मजुरी

Wages .. 158781 250000

वेतनेत्तर (मजुरी वगळून)

Non Salaries (Except Wages) 127949 250000 250000 250000

एकूण

Total .. 286730 500000 500000 500000

(३) (००)(०३) वन्यपशु व्यवस्थापन

आणि संरक्षण वेतन

(५० % कें. पु.) (२४०६०७८४)

०२ मजुरी (2406 A111) 23220 123950 12100 4000

मजुरी वगळून इतर (२४०६२३५७) 23717 138150 13575 14964

एकूण .. 47137 261200 25675 18964

तक्ता-१-चालू
TABLE—1--Contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousand)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(००)(०४) वन्यपशु व्यवस्थापन आणि संरक्षण (१०० %) (२४०६१२४३)				
०१ वेतन	164384	145200	145200	319440
०२ मजुरी	38544	426524	426524	269528
मजुरी वगळून इतर	141836	335776	335776	409282
एकूण	344764	907500	907500	998250
(००)(१६) वन्यपशु व्यवस्थापन आणि संरक्षण वेतन (२४०६२३८४)	33981	154000	154000	75000
०२ मजुरी (2406 A102)	20071	163350	163350	108320
मजुरी वगळून इतर	192126	441650	441650	391680
एकूण	246178	759000	605000	500000
एकूण Total	590942	1666500	1512500	1498250

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :
(ii) Financial Requirments :

तक्ता-१
TABLE—I

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousand)

(1)	प्रत्यक्ष खर्च, २०१९-२०२०	अर्थसंकल्प, २०२०-२०२१	सुधारित अंदाज, २०२०-२०२१	अर्थसंकल्प, २०२१-२०२२
	Actuals, 2019-2020	Budget Estimates, 2020-2021	Revised Estimates, 2020-2021	Budget Estimates, 2021-2022
	एकूण Total	एकूण Total	एकूण Total	एकूण Total
	(2)	(3)	(4)	(5)
(४) (००) (१५) वन्य प्राण्यांच्या हल्ल्यामुळे/ हानीमुळे झालेल्या नुकसानाची भरपाई (२४०६ २३६६)				
वेतन Salaries
मजुरी Wages	..	1
वेतनेत्तर Except.	696805	4,00,000	800001	400050
एकूण Total	696805	4,00,001	800001	400050
एकूण (ब) Total
(क) वित्त व्यवस्थेची साधने— (C) Sources of Finance—				
मागणी क्रमांक सी-७ Demand No. C-7
२४०६-वनीकरण व वन्यजीवन 2406—Forestry and Wildlife
मागणी क्रमांक सी-१० ४४०६ वनीकरण व वन्य जीवन यावरील भांडवली खर्च Demand No. C-10 4406
Forestry and Wildlife Capital outlay on forestry and Wildlife
एकूण 'क' Total-(C)

(३) कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण :

(III) Workload summary and explanation of Financial requirements :

खालील तक्त्यात राष्ट्रीय उद्याने, इतर वने उद्याने आणि वन्य पशु-पक्षी अभयारण्य यांची नावे व त्यांची ठिकाणे क्षेत्रासह दिलेली आहेत.

The following table indicates the existing and proposed National Parks, other Forest Parks and Wildlife sanctuaries.

कार्यक्रम क्रमांक ८

तक्ता-दोन

TABLE-II

अनुक्रमांक Serial No. (1)	उद्यान/अभयारण्याचे नाव Name of the park or sanctuary (2)	ठिकाण (जिल्हा) Location (District) (3)	क्षेत्र (चौ. कि. मी. मध्ये) Area (Sq. Km.) (4)
(अ) राष्ट्रीय उद्याने			
<i>A. National Parks</i>			
1	संजय गांधी राष्ट्रीय उद्यान Sanjay Gandhi National Park	(मुंबई)/ठाणे (Mumbai)/Thane	86.96
2	ताडोबा Tadoba	चंद्रपूर Chandrapur	116.55
3	पेंच Pench	नागपूर Nagpur	257.26
4	नवेगांव Nawegaon	भंडारा Bhandara	133.88
5	गुगामल राष्ट्रीय उद्यान Gugamal National Park	अमरावती Amravati	361.28
(ब) वन्य पशु अभयारण्ये			
<i>B. Wildlife Sanctuaries</i>			
1	यावल Yawal	जळगाव Jalgaon	177.52
2	राधानगरी (बायसन) Radhanagri (Bison)	कोल्हापूर Kolhapur	351.16
3	कर्नाळा (पक्षी) Karnala (Bird)	सांगली Sangli	12.155
4	तानसा Tansa	रायगड Raighad	304.81
5	नागझिरा Nagzira	भंडारा Bhandara	152.81
6	बोर Bor	वर्धा/नागपूर Wardha/Nagpur	61.10
7	देऊळगाव रेहकुरी (काळवीट अभयारण्य) Dewulgaon Rehakuri Kalwit	अहमदनगर Ahemadnagar	2.17
8	कारंजा-सोहोळ काळवीट Karanja-Sohal Kalwit	अकोला Akola	18.52
9	मालढोक अभयारण्य Maldhok Sanctuary	अहमदनगर Ahemadnagar	8496.44
10	मेळघाट टायगर अभयारण्य Melghat Tiger Sanctuary	अमरावती Amravati	788.75
11	कोयना Koyana	सातारा Satara	423.55
12	चांदोली Chandoli	कोल्हापूर/सातारा/सांगली Kolhapur/Satara/Sangali	317.67

तक्ता-दोन—चालू

TABLE-II—contd.

(1)	(2)	(3)	(4)
13	भिमाशंकर सागरेश्वर	पुणे-ठाणे Pune-Thane	130.78
14	Sagareshwar फणसाड	सातारा Satara	10.87
15	Phansad नांदूर मध्यमेश्वर (पक्षी)	रायगड Raigad	69.79
16	Nandur Madyameshwar अंधारी	नाशिक Nasik	100.12
17	Andhari कळसुबाई-हरिश्चंद्रगड	चंद्रपूर Chandrapur	509.27
18	Kalasubai-Harishchandragnad चपराळा	अहमदनगर-सोलापूर Ahmadnagar/Solapur	361.71
19	Chaparala गौताळा-औट्रमघाट	गडचिरोली Gadchiroli	134.78
20	Gautala-Autramghat पैनगंगा	औरंगाबाद/जळगाव Aurangabad/Jalgaon	260.61
21	Painganga अनेर डॅम	नांदेड / यवतमाळ Nanded / Yavatmal	424.89
22	Aner Dam जायकवाडी (पक्षी)	धुळे Dhule	82.94
23	Jaikwadi मालवण	औरंगाबाद Aurangabad	341.05
24	Malwan काटेपुर्णा	सिंधुदुर्ग Sindhudurg	29.12
25	Katepurna नायगांव मयूर अभयारण्य	अकोला Akola	73.69
26	Naigaon टिपेश्वर	बीड Beed	29.89
27	Tipeshwar Sanctuary अंबाबरवा अभयारण्य	यवतमाळ Yavatmal	148.63
28	Ambabarava Sanctuary ज्ञानगंगा अभयारण्य	बुलढाणा Buldana	127.11
29	Dnyanganga Sanctuary भामरागड अभयारण्य	बुलढाणा Buldana	205.63
30	Bhamragarh Sanctuary येडसीराम-लिंगघाट अभयारण्य	गडचिरोली Gadchiroli	104.38
31	Yedsiram Lingaghat Sanctuary नरनाळा पक्षी अभयारण्य	औरंगाबाद Aurangabad	22.38
32	Narnala Bird Sanctuary वान अभयारण्य	अकोला Akola	12.35
33	Van Sanctuary मयुरेश्वर सुपे अभयारण्य	अमरावती Amravati	211.00
34	Mayureshwar Supe Sanctuary लोणार	पुणे Pune	5.15
35	Lonar तुंगारेश्वर	बुलढाणा Buldana	3.83
36	Tungarehshwar	ठाणे Thane	85.70

(1)	(2)	(3)	(4)
१ (ड) वन उद्याने			
I. D. Forest Parks			
1	सेमिनरी टेकडी Seminery Hills	नागपूर Nagpur	0.71
2	चिखलदरा अमझरी Chikhaldara Amzari	अमरावती Amravarti	0.09
3	वडाळी Wadali	अमरावती Amravati	0.08
4	बोथा Botha	बुलढाणा Buldhana	2.00
5	पाल Pal	जळगांव Jalgaon	0.0240
6	तोरणमाळ Toranmal	धुळे Dhule	0.2900
7	अजिंठा Ajanta	औरंगाबाद Aurangabad	2.56
8	माथेरान Matheran	रायगड Raigad	2.9521
9	माहूर Mahur	नांदेड Nanded	2.60
10	सिंहगड Sinhgad	पुणे Pune	0.255
11	शिवनेरी Shiveneri	पुणे Pune	1.4426
12	प्रतापगड Pratapgad	सातारा Satara	0.04
13	प्रतापसिंह (महाबळेश्वर) Pratapsinh (Mahabaleshwar)	सातारा Satara	0.10
14	आळते Alte	कोल्हापूर Kolhapur	..
15	तबक Tabak	कोल्हापूर Kolhapur	0.03
16	दांडोबा टेकडी Dandoba Hills	सांगली Sangli	11.03
17	आंबोली Amboli	सिंधुदुर्ग Sindhudurg	0.05
18	पाटणादेवी Patanadevi	जळगांव Jalgaon	0.1971
19	उनपदेव Unapdeo	जळगांव Jalgaon	..
20	मुठामुठा (पक्षी) Muthamutha (Bird)	पुणे Pune	0.134
21	पांचगांव पर्वती वनविहार Panchagaon Parwati Van Vihar	पुणे Pune	2.45
22	भांबुर्डा Bhamburda	पुणे Pune	0.9714
23	एलीफंटा -घारापुरी Elifanta Gharapuri	रायगड Raigad	1.32
24	गणेशपुरी Ganeshpuri	ठाणे Thane	28

तक्ता-दोन—चालू
TABLE-II—contd.

(1)	(2)	(3)	(4)
25	आसनगाव विक्री आगार Asangaon Sales Depot वडाली मालखेड	ठाणे Thane अमरावती	2.50
26	Wadali Malkhed नरेंद्र डोंगर	Amravati सावंतवाडी	144.16
27	Narendra Dongar तळकटबाग	Sawantwadi सिंधुदुर्ग	0.05
28	Talkatbag सप्तशृंगीगड	Sindhudurg नाशिक	..
29	Sapta Shrunji Gad कोंडेश्वर	Nasik नंदुरबार	0.20
30	Kondeshwar अर्नाळा	Nandurbar ठाणे	0.2000
31	Arnala बनेश्वर	Thane पुणे	0.1503
32	Baneshwar दौलताबाद	Pune औरंगाबाद	0.830
33	Doulatabad कोयना	Aurangabad सिंधुदुर्ग	2.00
34	Koyana पंडित जवाहरलाल नेहरू	Sindhudurg नाशिक	..
35	Pandit Jawaharlal Nehru रामटेक मृग विहार	Nasik नागपूर	0.03
36	Ramtek Mrug Vihar माणिकगड	Nagpur चंद्रपूर	..
37	Manikgarh अवसरी घाट	Chandrapur पुणे	0.3520
38	Awasary Ghat मायणी	Pune सातारा	0.1
39	Mayni कोथरुड	Satara पुणे	0.06
40	Kotharud धुमनापूर	Pune यवतमाळ	2.0350
41	Dhumnapur लोनीबार लिंगा	Yavatmal अकोला	0.2
42	Lonibar Linga सौताडा	Akola बीड	2.07
43	Soutada घारापुरी	Beed ठाणे	0.61
44	Gharapuri सारंगपुरी	Thane वर्धा	..
45	Sarangpuri कोंडेश्वर	Wardha नंदुरबार	..
46	Kondeshwar	Nandurbar	0.2000

तक्ता दोन-चालू
TABLE II—contd.

	२०१८-२०१९ 2018-2019	२०१९-२०२० 2019-2020	२०२०-२०२१ 2020-2021
(1)	(2)	(3)	(4)
२ (ड) वन उद्यानास/अभयारण्यास भेटी दिलेल्या व्यक्तींची संख्या			
II (D) No. of Visitors
३ (ई) वसूल केलेली रक्कम (रुपये हजारात)			
III (E) Charges recovered (Rs. in Thousand)

व्याघ्र गणना, सन १९८४ ते २०१० पर्यंतची तुलनात्मक माहिती

वाघांची संख्या

अ. क्र.	वर्ष	नर	मादी	छावे (पिल्ले)	लिंग न ओळखलेले	अतिरिक्त पुराव्या आधारे	एकूण	शेरा
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)
१	१९८४	१४०	१०२	४२	१७	..	३०१	राज्यातील संरक्षित क्षेत्रे व अन्य वन व वनेत्तर क्षेत्रातील मोजणी
२	१९८९	१८२	१५२	३६	४७	..	४१७	
३	१९९३	७३	८०	१६	१०	९७	२७६	
४	१९९७	९८	११३	९	५	३२	२५७	
५	२००१	८७	१०५	१४	११	२१	२३८	
६	२००५	८९	११९	३१	५	२४	२६८	
७	२००६	५०	८४	१२	..	१९	१६५	फक्त संरक्षित क्षेत्रातील मोजणी
८	२००७	४५	७३	२०	३	७	१४८	
९	२००८	..	मध्ये संरक्षित क्षेत्रात वन्यप्राण्यांची प्रगणना झालेली नाही.					
१०	२००९	..	मध्ये संरक्षित क्षेत्रात वन्यप्राण्यांची प्रगणना झालेली नाही.					
नवीन ट्रांझेक्ट लाईन पध्दतीने झालेल्या प्रगणनेचा निष्कर्ष								
अ.क्र.	वर्ष	राज्यातील वाघांची किमान संख्या	राज्यातील वाघांची कमाल संख्या	राज्यातील वाघांची सरासरी संख्या	शेरा			
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)			
११	२००६	७६	१३१	१०३	प्रगणनेचा निष्कर्ष २००७ मध्ये राष्ट्रीय व्याघ्र संवर्धन प्राधिकरणाद्वारे प्रसिद्ध झाला.			
१२	२०१०	१६०	१९६	१६९	प्रगणनेचा निष्कर्ष २०११ मध्ये राष्ट्रीय व्याघ्र संवर्धन प्राधिकरणाद्वारे प्रसिद्ध झाला.			

(५) व्याघ्र प्रकल्प :

अ.क्र.	कालावधी वर्ष	व्याघ्र प्रकल्पाचे नाव	विभाग	जिल्हा	क्षेत्र (चौ. कि. मी.)
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)
१	डिसेंबर/१९७३	मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प	अमरावती	अमरावती	१६७६.९३
२	फेब्रुवारी/१९९५	ताडोबा-अंधारी व्याघ्र प्रकल्प	नागपूर	चंद्रपूर	६१९.७६
३	जानेवारी/१९९९	पेंच व्याघ्र प्रकल्प	नागपूर	नागपूर	२५७.२७
४	जानेवारी/२००९	सह्याद्री व्याघ्र प्रकल्प	कोल्हापूर	कोल्हापूर/सांगली/सातारा/रत्नागिरी	७४१.२२

९. उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम

(१) प्रास्ताविक :

वन खात्याच्या विविध कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी या विभागांत मोठ्या प्रमाणात मजूर नेमले जातात. मजूरवर्गाच्या दृष्टीने लाभकारक वातावरण तयार करून परस्पर सामंजस्य व सहकार्य हवे याची खात्यास पूर्ण जाणीव आहे. त्यांच्या चांगल्या, सामाजिक, आर्थिक दर्जासाठी त्याचप्रमाणे त्यांच्या मूलभूत गरजा पूर्ण करून सर्वतोपरी उन्नतीसाठी जोराचे प्रयत्न करीत आहे. वन मजूर कल्याण कार्यक्रमांत छोटी धरणे बांधणे, पाझर तलाव, विहिरी, श्रमिकासाठी विसावा गृहे बांधणे, रस्ते तयार करणे, झोपड्या बांधणे ही कामे खात्यामार्फत हाती घेण्यात येतात. वन कामगार/मजुरांना वैद्यकीय मदत मिळण्याच्या दृष्टीने अंतर्गत वनात वैद्यकीय उपचारासाठी दवाखाने प्रस्थापित करण्यात आलेले आहेत. याशिवाय वन कामाचे जागेपासून जवळ राहात असलेल्या वन मजुरांचे सर्वसाधारण आरोग्य व त्यांच्या चांगल्या प्रकृतीसाठी खात्यामार्फत फिरत्या दवाखान्याची सोय करण्यात आलेली आहे. वन खात्यातर्फे २०१९-२० या आर्थिक वर्षाअखेर वन मजुरांच्या विविध मूलभूत गरजा उपलब्ध करण्याचे दृष्टीने केलेली प्रगती खालील तक्त्यावरून दिसून येईल.—

अनुक्रमांक (१)	बांधकामाचा तपशील (२)	संख्या (३)
१	विहिरी	३
२	तलाव	२
३	छोटी धरणे	२३
४	श्रमिक विसावागृहे	३
५	समाजाकरिता सभागृहे	१३
६	नलिका विहिरी	२८
७	फिरत्या दवाखान्याची स्थापना	३०

(दोन) वित्तीय आवश्यकता :
(ii) Financial Requirments :

तक्ता एक
TABLE I

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousand)

	प्रत्यक्ष खर्च, २०१९-२०२० Actuals Expenditure 2019-2020	अर्थसंकल्प, २०२०-२०२१ Budget Estimates, 2020-2021	सुधारित अंदाज, २०२०-२०२१ Revised Estimates, 2020-2021	अर्थसंकल्प, २०२१-२०२२ Budget Estimates, 2021-2022
	एकूण Total	एकूण Total	एकूण Total	एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
वने उपवने व कल्याणविषयक कार्यक्रम				
अ—कार्यवार वर्गीकरण—				
(A) Activitywise Classification—				
(१) भाडेपट्ट्यावर दिलेल्या जंगलाचे भाडे व शासनाच्या देखरेखीखाली वनाबाबतच्या भागधारकांना पैसे भारीत. देणे. (2406 0641)	220	188	94	188
(I) Rent of leased forest and payment to	122773	161673	141306	168325
(२) वन उद्याने व पर्यटकांसाठी सुविधा (2406 0659)				
(३) (००) (२०) महाराष्ट्र निसर्ग पर्यटन विकास मंडळ	
(II) Forest Parks and Tourists Complexes (2406A 096)	3728	10000	5573	14000
(३) भोगवटदारांच्या झाडांची विक्री करणे आदिवासी खातेदारांना प्रदाने. (2406 0686)				
(III) Payment to Adiwasi Khatedar Tribes belonging to Scheduled Tribes.	26063	30000	23025	20000
(४) वन विकास महाराष्ट्र मर्यादित यांस देय असलेले अधिकरण खर्च (2406 0668) वन मजुरांना थकबाकी भारीत.	0	01	1	1
(IV) Payment of arrears wages to Labours	2857410	3457733	3111873	3236764
(५) वन मजुरांच्या अधिसंख्य पदाची निर्मिती (24061898)				
(V) Creation of Supernumary Posts for Forest labourers
(६) वन कामगारांसाठी अधिरुप पदाची निर्मिती नियमित आस्थापनेवर
(७) वन कामगार कल्याण (24060677)				
(VII) Forest Labour Welfare	5581	9850	7793	8271
(८) वनक्षेत्रामध्ये विकास
महा. राज्य प्राणी संग्रहालय (२४०६ अ ०८७) व ईको टूरिझम (24062295)	8983	10000	6835	15000
एकूण (अ)	515482	622000	456445	685000
Total-A	3540240	4301445	3752945	4147549

तक्ता १—चालू
TABLE I--contd.

(रुपये हजारत)
(Rs. in thousand)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(ब) उद्दिष्टवार वर्गीकरण—				
(B) Objectwise Classification—				
(१) भाडेपट्ट्यावर दिलेल्या जंगलाचे भाडे व शासनाच्या देखरेखीखाली वनाबाबतच्या भागधारकांना पेसे देणे. (२४०६ ०६४९)				
(I) Rent of leased forest payment to Government. दत्तमत्त	221	188	94	188
एकूण Total ..	221	188	94	188
(२) वन उद्याने व पर्यटकांसाठी सुविधा—State and Distt.				
(II) Forest Parks and Tourist Complexes —				
वेतन (2406 0659)				
Salaries ..	98407	127293	114564	132677
मजुरी				
Wages ..	0	11786	11786	12375
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून)				
Non-Salaries (Except Wages)	23790	22594	14956	23273
एकूण ..				
Total ..	122197	161673	141306	168325
(३) महाराष्ट्र राज्य निसर्ग मंडळाची स्थापना				
(00) (20) Establishment of Maha. Eco Tourism forest				
वेतन (2406 A 096)				
Salaries	7000	3500	10364
मजुरी				
Wages ..	3728	1000	1000	1400
वेतनेत्तर				
Non-Salaries	0	2000	1073	2236
एकूण ..				
Total ..	3728	10000	5573	14000
(३) (III) वनविकास महामंडळ मर्यादित यास देय असलेली अभिकरण खर्च (2406 0668)				
	0	01	1	1
एकूण ..				
Total ..	0	01	1	1
(४) वन मजुराचे कल्याण—				
(VI) Forest Labour Welfare —				
वेतन (२४०६ ०६७७)				
Salaries ..	5398	9500	7600	7891
वेतनेत्तर (मजुरी वगळून)				
Non-Salaries (Except Wages)	183	350	193	380
एकूण ..				
Total ..	5581	9850	7793	8271

(५) महाराष्ट्र राज्य प्राणी संग्रहालय प्राधिकरण (2406 A 087)					
वेतन					
Salaries	..	7132	6000	6000	13500
प्रत्यक्ष खर्च					
Grants	..	1851	4000	835	1500
एकूण . .					
Total	..	8983	10000	6835	15000

(६) महाराष्ट्र अनुसूचित जमातीच्या भोगवटा-
दारांच्या झाडांची विक्री करणेसाठी
आदिवासी खातेदारांना प्रदाने—

(VI) Payment to *Adiwasi Khatedar*
under Maharashtra sale of trees by
occupants belonging to Scheduled
Tribes.— (2406 0686)

वेतनेतर

Non-Salaries	..	0	1	1	1
अनुदान					
Grants
एकूण . .					
Total	..	0	1	1	1

(६) (०२) (०५) वनक्षेत्रामध्ये पर्यटन विकास(राज्य) (२४०६ ८६५१)

मजुरी
वेतनेतर (मजुरी वगळून)
एकूण					

(०२)(०६) ईको टुरीझम (राज्य) (२४०६ २२९५)

वेतन	..	219	1560	1560	3120
मजुरी	..	24207	72000	72000	86400
वेतनेतर (मजुरी वगळून)	..	489035	548440	382885	595480
एकूण					
	..	513461	622000	456445	685000

तक्ता १—चालू
TABLE I--contd.

(रुपये हजारात)
(Rs. in thousand)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(८) वन मजुरांच्या अधिसंख्य पदाची निर्मिती (VIII) Creation of Supernumary posts for Forest Labouries.				
वेतन (2406 1898)				
Salaries ..	2857300	3457517	3111765	3236520
मजुरी				
Wages
वेतनेतर				
Non-Salaries ..	110	216	108	244
एकूण Total ..	2857410	3457733	3111873	3236764
(९) वन कामगारांसाठी अधिसंख्य -वेतन पदाची निर्मिती, नियमित -वेतनेतर आस्थापनेवर रोजंदारी करणारा कर्मचारी (२४०६ ८५७९) एकूण (ब) स्थूल Total (B) Gross
(क) वित्त व्यवस्थेची साधने— भारीत (C) Sources of Finance — मागणी क्रमांक सी-७ Demand No. C-7
२४०६, वनीकरण व वन्य जीवन
2406, Forestry and Wild Life
4406, Forestry and Wild Life
एकूण (क) Total (C)

(तीन) कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश आणि वित्तीय आवश्यकतेचे स्पष्टीकरण :

(III) Workload Summary and Explanation of Financial Requirements :

खालील तक्त्यात वन कामगारांच्या संबंधातील कल्याण कार्यक्रम, निस्तार इत्यादीबाबत उपभोगण्यात आलेले विशेष अधिकार २०१९-२०२० आणि २०२०-२०२१ मध्ये असलेले व सन २०२१-२०२२ मध्ये अपेक्षित असलेले याबाबत माहिती दिली आहे.

The following table gives the Welfare Activities in respect of Forest Villages and Forest Labour, No. of Seedling distributed during the Vanamahotsava and the privileges availed of under Nistar etc., during 2019-2020 and 2020-2021 and those expected during 2021-2022.

कार्यक्रम क्रमांक-९

तक्ता - दोन
TABLE - II

	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२२
	मधील कामे (प्रत्यक्ष) Works under- taken during	मधील कामे (अंदाजित) Works Estima- ted during	मधील कामे (प्रस्तावित) Works proposed during
(1)	(2)	(3)	(4)
कामगारांसाठी शेड			
(I) Labour Shed
बांधलेल्या विहिरींची संख्या			
(II) No. of Wells constructed
कुपनलिका			
(III) Tubewells
बांधलेल्या धरणांची संख्या (१) वनबंधारे
(IV) No. of Dams constructed	12	10	50
बांधलेल्या अनिकटांची संख्या (२) वनतळे
(V) No. of Anicuts constructed	0	0	0
वन कामगारांना सायकली पुरविणे (लाभधारक संख्या)			
(VI) Supply of Bicycles to Forest Labourers (Beneficiaries No.)
वन कामगारांना बैलगाड्या पुरविणे (लाभधारक संख्या)			
(VII) Supply of Bullock-carts to Forest labourers
वन कामगारांना प्रकाष्ठ उपकरणे पुरविणे (लाभधारक संख्या)			
(VIII) Supply of Instruments to Forest Labourers (Beneficiaries No.)
वनचराई निस्तार आणि इतर विशेष सवलती—(१) बांबू (बुरूड लोकांना)	69960	76156	83622
(IX) Forest grazing Nistar and other privileges—(२) जनावरांची संख्या
निस्तार व इतर सवलती देण्यात आलेले परिमाण—	जळावू लाकूड	90 वीट	300 वीट
(X) Nistar and other Privileges quantity issued—(अ)	बांबू	46475	100000
	फाटे
	इतर
गाडीभार	बांबू
(1) Cart loads	जळावू लाकूड
माणसाने वाहून नेण्याजोगा भार	फाटे
(2) Head loads	इतर
उत्पादनाचे मूल्य (रुपये हजारात)			
(3) Value of the Product (Rs. in thousand)
सवलतीच्या दराने मूल्य (रुपये हजारात)			
(4) Value at concessional rates (Rs. in thousand)
खतांची निर्मिती			
(5) Manufacture of fertilizer

जनतेमधील सौंदर्यदृष्टीत वाढ होण्यासाठी ज्या वन उद्यानात सामाजिक कार्य म्हणून सुधारणेची कामे हाती घेतली आहेत अशा वन उद्यानांची नावे खालील तक्त्यात दिलेली आहेत.-

The following table indicates the names of Forest Parks where Development Works are undertaken as Social Activity, so as to increase beauty scene amongst the public.

कार्यक्रम क्रमांक-९

तक्ता - तीन

TABLE - III

वन उद्यानाचे नाव :

Name of the Forest Park :

एकूण ४३ वन उद्याने आहेत. वन उद्यानाची यादी पृष्ठ क्रमांक १३८ ते १४१ मध्ये देण्यात आली आहे.

खाली दर्शविलेल्या वने उद्यानात विविध विकास कामे हाती घेण्यात येत आहेत :-

जनतेमधील सौंदर्यदृष्टीत वाढ होण्यासाठी वन उद्यानात सामाजिक कार्य म्हणून सुधारणेची कामे हाती घेतलेली आहेत त्यांचा तपशील

टाणे -वृत्त

(रुपये हजारात)

अ. क्र.	तपशील	सन २०१९-२०२० मधील प्रत्यक्ष कामे	२०२०-२०२१ मधील अंदाजित कामे	२०२१-२२ मधील अपेक्षित कामे
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
१	जुम्मापट्टी नर्सरी सभोवार तार कुंपन	३५	४०	४५
२	माथेरान गिरीस्थान येथील वाहन तळाची सुधारणा.	२३५	२४०	२४५
३	माथेरान गिरीस्थान व घारापुरी येथे विकासाची कामे व देखभाल	४११	४२६	४२५
४	दस्तुरी येथील पार्किंगसाठी रोलिंग तयार करणे	१३	२०	१००
५	माथेरान वन उद्यानात खेळाचे साहित्य खरेदी करणे	१७५	२००	३००
६	उद्यानात रोपे तयार करणे	५६	६०	१००
७	फलक तयार करणे	१७५	१७५	१७५
८	घारापुरी उद्यानातील जमीन सुधारणा	२५०	३००	३००
९	घारापुरी उद्यानात हिरवळ तयार करणे	१५०	२००	२००
१०	माथेरान वन उद्यानाची सुधारणा	५००	१०००	१०००
११	नागाव बीजगुणन केंद्र येथे तंबू उभारणे	१५०	२००	२००
१२	अलिबाग येथील कान्होजी आंग्रे उद्यानाची सुधारणा	२००	२००	२००
१३	कर्जत तालुक्याची रानमाची/ढाक/तुंगद/पेट या ठिकाणी पर्यटकांना आकर्षित करणेसाठी चौथेर बांधणे	७००	१०००	१०००
१४	वन माहिती केंद्र व शैक्षणिक केंद्र भानवज दुरुस्ती.	२५०	४००	४००
	एकूण	३३००	४४६०	४६९०

यवतमाळ-वृत्त

वसंत स्मृति उद्यान, यवतमाळ

		२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१
१	शोभीवंत झाडाची लागवड	१४८	०	०
२	शोभीवंत झाडाची लागवड दारव्हा वनउद्यान	२८३	०	०
३	चेनलिंग फेन्सींग	३२५	०	०
४	बोअरवेल खोदणे पार्इपलाईनसह
५	टिबक सिंचन कामे	१५०	०	०
६	१६०० वृक्षाची देखभाल	३७४	०	०
७	५०० शोभीवंत वृक्षाची लागवड	२८४	०	०
८	सोलर लाईट बसविणे-१०	४००	०	०

तक्ता - तीन-चालू
TABLE - III-contd.

(१)	(२)	(३)	(४)	(५)
यवतमाळ-वृत्त				
९	लॉन मेन्टेनन्स	२५०
१०	सिमेंट प्लग बांधकाम	६००
११	लॉन कटिंग मशिन	१००
			एकूण :	२९१४
१२	शोभीवंत झाडांची लागवड तृतीय वर्ष	१४५	०
१३	दारव्हा वनउद्यान-शोभीवंत झाडांची लागवड करणे	१४०	२
१४	टेडींग पाथ-दारव्हा	६	०
१५	उद्यानचे प्रवेशद्वार तयार करणे-दारव्हा	४	०
१६	१६०० वृक्षाची देखभाल-चौथे वर्ष	२२८	२०५
१७	५०० शोभीवंत वृक्षाची लागवड वर्षे २ रे	२३७	०
१८	प्लॉन मॅटेनन्स करणे	२०५	३
			एकूण :	९६५
पुणे-वृत्त				
१	सीधेश्वर वनविहार-सोलापूर इको-लायब्ररीची स्थापना	७००
२	बनेश्वर उद्यानाचा विकास-मोर	२२६५	२७६३
३	शिवनेरी किल्ला पर्यटन	१३१	१३१
			एकूण :	३०९६

कार्यक्रम क्रमांक-९

तक्ता - ४

TABLE - IV

खालील तक्त्यात जिल्हा परिषदांना देण्यात येणा-या ७ टक्के वन महसूल अनुदानाची माहिती दर्शविण्यात आलेली आहे :-
The following table indicates the 7 per cent Forest Revenue Grants given to Zilla Parishads.—

(Rs. in thousand)

अ. क्र. Serial No.	जिल्ह्याचे नाव Name of District	सन २०१९-२०२० करीता मंजूर अनुदान व प्रत्यक्ष खर्च Sanctioned grants and Actual Expenditure during 2018-2019		सन २०२०-२०२१ मधील मंजूर अनुदान Sanctioned Grants during 2020-2021 (१ एप्रिल १९ ते डिसेंबर १९ पर्यंत)		Remarks
		मंजूर अनुदान सन २०१९-२०२० Sanctioned grants during 2019-2020	सन २०१९-२०२० मधील प्रत्यक्ष खर्च Actual Expenditure during 2019-2020			
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	
१	अमरावती	१८८८६	१८८८६	०	सन २०२०-२१	
२	अकोला	४५२	०	०	करीता मंजूर अनुदान	
३	वाशिम	९१	९१	०	संदर्भात अद्यापही	
४	बुलढाणा	१६८	१६८	०	आदेश निर्गमित	
५	यवतमाळ	४१९८	४१९८	०	झालेले नाही.	
६	नागपूर	१२०३	१२०३	०		
७	वर्धा	११०५	११०५	०		
८	भंडारा	६६५	६६५	०		
९	चंद्रपूर	५२२५	५२२५	०		
१०	औरंगाबाद	१५	०	०		
११	जालना	९	०	०		
१२	नांदेड	३१८	३१८	०		
१३	परभणी	२८	२८	०		
१४	बीड	१३	१३	०		
१५	उस्मानाबाद	२९	०	०		
१६	सोलापूर	३८	३८	०		
१७	रत्नागिरी	९४	९४	०		
१८	सिंधुदुर्ग	१०४	१०४	०		
१९	पुणे	५०	५०	०		
२०	कोल्हापूर	२३६	२३६	०		
२१	सातारा	७७	७७	०		
२२	सांगली	१४	१४	०		
२३	ठाणे	६१३	६१३	०		
२४	रायगड	१६०	१६०	०		
२५	नाशिक	१७८	१७८	०		
२६	धुळे	७	७	०		
२७	नंदुरबार	६	६	०		
२८	जळगाव	५१	५१	०		
२९	गडचिरोली	२४७९९.२००	२४७९९.२००	..		
३०	लातूर	२१	०	..		
३१	अहमदनगर	३५	३५	..		
३२	हिंगोली	५०	५०	..		
३३	गोंदिया	१४९६	०	..		
एकूण		६०५२०.२००	५८४१२.२००	०		

१०. वन विकास महामंडळ महाराष्ट्र मर्यादित

(एक) प्रास्ताविक :

मुख्यतः पूर्वीचे समुपयोजन तसेच उत्पादनाचा दर्जा व परिणाम या दोन्ही बाबतीत सुधारित उत्पादनक्षमता आणण्याकरिता पुरेशी गुंतवणूक न झाल्यामुळे या राज्यातील वनांपासून मिळणारे दर हेक्टरी दरसाल उत्पादन व महसूल अत्यंत कमी आहे. कमी उत्पादनावरून उत्पादन करण्याच्या वन ठिकाणांची अंतर्गत अनुत्पादकता दिसून येत नाही तर त्यावरून चांगल्या जागेवरील सध्याच्या कमी मूल्यांच्या मिश्रजातीचे मूल्यवान प्रजातीच्या पूर्णसंग्रहित जातीमध्ये रूपांतर करणे, वनांतील दळणवळणाच्या संबंधित तितक्याच प्रमाणात विकास घडवून आणणे, ओंडके पाडण्याची सुधारित पद्धती इत्यादींच्या बाबतीत पुरेशी गुंतवणूक करण्यात न आल्याचे दिसून येते. राज्यातील संभाव्य उत्पादनक्षमता आढळून येणा-या वनांतील मोठ्या प्रमाणातील क्षेत्रांचे केवळ कमी खर्चाच्या इमारती लाकडांच्या जातीसाठी व औद्योगिक लाकडांसाठी जरी रूपांतर केले तरीही दोन दशकातच त्यापासून अनेक पर्तींनी महसूल मिळू शकेल.

वित्तीय बांधीलकी अर्थात दीर्घ मुदतीच्या तत्त्वावरील निधिवरील मर्यादा, व्यापक अधिकारिता व सर्वसाधारण विकास पद्धती या गोष्टी नियोजित प्रकृष्ट व्यवस्थापनातील मुख्य अडचणी ठरल्या आहेत. वन व्यवसाय हा निश्चितपणे भरपूर लाभ प्राप्त करून देणारा व काटकसरीच्या धोरणात चालविलेला असा वाणिज्यिक उपक्रम करू शकेल अशी वनक्षेत्रे अनुत्पादक म्हणून ठेवून वन भांडवल रोखून ठेवणे हे खरोखरच चुकीचे आहे. राज्यामध्ये प्रकृष्ट विकासाकरिता विस्तृत वनक्षेत्र उपलब्ध आहे. म्हणून मार्च १९६९ मध्ये वन विकास मंडळाची स्थापना झाली.

मंडळाने मुख्यतः संकीर्ण वनांतील सधन भूखंडामध्ये झाडे पाडणे, वन रोपण, वन उत्पादनाची विक्री व इतर वनविषयक कामे हाती घेवून त्या भू-खंडाचे शक्यतो अल्पावधीतच मुबलक उत्पन्न देणा-या मूल्यवान जातीचा समावेश असलेल्या भू-खंडामध्ये रूपांतर करण्याचेही काम हाती घेतले होते. याशिवाय मंडळाने उपलब्ध वन साधनांच्या एकात्मिक पद्धतीने उद्योगधंद्याकरिता वापर करणे, कुशलता वाढविणे, वनामध्ये नोकरीधंद्यात अधिक संधी निर्माण करणे यासंबंधीच्या उपाययोजना सुरू केल्या आहेत.

प्रारंभी (१) नागपूर, (२) भंडारा, (३) पश्चिम चांदा व (४) मध्य चांदा वन विभाग येथील चार युनिट्स मधील सुमारे २४,००० ते ३०,००० हेक्टर क्षेत्राचे रूपांतर करण्यापुरतेच मंडळाचे काम मर्यादित होते. याबाबतीत, वन विकास मंडळाने प्रथम सुरू केलेला विकास कार्यक्रम परिणामकारकरीतीने कार्यान्वित करून त्यांचा विस्तार करण्याकरिता महाराष्ट्र राज्य वन विकास महामंडळ स्थापन करण्याचे ठरविण्यात आले होते. हा प्रस्ताव प्रत्यक्षात उतरल्याने वन विकास मंडळे प्रस्तावित महामंडळात दिनांक २ ऑक्टोबर, १९७४ पासून कर्मचा-यांसह विलीन झाली.

जागतिक अन्न कार्यक्रम योजना, दिनांक २५ ऑक्टोबर १९७४ पासून वन विकास महामंडळाकडे सुपूर्द करण्यात आली आहे.

वनविकास महामंडळ हा शासकीय उपक्रम असून त्यासाठी आवश्यक ते भागभांडवल/कर्ज शासन पुरवित आहे.

परंतु, वन विकास महामंडळातर्फे वनरोपणासाठी होणा-या झाडे तोडीवर शासनाने प्रतिबंध घातल्याने मंडळाचा आधीचा रोपवन कार्यक्रम बंद झाला आहे. आता शासनाच्या ३ जून १९८७ च्या निर्णयानुसार वन विकास मंडळास वनजमिनीवर भरीव वनीकरण करण्याचा भाग म्हणून निकृष्ट व अवनत क्षेत्रात वनीकरण करण्यास सांगितले आहे. तसेच भरीव वनीकरणासाठी एक प्रकल्प बनवून कर्ज पुरवठ्यासाठी वित्तीय संस्थांना सादर करण्यास सूचना दिल्या आहेत. त्यादृष्टीने काम सुरू आहे.

वन विकास महामंडळ महाराष्ट्र मर्यादित
FOREST DEVELOPMENT CORPORATION OF MAHARASHTRA

वित्तीय आवश्यकता :
Financial Requirement :

कार्यक्रम क्रमांक-१०

तक्ता - १

TABLE - I

वर्ष Year	महाराष्ट्र राज्यातील एकूण वन क्षेत्र (हेक्टरमध्ये) Total Forest area in Maharashtra (in Hect.)	वनविकास महामंडळ च्या ताब्यातील वन क्षेत्र (हेक्टरमध्ये) Forest area in Possesion of F.D.C.M. (in Hect.)	वनविकास महामंडळाला दिलेले अंशदान (रुपये हजारात)			
			प्र. शि. २४०६ अभिकरण खर्च M. H. 2406 Agency Charges	४४०६ भाग भांडवल 4406 Share Capital	६४०६ कर्ज 6406 Loan	एकूण Total
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
२०११-२०१२ मध्ये During 2011-12	Do	393051	11121	0	..	11121
२०१२-२०१३ मध्ये During 2012-13	Do	393085	11121	500	..	11621
२०१३-२०१४ मध्ये During 2013-14	Do	393085	32295	33775	..	66070
२०१४-२०१५ मध्ये During 2014-15	Do	393085	26177	36485	..	62662
२०१५-२०१६ मध्ये During 2015-16	Do	39305	26177	36485	..	62662
२०१६-२०१७ मध्ये During 2016-17	Do	368380	47983	32802	..	80785
२०१७-२०१८ मध्ये During 2017-18	Do	368380	21121	2500	..	23621
२०१८-२०१९ मध्ये During 2018-19	Do	368380	21121	2500	..	23621
२०१९-२०२० मध्ये During 2019-20	Do	368380	66599	2500	..	23621
२०२०-२०२१ मध्ये During 2020-21	Do	64131.366	0	0	..	0

सन २०२१-२०२२ चे कार्यक्रम अंदाजपत्रकासाठी महालेखापाल यांचेकडील निरीक्षण/परिच्छेदाची माहिती, दिनांक ३१-०३-२०१९ ची स्थिती :

- (अ) महसुली जमा
 (ब) खर्च विषयक
 (क) करमणूक कर
 (ड) प्रारूप परिच्छेद

विभागाचे नाव	जिल्ह्याचे नाव	वर्ष	वर्षाचे सुरुवातीचे		सन २०१९-२०२० मध्ये प्राप्त झालेले		एकूण		सन २०१९-२०२० मध्ये निकाली काढलेले		वर्ष अखेर शिल्लक		शेरा
			निरीक्षण	परिच्छेद	निरीक्षण	परिच्छेद	निरीक्षण	परिच्छेद	निरीक्षण	परिच्छेद	निरीक्षण	परिच्छेद	
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)	(८)	(९)	(१०)	(११)	(१२)	(१३)	(१४)
वने	२०१९-२०२० खर्च	..	५८१	..	१४३	..	७२४	..	१५०	..	५७४	माहे नोव्हेंबर २०१८ च्या
	२०१९-२०२० महसूल	..	२१७	..	६७	..	२८४	..	६६	..	२१८	मासिक अहवालानुसार
		प्रस्तावित	
	२०१९-२०२० खर्च	
		२०१९-२०२० महसूल	

PART - I : FOREST

Next to area under Agriculture, Forests occupy Major portion of the land in our State. Out of the total area of the State area to the extent of about 50.05% is under Agriculture, whereas the area under Forests is to the extent of 20.80% Land, Water & Forests are important natural resources, as far as the Agriculture & Forestry are concerned. Forestry is an activity of long-term gestation, whereas, Agriculture crops are purely seasonal. Precisely for this reason, considerable importance is attached long-term planning in respect of Forests. In respect of agricultural programme as well as for Industrial Development, Forests play an important key role & besides sizeable revenue is also accrued to the State Exchequer from the forests.

2. Forests not only provide the required timber, firewood fuel & other minor forest produce but are also responsible for bringing about a perceptible change in the Micro-climate. Soil & Moisture Conservation & the depth of water table in the area. Forests thereby provide effective protection to the land under Agriculture against hostile micro, climatic conditions & adverse site conditions. Forests not only provide a habitat for varied flora but those also provide the habitat for varied fauna. This special status; of forests in ecological pyramid makes it responsible to restore the ecological balance. Thus, forests play varied roles and their uses are also humorous. Forest perform simultaneously the three functions viz - (i) protective, (ii) productive and (iii) aesthetic. These three functions of the forests are closely related with three the important biological links viz. Forest & Food, Forests & Wood and Forests & People.

3. Another significant aspect in respect of Forests is that of Forestry works, which are primarily labour-oriented, naturally, and developmental works taken up in the Forests area generates increase in employment potential, which in turn ameliorates socio-economic conditions in respect of tribals and Forest dwellers. The protective role, which the Forests play in drought prone areas, is of vital importance and needs no further emphasis.

4. Though 21% of the total area of the State is categories as Forests, the description of the forests area in the State is neither equitable nor the density of the forests in equitable. Naturally, the productivity varies from region to region and this influence mostly on the goods and services derived from the forests. Out of total forest area in the State, around 60% of the forests are could be considered as productive in varying extent. The remaining forest area plays the protective roles in conserving soil, by arresting soil erosion mainly in the sloppy and hilly areas by arresting erosion and run-off due to vegetal cover.

5. Due to lack of scientific management or due to mismanagement, the area of private forests was rapidly in the process of degradation. In order to prevent further degradation of these privately owned forestlands. Government enacted Maharashtra Private Forests (Acquisition) Act, 1975. Due to enforcement of this Act, private forests admeasuring 390985 ha. come to be vested with Govt. As Reserved forests, under the provisions of the Indian Forest Act, 1927 on the 30th August 1975.

6. Besides the important roles which the forests play with regard to protection and conservation, the Forests also provide fuel wood, fodder and timber and industrial timber and taking into consideration the ever-increasing demand, it has become exceedingly important to ensure scientific management of the forests, with a view of effect increased production from limited forests area. With regard to the Conservation aspect of the forest, it is imperative to take up large scale afforestation works on the hilly slopes and in the catchments areas of river-valley projects as well as in drought prones areas so as to arrest rate of erosion and siltation of the reservoirs. The aesthetic, value, which the forests have, has also be considered with desired importance.

7. Taking into consideration the various activities which are performed by the Forests Department, the following 10 programmes have been identified as the activities of performance by the Forest Department :

1. Direction and Administration,
2. Research,
3. Extension, Education and Training,
4. Forest Conservation and Development,
5. Plantation Programme,
6. Forests Produce,
7. Communication and Building,
8. Nature Conservation and Wildlife Preservation,
9. Forests Parks and Welfare Activities and
10. Forest Development Corporation of Maharashtra Ltd..

8. As per the modality of formulation of the performance budget the information pertaining to each activity is provided in three sections. First section covers the introduction, second covers the summary of the programme proposed to be taken up and financial requirement and the personnel requirements. The second section has been subdivided in three parts on basis of the (i) activity wise, (ii) object wise & (iii) resource wise classification. The activity wise classification indicates the purpose of expenditure, object wise classification indicates mode method & agency through which the expenditure is proposed to be incurred & resource wise classification indicates the major head of expenditure under which provision has been made duly authorised by the State Legislature.

9. It is an accepted fact that performance budget should not be a photocopy of the evaluation reports. Nevertheless an effort has been made to indicate the performance of the department in respect of above activities with the help of relevant statistical information so as to enable the reader to acquire first hand knowledge regarding working of the department.

10. For implementation of the above activities Government has provided budgetary grants under 'Revenue' Capital Expenditure. In addition, the scope of programme is augmented by security grants under the following programme :

1. Employment Guarantee Scheme,
2. Drought prone area Programme,
3. Integrated Development of Wasteland Ghats,
4. Integrated Rural Development Programme,
5. Tribal area sub-plan.

The performance of the Forest Department in respect of the above categories programmes has been included in the performance budget of the respective department.

OVERALL PERFORMANCE

NON-PLAN ACTIVITIES

The Government has sanctioned the working plan for every Forest Division according to which the activities pertaining to the Management, Conservation, Protection and Development of Forests are carried out in each Forests Division. The works prescribed by the Working Plan during 2003-04, like Silvicultural and Natural Regeneration, Plantation thinning *etc.*, Harvesting of Forests, maintenance of timber depot, forest protection, demarcation and also the expenditure incurred in the officers and staff are carried out from the non-plan provisions made in the advance budget. The works mentioned above are classified under different programme which are given as follows :

1. Direction and Administration : All activities under plan or non-plan executed by the Forests Department are controlled, directed and administrated by the Principal Chief Conservator of Forests, Maharashtra State, Nagpur through the Territorial Chief Conservator of Forests and Officers specially appointed for Forests, Research, Wildlife, Working Plan, Nationalisation and Evaluation. All Non-plan expenditure of the office of the Principal Chief Conservator of Forests, Territorial Conservator of Forests and Chief Forest Statistician is booked under this head of expenditure in addition to the plan provision. The preface in Programme-1 may be referred to in this regard.

2. Research : The activities under Forest Research are continued under the guidance of the Chief Conservator of Forests, Research from the non-plan provision. The Management of different research centers, field trials of new species, improvement in the technique of artificial regeneration and natural regeneration *etc.*, are the items included in this programme. The preface in Programme-2 may be referred in this regard.

3. Extention, Education and Training : The trained persons are essential for the implementation of various development activities in the Forest Department. The management of training school at Pal and Shahapur established prior to Vil plan and importing training to Foresters and Forest Guards as well as the activity of Refreshers courses are the activities charged against the non-plan provision. The preface in Programme-2 may be referred to in this regard.

4. Forest Conservation and Development : The Dy. Conservator of Forests, Divisional Forest Officer are working at division level under the direction of Principal Chief Conservator of Forests & Territorial Chief Conservator of Forests. The works of Forest Protection, Forests Survey and Demarcation and Development Scheme are carried out under the guidance of Principal Chief Conservator of Forests and Territorial Conservator of Forests. The information regarding forest protection is as given below. The problem of illicit cutting of trees and illicit transport of Forests material has become a grave one. The State of affairs in respect of forest protection, especially, in Thane, Kolhapur, Yavatmal, Nagpur, Pune, Nashik, Amravati and Dhule District has become a matter of great concern. The routes and

important check posts are required to be kept under intensive surveillance through which illicit forest produce is like to be transported. In order to fulfil, these requirements, Government has sanctioned to established 22 Check Nakas with 3 forest Guards on each Nakas in the year 1985-86.

4.1 Out of 332 Checking Nakas, 36 Nakas are now working round the clock, it has also been noticed that unsocial elements and organised gangs are involved in illicit cutting a inter State border. In order to keep strict vigilance over illegal activities of Forests Criminals and to communicate the information of their illegal activities to the Forest Officers promptly. The Government has sanctioned telecommunication systems.

4.1 (2) Telephone system proved to be very convenient to Forest Officers as well as Police Officer to round up and arrest the offenders and seize the vehicles involved in such offences red handed *i.e.* while the offence being committed.

4.2 In order to curb the activities of offenders and organized gangs, round the clock patrolling is essential. It is also observed that the Forest Offenders and organized gangs to transport illicit cut forest produce are using fast moving vehicles. The combat this menace a decision has been taken by the Government to provide jeeps to the R.F.O.'s of Pune, Bhamragad, Dahanu & Shahapur Divisions in addition to Mobile Squad, R.F.O. of Sawantwadi and Kolhapur Divisions.

4.3 Saw mill is also an important unit in Forest Protection. Control over saw amending the Bombay Forest Rules of 1942 has further strengthened mills.

4.3.2 As per Section 6 of Maharashtra Forest Development Tax Act, 1983. Tax recovered is first remitted to the Consolidated Fund. The Government places amount of tax recovered at the disposal of Forests Department after deducting the amount spent for recovery of such tax. The main object of the scheme is to utilise, these funds for forestry works, afforestation or Forest Development programme or any programme supporting these works as well as the development of poor and downtrodden people residing in Forest or people who are depending on forest produce for their livelihood.

5. Plantation Programme : Maintenance of schemes completed during VII Five Year Plan & Staff sanctioned thereof is included in this programme under non-plan budget. Therefore, provision for a plantation activity is share under plan and non-plan budgets *vide* introduction Programme-5.

6. Forest Produce : This programme includes the exploitation of Timber, Firewood *etc.*, from forests as per the prescriptions of working plan. Exploitation work is either done through Government Agency or through F.C.S., Nashik District is primer in establishing such F.L.C.S. *vide* introduction to Programme-6.

7. Communication & Building : Forest Department under take the Construction Works of Building and Roads in Forests Areas required for the management of Forests.

The main object of this programme is to maintain the existing roads and building as well as to undertake new constructions for this purpose on independent Engineering branch has been created in Forest Department. Details are given in the introduction to Programme-7.

8. Nature Conservation & Wildlife Preservation : It is essential, for the Welfare of mankind to protect the rare species of Wildlife which are important from Biological point of view.

It is therefore, imperative to establish National parks sanctuaries for the Development of Wildlife according to the Scientific Management Practices. Since the Wildlife precious National Wealth the stress has been given in this programme to develop their shelter and for protection, Conservation and Development of Wildlife.

9. Forests, Forest Parks & Welfare Activities : The maintenance of Forests Parks and Tourism Complexes established for tourists during VIIIth Five Year Plan period is done from non-plan budget. This non-plan activity is primarily implemented to conserve parks and amenities provided therein. The staff required for this work is included in the programme *vides* introduction to Programme-9.

PLAN PROGRAMME

1.0 Research : A provision of Rs. 165.00 lakhs was made for the year 2015-16 for Development of Forest Research Centres established at Lohara in Chandrapur District Hemalkasa in Gadchiroli District & Kamare in Thane District during sanction Budget for 2014-15 is Rs. 25.00 lakh & Proposed for 2015-16 is Rs. 165.00 lakhs.

2.0 Extension, Training & Education : Training of personal Trained Officers and R.F.O.'s are required for the implementation of Forestry Development Works and Forest Management. Rs. lakhs is sanctioned for during 2014-15 for their training programme proposed the Budget for the year is Rs. lakh.

3.0 Forest Conservation and Development : Demarcation of the Forests areas is very necessary and important so that Forest Boundary is known to every body including the forest sub-ordinates in the field. The tendency to

encroach upon the forestland is increasing because of growing population and land hunger especially where there is no demarcation of forest boundaries. Areas of Protected Forests, Unclassed Forest & Acquired Private Forests are not yet well demarcated. Prosecution cases of valuable forest land unauthorised constructions, mining and illegal sales of land in areas adjoining to Mumbai. Thane and Pune Municipal limit have been lodged in different Courts involving huge expenditure and wastage of time. Forest land and the forest standing on it is worth crores of rupees. A time bond programme survey, settlement and demarcation for protection and conservation of such valuable Government property is under implementation. Forest areas, on complete demarcation, survey and demarcation of the private forests acquired by the Government sanctioned Budget for 2014-15 Rs. lakh & proposed Budget for Rs. lakh for the year 2015-16.

3.1 Afforestation for Soil Conservation in Special Areas : This scheme is implemented in the catchment areas in main River Valley Project depending upon the intensity and gravity of the erosion. In the year 2014-15 the provision for non-tribal, tribal areas was Rs. lakhs and Tribal area Rs. Nil lakhs respectively. During 2015-16 the provision of Rs. lakhs is made for non-tribal area and Rs. Nil lakhs for Tribal area.

3.2 Development of Fodder : This scheme also deleted from District Plan from the year 2011-12.

3.3 Forest Protection : Under the State Plan & District Plan Scheme the existing measures such as development of mobile squads are not sufficient to protect forests from illicit cutting, unauthorized transport of forest produce, forest fires etc., during 2014-15 an amount of Rs. lakhs has been sanctioned by the Government for various protective measures under this scheme viz. creation of staff for checking Saw mills, installation of telephones in Range Offices. Establishment of check posts, providing Jeeps to R.F.O.'s creation vigilance cell etc. In addition to this modern fire fighting project is being undertaken by Forest Development Corporation of Maharashtra Ltd., Nagpur for protecting forests areas from the fire by applying modern technique in Chandrapur District amount of Rs. lakhs proposed for the year 2015-16.

4.0 Plantation Scheme : Establishment of Central Nursery : For successful implementation of any plantation programme availability of well green planting stock prerequisite. The existing nurseries would not be also to satisfy the plantation requirements. It is, therefore, proposed to maintain and expand existing nurseries during the year . An amount of Rs. lakhs the Tribale has been sanctioned for the purpose for nurseries, under Tribal and non-tribal proposed Budget Rs. lakh for the year 2015-16.

4.1 Reafforestation of Denuded Forest Through Poor And Unemployed Persons : With a view to involve poor and unemployed persons in productive activity, Government during 1981-82 sanctioned this scheme. Willing landless and unemployed local inhabitants were selected under this scheme as beneficiaries. However, the response from local populace was not encouraging and it was decided not to select any new beneficiary than 1984-85 onwards. Provision for maintenance work only has been proposed during 2014-15 i.e. Rs. lakhs and proposed Budget Rs. lakh.

4.2 Plantation of Forest Species for Industrial And Commercial Uses : The present annual production of Industrial and Commercial Wood from the forest fall short of the present annual consumption. It is, therefore, proposed to expand this activity by undertaking plantation over additional area; with this object in view, it has been proposed to have pre-monsoon works in non-tribal areas within the sanction outlay of Rs. lakhs during and outlay Rs. lakhs is proposed under tribal sub plan. It is proposed to take up plantation during for which an outlay of Rs. lakhs has been provided for non-tribal area Rs. lakh for tribal area and the total provision during is Rs. lakhs.

4.3 Massive Afforestation Programme : As directed by the Hon. Prime Minister, the Government of India has decided to take up an over of 60000 ha. for the afforestation of the degraded forests. Out of this 40000 ha. area would be tackled by F.L.C.S. As a part of this scheme a provision of Rs. lakhs for the year it is proposed to take up plantation during for Rs. lakh has been provided for non-tribal area.

5. Forest Production :

5.1 Establishment of Firewood Depots : This scheme consists of establishing firewood depots and sale of fuel to curb the destruction of forests done by the rural and urban population by head loads.

5.2 Development of M. F. P. : This scheme deleted for the year 2011-12.

6.0 Communication & Building : Forest Communication : The construction of forest roads is prerequisite for better forest management and utilization. The total length of the forest roads is 12000 km. The present road density in forest areas of the State is only 0.16 km./sq.km. The activity of road construction is therefore taken up in such a manner that the density would be 0.7 km./sq.km. and 1 km./sq.km. in plans and hilly regions respectively.

For the year a provision of Rs. lakhs has been sanctioned by Government for non-tribal areas for development and tribal area for metalling, C.D. works and Construction of Walls etc. and it is proposed to take up maintenance of road during the year Rs. lakhs for non-tribal plan.

6.1 Construction of Residential & Administrative Buildings : Forest sub-ordinates who are required to stay in the interior areas do not find suitable accommodation for their stay. Similarly, it of the Forest Officers are located in the rented building in order to solve this problem, it is proposed to under take construction programme under this scheme. For the year a provision of Rs. lakhs has been proposed for the year Rs. lakh part completion of the existing buildings as well as to undertake new construction work.

7.0 Nature Conservation & Wildlife Preservation : In this programme different works conductive to Wildlife Preservation & Protection are executed in different National Parks & Wildlife Sanctuaries and also in the Tiger Project in Project in Melghat area which has been a sponsored by the Government of India. Budget provision District Plan and State plan Rs. and propoeds for Rs. Lakh.

8.0 Forest Parks & Welfare Activities And Other District Plan Scheme : Establishment & Development of Tourist Complexes Forest Area : During it is proposed to provide Tourism, facilities in & outside protected areas, the sanctioned outlay of Rs. lakhs are included in the budget. A provision of Rs. lakhs sanctioned for first during .

9.0 Forest Development Corporation Ltd., Nagpur : In the year 1974 Government of Maharashtra established FDCM for converting potentially productive forest areas but having less valuable species into productive forests. Share Capital of the FDCM was Rs. 35 crores. The Government earmarked 4529.59 Sq. Km. forests area to the Corporation. According to the programme, corporation was carrying out teak plantation over an area of about 10000 ha. annually, for which NABARD had sanctioned a project for grant of loan. This was continued upto the rains of 1986-87. However, this project had to be discontinued because the Government of Maharashtra stopped the clear felling activity of the Corporation. Now, the corporation is participating in Government programme of Massive afforestation by taking up area of 51000 ha. annually. The efforts are being made to procure institutional finance for this project. The Government participation in the form of equity will have to be arranged. Budget provision for equity share capital for the year Rs. lakh & proposed for Rs. lakh.

DIRECTION AND ADMINISTRATION

INTRODUCTION :

Forests play an important role in maintaining the environmental balance and hence it is exceedingly essential to manage the forest areas on scientific lines. The scientific management of the forest is carried out by Government through its department of forest. The forests are managed in such a manner that this natural resource remains intact. The department has to pay a special attention while managing the affairs of the forests taking into consideration the different tree species growing in the forests area, different species of fauna for which the forests constitute the habitat and hence, the conservation on scientific lines has to be attained. The department has also to perform the special functions pertaining to forest production and forest protection. The total area under forests in Maharashtra State is around 64,000 sq km. To manage such an extensive forest area on scientific lines, there is a specific administrative organisation of the Department. The details of which are given in the Table under caption "Establishment".

In Maharashtra State, the Head of the Forest Organization is the Principal Chief Conservator of Forests, and there are two Officers of the rank of the Chief Conservator of Forests who assist him in formulating the policy proposals regarding 'Forest Protection' and 'Forest Conservation'. At the regional level, there are 11 Territorial Forest Circles, which are headed by an Officer of the rank of Conservator of Forests. In each territorial forest circle, there are 4 to 6 Territorial Forest Divisions, each of which is headed by an officer of the rank of Deputy Conservator of Forests. In each Forest Division under the control of the Deputy Conservator of Forests to carry out his administrative and executive functions smoothly under each Deputy Conservator of Forests, there are 3 to 4 Officers of the rank of Assistant Conservator(s) of Forests.

Taking into consideration the enormous workload of the Department and to ensure that the Forest administration is carried out in an orderly manner, information pertaining to various forest activities is required to be compiled at different levels. To compile this information and to draw inferences on basis of the information compiled so as to enable the department to decide whether any basic change(s) in the Forest Management are desired or otherwise, there is a separate wing called the "Forest Statistics Cell" which functions under the control of the Chief Forest Statistician. This cell performs the functions pertaining to survey of forest resources, their comparative studies, evaluation of the statistical designs, review of the results of the statistical experiments and their analysis.

Out of the total forest area in the state, a sizeable forest area has become devoid of any vegetative cover, due to excessive grazing and unauthorised fellings. Naturally, in order to reclothe these barren forest areas with vegetative cover an ambitious programme of raising plantations has been taken up by the Forest Department under various plan schemes. These plantation programmes are evaluated in the proper manner by an evaluation cell, which is headed by an officer of the rank of Conservator of Forests, Evaluation. He is assisted in the evaluation work by 6 Officers of the rank of Dy. Conservator of Forests.

In order to ensure scientific management of the forest areas, for each Forest Division, Working Plan has to be formulated. The working plan prescribes the systems of forest management which are to be technically sound and which would promote the Conservator of Forests and while prescribing the forest management systems, the needs of the rural populace are given paramount consideration. The details as to which specific works are to be carried out in the given forest area are also elaborately prescribed in the Working Plan document. An officer of the rank of Deputy Conservator of Forests accomplishes the work of formulation for the Working Plan. They are offered requisite technical guidance and their work of formulation of Working Plan is monitored by an officer of the rank of Conservator of Forests and is designated as Conservator of Forests Working Plan.

The existence of forests and wildlife is essential to maintain the environmental balance. In order to ensure management of wildlife on scientific lines as well as to create congenial conditions for multiplication of wildlife species, which are on the verge of extinction, national parks and wildlife sanctuaries are created. In Maharashtra State, there are in all 5 National Parks, 35 Wildlife Sanctuaries and 3 Game reserves. To manage these National Parks and Wildlife Sanctuaries on scientific lines, there is a separate Wildlife Organization in the State, headed by an officer of the rank of Principal Chief Conservator of Forests (Wildlife). He is assisted in this task by officers of the rank of Conservator of Forest, Deputy Conservator of Forests (s) and the Assistant Conservator of Forests.

The Forest Department credits sizeable revenue to State exchequer by sale of timber and firewood. In addition, considerable revenue is also realized by sale of minor forest produce. Out of total revenue that is realised by sale of minor forest produce, tendu leaves constitute major source, which is responsible for giving handsome revenue to the State, exchequer. Consequent to the enactment of the Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of Trade) Act, 1969 in the entire State of Maharashtra, sale of tendu leaves is conducted by the State Government. In Maharashtra State, the total production of tendu leaves is to the extent of 7 to 8 lakh standard bags and as such, in order to regulate the trade of this produce with desired efficacy, higher responsibility is involved and hence a special officer of rank of the Chief Conservator of Forests has been appointed for the same.

The Chief conservator of Forest (Policy, Technology & Strategic Planning) oversees the works of drafting policy as per national and state priorities, coordinating policy and planning, preparing forestry project analysing policy and financial issues, as per changing needs, contacting relevant social institutions Non Government Organisations, co-operative societies and private undertakings, guiding in extension, publicity, training related works, carrying out strategic planning and computerisation, amending forest manuals, developing management information systems, touring the circles for inspections for supervising and monitoring plan and non plan works. He also works as member secretary of state forestry advisory committee and supervises the statistical wings of the department.

2. FOREST RESEARCH :

Forest constitutes around 21% of the total geographical area of our State. However, this forest area is not continuous not congruous whereby there is sizeable difference in the productivity of the forestry area in different Revenue Divisions of the State. Out of total forest area in the state, only 60 % of the forest area could be considered as productive potential in varying extent. In order to increase the productivity of the forest areas, there is a direct need to evolve ways and means and also to ensure that optimum production is from natural and man made forests. Preciously for this reasons, it is essential to determine which particular forest species could be planted in an economical manner in particular type of area, what should be optimum spacement in the plantations, what specific care needs to be taken in raising nursery saplings of different forest species, what exactly is the water requirement of samplings of different forest species, what exactly is the water requirement of samplings of different species in the nursery stage in different periods, what specific masures are required to be different periods, what specific measures are required to be taken to ensure vigorous growth of the samplings plantes in the plantation areas etc. and these various problems could be sorted out only by undertaking an in depth research. Recognising this need to conduct an in depth research into these vary area a separate wing, called as a "Research Wing" had been established in the Department which is headed by an officer of the rank of Conservator of Forests. This wing undertakes different field trials & experiments pertaining to different research problems and the finding of the research field trials and experiments are informed to the field officers. The research wing also undertakes fundamental research by taking up experiments to determine the exact impact of forests in arresting soil erosion, the impact of forests on recharging of ground water, identification of the fungus and insect attacks on different tree species in the forest areas and determination of the damage caused by these elements. All these problems require an in-depth and prolonged research. The research Wing also maintains a close liaison with the Agriculture Universities in the state as well as with the Forest Research Institute, Dehradun and Forest Research Institute located in different states. The research organisation also exchanges the inferences / findings drawn at the end of various research experiments with these Research Institures. There are in all 31 forestry Research Centres in the State, Which undertake the work of forestry research. A high level committee of Senior Forest Officers finalized the quinquennial research programmes which are to be undertaken by the research organization.

3. EDUCATION AND TRAINING :

INTRODUCTION :

Education and training is an important programme of the Forest Department Trained technical personal of gazetted and non-gazetted cadre are required to be posted on various posts of Forest Department. The Forest Guards are being trained at Shahapur and Jalana and the Foresters are being trained at pal. The Range Forest Officers are trained at Dehra Dun, Koimtoore, Chikhaldara and Chandrapur in Tamilnadu. The officers of the Indian Forest Service are trained at Dehra Dun. In Service training the subject of Wildlife Management is being imparted to the officers at Wildlife Institute at Dehra Dun. The ministerial staff is being trained at Shahapur In addition to this, the officers are given opportunities for trained abroad under various international aids.

The officers are sent for refresher courses at Soil and Moisture Conservation Institute at Dehra Dun and Soil and Land Survey Institute at Nagpur.

The Forest area in the state constitutes to 31 % of the total geographical area and hence the scarcity of timber and fuel wood is felt. The prices of these commodities are increased every year. Due to the scarcity and increasing prices of these commodities the open forest resources are prone to illicit cutting and illicit transporting the same. Though the forest personnel are vigilant against these Malpractices, the antisocial elements have established organized choaching practices with the help of improved arms and fast moving vehicles. The scheme for imparting police training to forest personnel is being implemented for the effective control of the organized forest offence practices. The Range Forest Officer is trained at the Police College at Nashik and the Foresters and Forest Guards and trained at Jalna Police College at Nashik and the Foresters and Forest Guards and trained at Jalna Police School. Training of handing and successful use of 12 bore pump action gun was imparted to the stall of wildlife wing at gun carriage factory Jabalpur in 2003-04.

Kundal Academy of Administration Development & Management :

In Maharashtra Forest Department, new forest training center at Kundal in Sangli district has been established besides the other 5 training centers which are already established for the regular training and refresher courses for the Forest Officials. (Range Forest Officers, Foresters and Forest Guards)

This training center at Kundal is now converted into the State Forest Academy being the leading training institute which will be named as "Kundal Academy of Administration Development and Management". The basic infrastructure development of the institute is under progress.

4 FOREST PROTECTION AND DEVELOPMENT :

Since forests play an important role in maintaining the ecological balance, the protection and conservation of these forests are of vital importances. This natural resource needs to be protected from the adverse effects of three basic factors viz. Human beings, live-stock and forest fires. Due to intensive grazing in the forest areas by the livestock, the natural regeneration of any forest tree species is a distinct possibility. Besides, due to persistent encroachment on forest areas for purpose of agriculture the forest area has strunk to a sizeable extent. Besides, organized illicit felling in the forest areas has almost become an unsurroundable problem. In order to counter-check incidences of organized forest officer, Mobile Squads have been established in each of the territorial division of the state. Nevertheless, due to ever increasing demand for the forest produce in market, there is and increase in the incidence of the organized forest officers which cannot be effectively abated by these Mobile Squads. Hence establishment of Wireless Communication system in the Forest Divisions which are more prone to the incidence of illicit felling, supply of fast-moving vehicles, supply of arms, so as to counter-check the organized forest offenders is under consideration.

The time reason for encroachment on forestlands for purpose of agriculture is that the forest boundaries are not well delineated. To remove this deficienced, a time bound programme of survey, settlement and demarcation of the forest boundaries is on the anvil. Consequent to proper delineation and demarcation of the forest boundaries, the incidences of encroachment of forestland for purpose of agriculture could not be considerable minimized.

In the forest areas where the density of the forest crop is low, efforts are made to increase the density by taking up plantation programme wherein appropriate species are raised. The pre-requisite for successful plantation is availability of well-grown planting stock. As such, large number of saplings of teak, bamboo and other tree species are grown in the forest nurseries in the state.

In order to minimize the damage to the forest areas due to forest fires, a specific project viz. Modern Forest Fire Control Project is under implementation in the State since 1984. Forest areas are protected from forest fires with the use of modern forest fire control equipments and technique. Presently, the operational areas of the Project are restricted to Chandrapur district. It is proposed to extend the cope of the project in other forest areas in adjoining forest circles in near future.

To ensure management of forest is done on a scientific basis by two working plan circles namely Nagpur and Pune. The traditional method of preparing Working Plans has been changed and presently modern technologies like remote sensing and work of classifications of tree density through use of satellite image processing being employed to prepare working plans. Maps of different scales, such as 1:5000, 1:50000, 4" = 1 mile and 16" = 1 mile, obtained from the Survey of India are also utilised for preparation of working plans.

In order to ensure higher efficiancy in the evaluation work and also to ensure efficient Forest administration in the state, it is proposed to strengthen the existing Evaluation unit as well as to create an Audit and Accounts Cell, a Confidential Cell, a Pension Cell etc. in office of the Principal Chief Conservator of Forests. Presently, as per the provisions under the Forest (Conservation) Act, 1980 whenever any forest area is required for any non-forest purposes, specific proposals are required to be submitted to Government of India for their approval. Presently, there is a small cell in the office of the Principal Chief Conservator of Forests, which handless processing of these proposals. However, to enable this cell to pursure and monitor the proposals in a more vigorous manner, it is proposed to strengthen the existing cell. In addition, as proposed earlier a Land Record cell has been created in the office of PCCF, Nagpur. So as to ensure that the relevant records pertaining to forest areas would be maintained and updated in a proper manner.

5. PLANTATION SCHEME :

Introduction : The Forest area under the control of Government of Maharashtra is nearly twenty one percent of the total geographical area on the state, according to forest area mentioned in elsewhere, which is very less than the minimum percentage mentioned in National Forest Policy which is 33%. It is a fact that the large parts of Forests Lands in the State are in a state of deterioration. Therefore, rehabilitation of degraded lands by afforestation has assumed utmost urgency. To copy with this problem, various plantation schemes are being implemented in the Forest Department. Out of which some important plantation schemes are mentioned below :

1. Afforestation for Soil Conservation : The object of the scheme is to arrest the soil and moisture by afforestation so as to increase the ground water able and redeem the degraded area. Siltations is one of the reasons behind decrease in irrigation potential of Major Irrigation dams in the state and to arrest the siltations, it is necessary to increase the tree density of the catchments areas of such irrigation dams under the Soil Conservation sector. Government of India provides 100% Central Assistance to the scheme of afforestation and Soil Conservation in the catchment areas of Interstate River Valley Projects Presently, the catchment areas of the interstate RVPs, such as Poachampad, Nagarjunsagar, Nijamsagar, Ukai and Damanganga are being treated under this scheme.

2. Development of Fodder Resources : There exists a wide gap between demand and supply of fodder resources as the number of domestic cattles is more than the forest areas available for grazing to them and when leads to overgrazing of forests and hardening of soil which ultimately affects the regeneration. To avoid this, it is necessary to increase the production of fodder by undertaking intensive development and improvement existing grass lands and kurans, so also steps should be taken up for starting up the practice of stall feeding the domestic cattles by convincing the people. Under this scheme, the forestland, which is not suitable for timber species, is utilized for raising up of various species of grasses and legumes. It is proposed to take up development of fodder resources this year also.

3. Development of Minor Forest Produce : In the state of Maharashtra, minor forest produce, such as bamboo, grass bory, Hirda gum and tendu leave etc. is amply available and has a potential for development. Under this scheme, minor forest produce yielding species are raised. One of the important minor forests producing species is tendu, as the tendu leaves are used in manufacturing of bidis, which is source of considerable revenue for state. Under Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of Trade in Tendu Leaves) Rules, 1969 Government have all rights regarding trade in Tendu Leaves. In view of employment generation the work of tendu leaves collection, classification and this transport is very important.

4. Scheme for Raising Plantation of Forests Species for Industrial & Commercial Uses : The present annual production of industrial and commercial wood from the forest falls short of the present annual consumption. Some industries require wood of specific species as a raw material for their finished produce, but in adequate supply of this raw material has affected concerned industries very badly. To abridge the gap between supply & demand of forests based raw materials, it is proposed to undertake the plantation of industrially and commercially useful species.

5. MASSIVE AFFORESTATION PROGRAMME :

An ambitious programme of taking up of afforestation work over extensive area in the state has been launched since 1987. Under this scheme, suitable species for specific forest areas are raised.

6. COMPENSATION AFFORESTATION :

Forest area in Maharashtra State is only about 21% of geographical area of the State Even than demands for forest area for various schemes of other departments like Hydroelectric Projects, Percolation Tanks, and Constructions etc. are raised. Therefore, Government of India enacted Forest Conservation Act, 1980. Approval of the Govt. of India is necessary for the transfer of forestland for non-forestry purpose under this Act. Govt. of India stipulates conditions for compensatory afforestation with the funds from project agency in exchange on the non-forest area equal to the forest area to be transferred and such afforested area is notified as Reserved/Protected Forests. In case non-forest area are required a compensatory afforestation is not available then such afforestation is carried out on double the degraded forest area with the funds recovered from the concerned Project Agency.

6. FOREST PRODUCE :

1. Introduction : Although 21% of total geographical area of State of Maharashtra has been notified as forest area. Out of this only 60% area is more or less productive and large revenue is received from sale of timber, firewood and M.F.P. produced from this area.

The exploitation of timber and firewood is carried out through two different agencies (i) Government, (ii) Forest Labourer Co-operative Societies. Exploitation operation includes felling of timber and firewood trees, across cutting logging extraction and transport to sale depot. Both the agencies carry out these operations by following modern techniques and using modern logging equipment and tools. One this is to be specifically mentioned here that the harvesting of forest through Contractors has been completely stopped and now it is carried out through above mentioned two agencies.

Forest Labourers Co-operative Societies gets the share of not profit earned from the sale of Timber and Firewood for the areas worked for the areas worked by them which indirectly help uplifting the economic status of its members.

The entire forest area is divided into felling series compartment and coupes. A detailed work plan based on scientific principles is prepared for the conservation and development of forests and the coupes are exploited every year as per the prescriptions of work plan. In spite of this Central Forestry Board had decided to impose certain restrictions of felling of trees to maintain encroachment balance. It was communicated citing the reference the joint meeting of the Forest Secretaries and Chief Conservator of Forests of all States held in May, 88 that no forest exploitation should be undertaken where the period of Working Plan was over which ultimately resulted in discontinuation of exploitation work over 70% Forests area whose work plans period was over, till the new work plans are made applicable. Due to the above mentioned decision there will be a considerable set back to Revenue carried by the Department and ultimately to the State exchequer due to non-availability of timber and fire wood from this area.

PRODUCTION OF MINOR FOREST PRODUCE :

Nationalised Forest Produce :-As per the provision of Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of trade in Tendu Leaves) Rules 1969, the State Government has a monopoly right in the trade of Tendu and Apta Leaves. Under this rule, for disposal of tendu and apta leaves, units are formed as per geographical area. In the year 1983, a total of 739 units had been constituted in Maharashtra for disposal of tendu leaves. Out of these, all the units in Kolhapur and Pune circles being permanently declared as unproductive. Presently 699 units in 9 circles are kept for sale. The notified yield of these units is 8 lakh bags standard bags and annual revenue of Rs. 40 crores accrues to the Government from sale of these units. Out of the 11 forest circle, apta leaves units are formed in the 5 forest circle of the Kolhapur, Pune, Thane, Nasik and Dhule, but due lack of demand, the annual revenue obtained from these units is between 1 and 3 lakhs. Disposal of tendu leaves is carried out on the basis of modified lumpsum method. For disposal of tendu and apta leaves units, sealed bids, quoting lumpsum amounts are invited by placing advertisement in newspapers, toward collection rights of tendu and apta leaves. Bids of these contractors offering optimum prices, are accepted. The minimum collection charges for collection of tendu and apta leaves is decided at the Government level. Expenditure incurred towards the collection, transportation, and storage *etc.* of tendu and apta leaves are required to be borne by the contractor himself.

Minor Forest Produce :-As per provision laid down in the Maharashtra transfer of ownership of Minor Forest Produce in the Scheduled Areas and the Maharashtra Minor Forest Produce (Regulation of trade) (Amendment) Act, 1997, ownership right on 33 types of minor forest produce (hirda, gum, tamarind, shikakai *etc.*) found in public land (excluding National Park and Sanctuaries) of Scheduled Areas shall vest on the Gram Panchayat under whose jurisdiction such area falls. The Maharashtra State Co-operative Tribal Development Corporation (MSCTDC) is authorised to purchase and sell the above minor forest produce by the Water Conservation and Rural Development Department. The royalty of such minor forest produce is fixed @ Rs. 5 per quintal *vide* Govt. No. PRAJ-2001/C. R. 43 (06)/PRA-2, dated 29-10-2002 and it is binding on MSCTDC to pay this amount to the concerned Gram Panchayat.

All minor forest produces other than the nationalised forest produce (excluding notified minor forest produce occurring in the scheduled areas) is disposed off at the forest divisional level by public auction. The Gram Panchayat and co-operative societies are given preference in such sales. But in OTSP areas, collection of notified 33 minor forest produce is done through MSCTDC. For collection of such minor forest produce, the local villagers are paid adequate wages by the MSCTDC.

7. COMMUNICATION & BUILDINGS :

Introduction : Forests area largely confined to inaccessible area in Maharashtra. It is obviously a matter of hazard that is difficult for the Adiwasi population in these inaccessible areas to commute from their numerous jobs for want of good roads. They are also deprived of the modern means of easy communication and transport facilities. Apart from this, there is also a constant need for haulage of Forest Produce, produced by Government agencies in these inaccessible forest areas to be transported to the Sale Depots. Creation of Roads by Forest Department in the past has been proved for the public transport vehicles in this context. The National Agricultural Commission has already prescribed the norms for optimum quantum of length of roads for such inaccessible terrains in the country. As per these recommendations, they have prescribed a length of minimum 1 km for sq. km. of level and plan forests areas and 0.75 km. road for 1 sq km. undulating forest lands *etc.* and likewise. In contrast with these recommendations, there is still a need to create more roads in the forest areas.

BUILDINGS

There is always a dearth of residential facility for the Forest subordinates whose headquarters are located inside the inaccessible forest because basically the habitation is very sparse in the inaccessible tracts of forests. Resultantly, such forest subordinates are put to embarrassing situations for want of residential quarters in such forest and are deprived of harmonious family life and peace of mind. It is obligatory for the Government to provide the residential facility free of rent and cost, to the non-gazetted subordinates of the Forest Department as per the basic service condition of the Forests Department. Though Forest Department had taken up a programme of construction of residential buildings for the forest subordinates, it is still very scanty to provide for 14000 forest subordinates who are entitled to rent-free quarters. Up till now residential quarters are provided to only 3850 Forest subordinates only. It is, therefore, necessary that adequate financial provision be made for construction of residential buildings for the Forest subordinates. It has, therefore, been proposed to take up an ambitious programme of construction of residential buildings for the forest subordinates in the VIIIth Five-year plan. Equally there is also a need to construct office buildings proportional to along with the construction of residential buildings too, to house the forest offices in these interior forest areas. Presently most of Forest Officers are located in the rented private buildings only, which costs Government surplus outlay of about Rs.-Nil-lakhs for this purpose. The ambitious programme of constructions of administrative buildings is, therefore, sine-qua-non in the VIIIth five-year plan proposals.

Besides this, a big self contained administrative building is proposed on priority to be constructed at Nagpur for accommodation the office of the Principal Chief Conservator of Forests and the offices of the various ancillary officers under Principal Chief Conservator of Forests office, which are part and parcel of Principal Chief Conservator of Forests office due to the shifting of age-old office from Pune to Nagpur in April 1987. The proposal is, therefore, included in this draft VIIIth five-year Plan.

The State Government have established 'Project Tigers and at Melghat in 1973 with the initiative by the Government of India (GOI) for preservation of Tiger which was a threatened species then. The Melghat Tiger Sanctuary and Gugamal N. P. has been established in Project Tiger area and it is under scientific management covering all the aspects of lifestyle of Tiger and its associates Project Tiger, Melghat is headed by an officer, who is from the rank of the Conservator of Forests and is designated as Field Director, 2 Deputy Director, 1 Research Officer and other subordinate staff assist him.

NATURE CONSERVATION AND WILDLIFE PRESERVATION : An organisation has been established for nature Conservation and Wildlife preservation under this programme. This organization formulated development schemes for N.P. Sanctuaries and Forest Parks and it other implements and afford guidance in respect of the Wildlife Preservation Act, 1972 and Management of these areas. This organisation headed by The Principal Chief Conservator of Forest (Wildlife) and following officer's works under him. 2 CCF (Wildlife), 1 CF (Wildlife), 2 CF and Field Directors of Project Tiger, 13 Dy. CF (Wildlife). Further assisted by Assistant Conservator of Forest and Range Forest Officer and other staff in wildlife.

9. LABOUR WELFARE PROGRAMME :

Introduction : The work of Forest Department is labour oriented and hence large number of labourers are engaged on various works in the Forest Department. The department is aware that the labour must be provided with changeable atmosphere by creating infrastructure for better working conditions. The labour welfare programme includes constructions of small dams. Plantations tanks, wells, labour sheds, roads, huts etc. The Forest labourers are provided medical facilities by establishing dispensaries in the interior forest area. In addition to this mobile dispensaries have been provided to the labourers for better health.

10. FOREST DEVELOPMENT CORPORATION OF MAHARASHTRA LTD. :

Introduction : The total revenue per hectare per annum from our forests is fail, low primarily, because of past exploitation and lack of adequate investment of lead to improve productivity of stands, both qualitative and quantitative. The low production revenue does not reflect the inherent increpacity of the productive forest site but failure to made adequate investment convey present mixed stands of low value on good sites to fully stocked stands of valuable species and complimentary development of forest communication, improved logging. Quick conversation of large areas of potentially productive forests in the state to stand of economic timber and industrial wood alone would lead the multiple revenue within two decades.

Financial constrains of funds on sustained term basic intensive jurisdiction and normal development procedure have been handicapped in intensive management envisaged. It is indeed ill advised to stagnate the forest capital and keep forests sites unproductive where forests can certainly be a commercial enterprise yielding fair dividends and motivated by economic considerations. Extensive forest areas are available in the state for intensive development.

The Forest Development Board was, therefore, established in March 1969. The board had undertaken felling, plantation, sale of produce and all other forestry activities in compact block of mainly miscellaneous forests and their conversion within the shortest period possible into valiable stand yielding high returns. Further, it has adopted measures for the industrial utilization of the available forest resources in an intergrated manner, promoted skills and widened the avenues of employment in forest.

Initially the activities of the board were confined to four units each covering an area to 24000 to 30000 ha. approximately 1) Nagpur, 2) Bhandara, 3) West Chanda, 4) Central Chanda Forest Divisions. As a further step, Forest Development Corporation Maharashtra State, has been constituted to effectively implement and expand the Development Programme. Originally the envisaged under the Forest Development Board. The activities of the Forest Development Board along with staff have been merged with the corporation from 25th October 1974.

The World Food Programme Project has been transferred to the F.D.C.M. with effect from 25th October 1974.

Forest Development Corporation of Maharashtra is a Government enterprise and share capital loan annually contributed by the Government to this corporation.

However, the main activity of plantation as per originally project has been stopped due to stop paged of clear felling the forest area by the Corporation. As per Government Resolution of 3rd June 1987, the Corporation has been asked to carry out plantation on the degraded forest areas as a part of massive afforestation programme. The corporation has been asked to prepare a project for submission to the financial institutions for obtaining institution finance.